
3 1761 04941018 6

van de toekomst van het huis werd in deze jaren de Erfprins, die, in tegenstelling tot zijn vader, zich voor de nieuwere denkbeelden toegankelijk toonde; hij begreep, dat geheel herstel van het vroegere in elk geval onmogelijk zou zijn, maar klare denkbeelden over wat zou moeten gebeuren bij een eventueel herstel, had hij niet. Reeds in 1796 begaf hij zich naar het vasteland, waar hij eerst zijn schoonvader, later zijn zwager [1]) tevergeefs voor een optreden ten gunste van zijn huis trachtte te winnen. Ook onderhield hij eenige betrekkingen in de Republiek, v.n. in Gelderland, waar enkele vertrouwde aanhangers zich over plannen tot hervorming der oude Unie uitspraken, wees ook verbindingen met Katholieken niet af, te minder omdat hij zich een grootsch plan voorspiegelde: de vereeniging van België, indien dit ook van de Franschen bevrijd mocht worden, met Nederland in den een of anderen vorm. Nu met de Russisch-Engelsche onderneming mocht hij hopen op verwezenlijking van zijne verwachtingen; hij vestigde zich te Lingen, waar hij een legertje trachtte te verzamelen, om actief aan de bevrijding mede te doen.

Midden Augustus 1799 zeilde de Engelsche vloot met 12.000 man landingstroepen naar de Republiek uit. Verschillende plannen tot landing waren overwogen. De bevelhebber, Abercromby, wien een groote mate van vrijheid van handelen gelaten was, koos het zwak bezette Den Helder tot aanvalsobject. De troepen kwamen bij Callantsoog aan land, waar Daendels met niet meer dan 7000 man werd gedwongen te wijken. Daarop werd Den Helder van de landzijde bezet en de Nederlandsche vloot onder den schout-bij-nacht Story, in de Vlieter bij Tessel, gaf zich over, zoodra de Engelsche vloot, met de Oranjevlag in top, zich vertoonde; er heerschte een sterke Oranje-gezindheid onder de bemanning, enkele officieren stonden met den Erfprins in verbinding. Het Engelsche leger, in September door meer Engelsche en ook Russische troepen versterkt en waarover nu de hertog van York het opperbevel kreeg, schiep zich aldus een basis voor verdere actie, maar deze was moeilijk in het Noord-Hollandsche polderland en York kreeg met een bekwamen tegenstander te doen: generaal Brune, in het begin

[1]) De Erfprins was in 1791 gehuwd met zijne nicht prinses Wilhelmina, dochter van Frederik Willem II.

van 1799 tot Fransch commandant hier te lande benoemd en onder wiens opperbevel nu ook, tijdelijk, het Bataafsche leger gesteld werd. Maar Brune beschikte in den beginne over een kleine macht (7000 Franschen; 14.000 Bataven) en zijn aanval op de sterke Engelsche positie in de Zijpe (10 Sept.), nog vóór York's aankomst, mislukte deerlijk; een deel van het Bataafsche leger vluchtte in paniek. Het lang uitblijven van een krachtigen Engelschen aanval gaf hem en Daendels gelegenheid zich te herstellen en eenigermate te versterken. Toen eindelijk York tot den aanval overging, kon hij de tegenpartij niet meer verdrijven. Het werd een golvend heen en weer: 19 September viel het Engelsch-Russische leger bij Bergen aan, maar werd afgeslagen; voor een tweeden aanval op 2 October trok Brune op Beverwijk terug, maar 6 October weerde hij een derden aanval bij Castricum af. De vijand trok zich daarop in de Zijpe terug en York, ontmoedigd en met een gedemoraliseerd leger, bood aan het land te ontruimen, mits hij hierin niet gehinderd werd en de Bataafsche vloot niet teruggegeven behoefde te worden. Brune stemde hierin volgaarne toe (18 Oct.): de expeditie te hebben doen mislukken, was in de bestaande omstandigheden voor hem voordeel genoeg.

De meest teleurgestelde was de Erfprins, die spoedig na de landing naar Den Helder gegaan was, waar men hem buiten de zaken gehouden had. Een paar kleine ondernemingen, door zijne aanhangers in het Oosten beproefd, faalden geheel. Een proclamatie van zijn vader, die in zeer algemeene bewoordingen van de toekomst sprak, en een van hem zelf, waarin van vereeniging onder „'s Lands oude constitutie" gesproken werd, hadden geen uitwerking. Met dit al beteekent 1799 toch een eerste stap tot verzoening der oude partijen. Zelfs deed het Uitvoerend Bewind op initiatief van den agent van buitenlandsche zaken, Van der Goes, in September een poging, om door Pruisen een restauratie van Oranje — men had hierbij den Erfprins op het oog — voor te bereiden met de noodige waarborgen voor een nieuwe staatsinrichting en een neutraliteitsverklaring van Nederland. Een der directeuren (Besier) stond in betrekking met een zendeling van Engeland. Kans op verwezenlijking van dergelijke plannen was er niet, maar zij blijven merkwaardig als bewijs, dat er een ommekeer plaats greep, ook in de kringen der

. vd Gres : + Preuss von Rom
Besrei : + Eng

revolutie-mannen zelf. Het besef, dat de bestaande regeering, die ook tijdens den inval zeer weinig kracht betoond had, niet deugde, werd vrij algemeen. Schimmelpenninck, sedert 1798 gezant te Parijs, sprak nu van de wenschelijkheid, om de revolutie nationaal te maken, en Gogel meende een soort dictatuur noodig.

Alweer — men kreeg geen gelegenheid, om te toonen, wat men in Nederland zelf kon. De Fransche druk werd juist zwaarder. Napoleon Bonaparte, de glorieuse veldheer, maakte een einde aan het Directoire, dat ten gevolge van den ongelukkig gevoerden oorlog alle crediet verloren had (staatsgreep van 18 Brumaire: 9 November 1799) en vestigde als eerste consul zijn eigen, op het leger berustende gezag. Hij verklaarde de revolutie voor geëindigd, consolideerde hare resultaten voor een deel en Frankrijk accepteerde hem gaarne, omdat de meesten er van de revolutie overvloedig genoeg hadden. Al meer week de leuze van 1789 voor het reëele belang. Vrede naar binnen door „ralliement", vrede naar buiten door een krachtige oorlogvoering was Bonaparte's eerste doel. Nederland, de rijke bondgenoot, ondervond van zijn optreden den natuurlijken wederslag. Schimmelpenninck mocht zich een oogenblik gevleid achten door het vertrouwen, dat de groote man hem scheen te schenken, hij ervoer spoedig, om welke reëele dingen het nu ging: geld en nog eens geld. Het Bewind stond vrij vlug een gift van 3 millioen toe (verdrag van Jan. 1800), maar een nieuwe aanvrage werd geweigerd — men eischte neutraliteit in ruil — en een zending van den generaal Marmont, om een leening te Amsterdam aan te gaan, slaagde niet. Onderwijl deed Napoleon de oorlogskans ten gunste van Frankrijk keeren, wat zijne positie verstevigde. Maar met die van het Uitvoerend Bewind was het gedaan. Napoleon wenschte een regeering, waarop hij beter zou kunnen rekenen, en „ralliement" als in Frankrijk. Het kostte hem niet veel moeite zijn zin door te zetten, de ontevredenen in Nederland kwamen hem van zelf tegemoet en de zaak kreeg in 1801 haar beslag.

Bij Napoleon's eerste bemoeiing met de binnenlandsche aangelegenheden van Nederland werd het nationale naar den uiterlijken schijn vrij sterk ontzien; de eerste consul bleef achter de schermen. De voornaamste adviseur was de nieuwe, pas be-

noemde gezant, De Sémonville, die, zeker wel in overeenstemming met den wensch der bevolking, den beslisten raad gaf geen groot gezag aan één persoon op te dragen, zooals Gogel en Schimmelpenninck wilden. Sémonville vond steun genoeg bij de regeering, bep. bij het Bewind, toen hij in Februari 1801 op een herziening der grondwet begon aan te dringen, al mocht deze volgens de geldende grondwet pas na 5 jaar geschieden. Reeds in April was een nieuw ontwerp, door een commissie uit de Eerste Kamer in overleg met het Bewind samengesteld, gereed. Het werd te Parijs in hoofdzaak goedgekeurd. Maar daarop door de Eerste Kamer in behandeling genomen, werd het met algemeene stemmen verworpen (11 Juni). Nu werd het ontwerp naar opmerkingen van Bonaparte vrij wat omgewerkt door Irhoven van Dam, bekend revolutie-man van 1795, en toen door het Bewind (twee leden onthielden zich) bij proclamatie van 14 September buiten het Vertegenwoordigend Lichaam om aan de grondvergaderingen ter goedkeuring voorgelegd. Geheel onwettig! De Eerste Kamer protesteerde, waarop het Vertegenwoordigend Lichaam geschorst werd. De volksstemming leverde ruim 16.500 voor- en ruim 52.000 tegenstemmers op; toch werd het ontwerp aangenomen verklaard: men rekende de thuisblijvers als voorstemmers! Deze derde staatsgreep verliep zonder eenig geweld; de militaire maatregelen, nu door Augereau, toen commandant der Fransche troepen, in overleg met het Bewind genomen, waren ook ditmaal overbodig. Een Staatsbewind van 12 leden kreeg volgens de nieuwe Grondwet het grootste deel der regeermacht in handen. Een Wetgevend Lichaam van 35 leden (één Kamer) had een deel der wetgevende macht. De leden er van zouden worden gekozen op door de wet nader vast te stellen wijze. Het stemrecht werd beperkt door den eisch van het bezitten van een zekere „gegoedheid" (nader bij de wet te bepalen). De besturen der departementen, die nu de grenzen der oude gewesten kregen — alleen Drente werd voorloopig bij Overijsel gevoegd — werden veel zelfstandiger; zij kozen ook de leden van het Staatsbewind. De agenten werden door raden en colleges vervangen; alleen voor Buitenlandsche Zaken bleef één agent, nu secretaris van staat genoemd, en er kwam er bovendien een „algemeene secretaris". De eed van 1798 werd afgeschaft. Beperking der te straffe centralisatie

en van de democratie, verzoening zijn de hoofdbeginselen, waar van men nu uitging, alles in navolging van Frankrijk, maar zonder het eenhoofdig gezag, dat daar nu feitelijk bestond. De instelling der nieuwe regeering krachtens de in October 1801 geproclameerde grondwet geschiedde overeenkomstig de hiertoe vastgestelde voorschriften op buitengewone wijze: het Uitvoerend Bewind (gereduceerd op drie leden, twee hadden hun ontslag genomen) benoemde zeven leden van het Staatsbewind en deze kozen er vijf (waaronder de drie pas bedoelden) bij. Het Staatsbewind stelde het Wetgevend Lichaam samen en benoemde commissiën tot reorganisatie der departementen. Naast oud-patriotten zag men nu ook verscheidene Oranjemannen in de regeering treden; het zeer gematigde element van beide kanten had de overhand. De meer markante figuren ontbraken nog meer dan na 1798: Gogel verdween van het tooneel, Valckenaer (sedert 1796 gezant te Madrid en nu teruggeroepen) eveneens, weldra ook Daendels (in 1802 als luitenant-generaal afgetreden) en Van Hogendorp bleef er af; de laatste durfde een verklaring bij het Staatsbewind indienen, dat hij elke constitutie zonder Oranje afkeurde: een voorbode van 1813!

Ook den vrede naar buiten bewerkte Napoleon, in het begin van 1801 reeds met Oostenrijk, terwijl onderhandelingen met Engeland, waar zich juist een vrij sterke vredelievende gezindheid openbaarde, in October tot preliminairen leidden. Nederland was er in begrepen — evenals Spanje, dat sedert 1796 ook bondgenoot van Frankrijk was —, maar in de voorwaarden niet gekend. Toch betaalde het, met Spanje, het gelag, want Engeland behield Ceylon — dit in strijd met de Fransche verdragsplicht van 1795. Bij de definitieve onderhandelingen te Amiëns (1802) kon Schimmelpenninck, de Nederlandsche vertegenwoordiger, geen enkel punt van beteekenis voor Nederland in anderen zin geregeld krijgen dan de machthebbers onderling overeengekomen waren; eenigen invloed had hij in het uit den weg ruimen van enkele twistpunten tusschen deze onderling. Behalve Ceylon gaf Engeland de in bezit genomen koloniën aan Nederland terug, terwijl op verlangen van Engeland in algemeene bewoordingen aan het Oranje-huis een schadeloosstelling in uitzicht werd gesteld. Tevergeefs trachtte Schimmelpenninck den Engelschen gezant te bewegen zich voor Nederland's be-

langen zelf te interesseeren, bep. ten opzichte van de toekomstige regeling van de verhouding tot Frankrijk, een zaak van groot belang, daar het verdrag van 1795 na den vrede herziening behoetde: hoe met de alliantie, hoe met het bezettingsleger, dat bij een overeenkomst in Augustus 1801 op 10.000 man verminderd was tegen 6 millioen in klinkende munt, maar dat nu geheel zou moeten vertrekken? De schadeloosstelling aan het Oranje-huis, waarover ook in de vorige jaren veel te doen geweest was — de Erfprins gaf er zich zeer veel moeite voor en ging er in 1802 zelfs voor naar Parijs — kreeg eerst in dit jaar haar beslag. Het Huis kreeg tegen afstand van de ambten en vaste goederen in de Republiek een gebied in Duitschland, v.n. uit de geseculariseerde abdijen Corvey en Weingarten, het geseculariseerde bisdom Fulda en de stad Dortmund samengesteld, een deel van het ten gevolge van de onder Frankrijk's invloed onder de kleinere Duitsche vorsten en geestelijke stichtingen gehouden opruiming vrijgekomen land. Willem V, in 1801 naar het vasteland gekomen, waar hij zich in zijne Nassausche erflanden, op Oranienstein bij Dillenburg, vestigde, liet het nieuwe vorstendom Fulda aan zijn zoon over, die er met groote bedrijvigheid de regeering voerde. Reeds in het einde van 1801 had hij zijn aanhangers in de Republiek van den aan hem vroeger gedanen eed ontslagen.

Verzoening overal! De Bataafsche Republiek, nu eindelijk door alle mogendheden erkend, op weg tot consolidatie. Herstel van den handel, van geregelde betrekkingen met de koloniën. Hoe verhelderde de toekomst! Maar zware zorgen wachtten in elk geval de regeering. Een nationale schuld van 1126 millioen, voor meer dan de helft na 1795 aangegaan, en nog altijd geen nieuw belastingstelsel. Een noodige regeling van zaken met Frankrijk, maar Napoleon haastte zich volstrekt niet met het terugtrekken der troepen. Zwakheid, verdeeldheid in het veelhoofdige Staatsbewind. Neiging zelfs bij enkele „onverbeterlijke regenten", om tot de contracten van correspondentie terug te keeren. En toen, zonder dat de regeering nog iets van belang tot stand gebracht had, nieuwe oorlog tusschen Frankrijk en Engeland, elkander niet kunnende zetten: het een met zijn groote vastelands-, het ander met zijn groote zee- en koloniale macht! De oude strijd in nieuwe vormen! In Neder-

land voelde men nu wel zeer sterk, sterker dan ooit te voren, de behoefte aan neutraliteit. Het staatsbewind smeekte er Napoleon bijkans om, maar de consul had de Nederlandsche havens en marine noodig, antwoordde hij zonder veel omslag, en de regeering moest mee. Nieuwe overeenkomst van Juni 1803, te Parijs geteekend: een Fransch leger van 18.000 man te onderhouden met een Bataafsch corps van 16.000 man, een vloot van 10 oorlogs- en een groot aantal transportschepen, met het oog op een grootsch opgezette onderneming van Napoleon tegen Engeland, en alles onder Fransch opperbevel. Nieuwe oorlog dus met Engeland en als gevolg nieuwe stilstand van handel en dreigend verlies van koloniën, tevens verbod van invoer van Engelsche waren, want Napoleon wilde Engeland ook economisch treffen.

De vreugde was voorgoed uit en is vóór 1813 niet teruggekeerd. Satelliet van een planeet, bestempelde Napoleon de verhouding van Nederland tot hem reeds in 1803, volkomen naar waarheid; een uit zijn baan gerukte satelliet weliswaar, want met het belang van Nederland had dit alles niets te maken. Met het Staatsbewind kon Napoleon het niet vinden. Het was hem veel te slap. Toen Suriname in 1804 zonder tegenstand aan Engeland overging (evenals reeds in 1803 Guyana), kreeg het Staatsbewind de schuld. Eenig meer recht had hij tot het verwijt, dat het Bewind, grootendeels uit financieel onvermogen, zijne verplichtingen volgens het verdrag van 1803 niet geheel nakwam, al bracht de schout-bij-nacht Verhuell, groot bewonderaar van Napoleon, in 1804 een paar flottilles uit Vlissingen naar Duinkerken; eveneens hiertoe, dat de Engelsche invoer niet met de noodige kracht tegengegaan werd, wat spoedig tot bemoeiingen met het toezicht er op leidde. Reeds in den zomer van 1804 stond het bij Napoleon vast, dat de regeering opnieuw veranderd moest worden. Ditmaal achtte hij een eenhoofdig bestuur het eenig mogelijke en zijne keuze hiervoor viel op Schimmelpenninck, na een kortstondig gezantschap te Londen nu opnieuw gezant te Parijs, dien hij eenigermate schijnt gewaardeerd te hebben. Het Staatsbewind, door Schimmelpenninck op de hoogte gebracht, maakte geen bezwaar (Sept. 1804). Maar de geheele regeling, die te Parijs beklonken moest worden, hield nog vrij lang op. Napoleon's keizer-wor-

ding (kroning: 2 Dec.), benevens eenige moeilijkheden — Schimmelpenninck wilde het onderhoud der Fransche troepen ten laste van Frankrijk brengen, wat Napoleon, en deze wilde een tierceering der Nederlandsche staatsschuld, wat Schimmelpenninck weigerde — droegen tot dit uitstel bij. Eerst in Februari 1805 verwierf een door Schimmelpenninck ontworpen constitutie Napoleon's goedkeuring, terwijl de Keizer eenige verlichting van financieelen druk vaagweg toegezegd had. In Nederland kreeg de zaak spoedig haar beslag. In Maart besloot het Wetgevend Lichaam, het ontwerp aan de grondvergaderingen voor te leggen. Ruim 14.000 stemmen werden uitgebracht, 136 tegen! Een Raadpensionaris, aan te stellen voor 5 jaar, kwam in de plaats van het Staatsbewind, maar met nog uitgebreider bevoegdheid; het Wetgevend Lichaam — „Hun Hoog Mogende, vertegenwoordigende het Bataafsch Gemeenebest", betiteld — nu uit 19 leden bestaande, werd in invloed nog meer beperkt en omdat de leden benoemd zouden worden door de departementale besturen (den eersten keer door den raadpensionaris zelf), werd de directe volksinvloed geringer. Nieuw was een Staatsraad van 5 à 9 leden, door den Raadpensionaris te benoemen, evenals vijf secretarissen van staat en de „algemeene secretaris". De macht der departementale besturen werd nu weer besnoeid, de centralisatie dus versterkt.

29 April aanvaardde Schimmelpenninck, wien het raadpensionarisschap vooraf bij besluit van het aftredende Wetgevend Lichaam opgedragen was, zijn ambt. Een eenhoofdig gezag onder een historisch klinkenden en daarom gekozen benaming werd door deze daad in Nederland gevestigd. Nieuwsgierige verbazing was de stemming, waarmede de bevolking of althans de enkelen, die zich uitten, het begroetten, met wat neiging tot spot over den advocaat, die zoo hoog klom: spot, die vooral stof vond in de toch wel eenvoudige praal op het Huis ten Bosch, waar de Raadpensionaris zich vestigde, en in de lijfwacht, waarmede hij zich omgaf. Schimmelpenninck's bestuur heeft een jaar geduurd en is dus van zeer voorbijgaanden aard geweest, maar het was verreweg het beste en krachtigste van de drie, die elkander sedert 1798 opgevolgd waren. Schimmelpenninck was ijdel, eerzuchtig, maar ook bekwaam en met de beste bedoelingen tegenover zijn land bezield; hij is de eerste uit de Ne-

derlandsche burgerij, die, sedert deze na het optreden van Van der Capellen tot de Pol naar invloed op de regeering streefde, verstaan heeft te regeeren, en men moet het betreuren, dat Napoleon hem niet reeds in 1801 aan het hoofd heeft willen stellen. In het ééne jaar van Schimmelpenninck's bestuur is er meer gedaan tot consolidatie van de revolutie in Nederland dan in de 10 jaar daarvóór.

De beste kracht na den raadpensionaris was Gogel, die zich de benoeming tot minister van financiën had laten welgevallen en nu reeds in Juni 1805 werkelijk een algemeen stelsel van belastingen heeft kunnen invoeren: de algemeene verponding naar de huurwaarde, zooals deze in enkele gewesten reeds bestond; een belasting op het personeel; enkele der vele gewestelijke accijnzen, die als staatsaccijnzen gehandhaafd bleven, en de convooien en licenten volgens het tarief van 1725 — waren de voornaamste der directe en indirecte staatsbelastingen. Het groote voordeel lag in de evenredigheid van druk over het heele land, waar tot nu Holland verreweg het zwaarst belast geweest was. Een aanmerkelijk hoogere opbrengst werd verkregen (1807: $46^{1}/_{2}$ millioen tegen $31^{1}/_{2}$ vóór de invoering) en tevens groote bezuiniging bij de inning. Bezuiniging was de leus voor de heele regeeringsinrichting en werd met kracht aangevat, ook in het leger, dat nieuw georganiseerd werd. De minister van binnenlandsche zaken, Van Stralen, bracht een regeling der gewestelijke en plaatselijke besturen tot stand (Juli en Dec. 1805) Bovendien werd een wet op het lager onderwijs door de Wetgevende Vergadering goedgekeurd (April 1806) en nu — in tegenstelling met een paar vroegere, door Van der Palm ontworpen regelingen uit 1801 en 1803 — ook werkelijk uitgevoerd door den oud-predikant Van den Ende als inspecteur van het schooltoezicht; opleiding tot maatschappelijke en Christelijke deugden, maar zonder bemoeiing van den staat met het kerkelijk onderwijs was een der hoofdbeginselen, die de Nederlandsche staat in deze wet huldigde. Het wordt algemeen erkend, dat deze wet op de opvoeding van de burgerklassen in Nederland een weldadigen invloed heeft gehad. Verschillende andere onderwerpen zijn ter regeling aangevat, de genoemde zijn voldoende, om te toonen, dat hier mannen van de daad het heft in handen hadden.

Aan de buitenlandsche verhoudingen kon Schimmelpenninck, die zich bewust was van Napoleon afhankelijk te zijn, niets veranderen. Engeland nam in 1806 de Kaapkolonie; generaal Janssens beschikte daar over een te geringe macht voor de verdediging. Op de handhaving der invoerverboden werd strenger toegezien. De schepen, te leveren volgens het verdrag van 1803, waren in Augustus 1805 alle in de Fransche havens — een prestatie van beteekenis, waaraan de naam van Verhuell, nu minister van marine, verbonden is. Maar Napoleon's onderneming, voortdurend uitgesteld, omdat Engeland de zee beheerschte, werd voorgoed verdaagd, toen de derde coalitie-oorlog uitbrak (Sept. 1805). Opnieuw gordden Rusland (nu Alexander I) en Oostenrijk zich aan tegen Napoleon's macht. Zij waren voor het einde van het jaar opnieuw overwonnen, maar Napoleon's slagvloot was inmiddels bij Trafalgar vernietigd, wat de bevestiging van Engeland's zeeheerschappij beteekende. Op het vasteland breidde de Fransche macht in Italië en Duitschland zich opnieuw belangrijk uit. Het gevolg van deze ontwikkeling was tevens een nieuwe regeeringsverandering in Nederland. Evenals in Noord-Italië en in Napels wenschte Napoleon nu hier een zijner naaste bloedverwanten aan het hoofd te stellen met het dubbele doel: de macht der Napoleontische dynastie en de Fransche vastelands- tegenover de Engelsche zeemacht te hechter te grondvesten.

Schimmelpenninck, al was hij Napoleon zooveel mogelijk ter wille geweest, al had hij den Franschen commandant, Marmont, tijdens den oorlog over de Bataafsche troepen vrijelijk laten beschikken, werd van deze uitbreiding van de Napoleontische machtssfeer het slachtoffer. Een ernstige oogziekte van den raadpensionaris gaf een voorwendsel aan de hand. Ditmaal bediende de Keizer zich van Verhuell, op zijn verlangen naar Parijs gezonden (Febr. 1806), om zijn wensch kenbaar te maken. Louis Napoleon, op een na de jongste broeder van den Keizer, moest Koning van Holland worden. Schimmelpenninck onderwierp zich niet onmiddellijk; hij wilde volksstemming als in 1805. Maar hij vond weinig bijval, ook niet in een „groot-besogne" (ministers, Staatsraad en Wetgevend Lichaam), dat tot raadpleging over de groote vraag samenkwam onder zijne leiding. Wat zou verzet baten, vroegen de meesten. Besloten werd een

Byvanck:
bodeel. fig. op den overgang der acht-
de eeuw. 1927.

deputatie (o. a. Verhuell en Gogel) naar Parijs te zenden, om althans een poging te doen tot afwending van het koningschap of anders rapport uit te brengen over wat precies verlangd werd. Zelfs hiertoe kon de deputatie het niet brengen. Zij kreeg een door Talleyrand ontworpen verdrag — hierbij waarborgde Napoleon o. a. de onafhankelijkheid van Nederland — en constitutioneele bepalingen te onderteekenen en durfde niet weigeren. Het daarna in Den Haag nogmaals samengeroepen „groot-besogne" evenmin. Schimmelpenninck weigerde de ratificatie, die toen op naam van het „groot-besogne" geschiedde (28 Mei); hij legde daarop zijn ambt neer en droeg zijne macht volgens de grondwet aan den president van de Wetgevende Vergadering over (4 Juni). De deputatie, eerst nà de ratificatie ter audientie bij Napoleon toegelaten, vroeg deemoedig Louis als koning (5 Juni) en de zaak was in orde. De Bataafsche republiek eindigde op even roemlooze wijze als hare voorgangster.

Literatuur: KOOLEMANS BEIJNEN, *Engelands Bedoelingen bij het werkdadig optreden op het vasteland gedurende den tweeden coalitie-oorlog* (in Hand. en Med. Letterkunde 1897—'98; zie verder t. a. p., 1898—'99, 1899—1900, 1900—'1, 1903—'4, en Bijdr. Vad. Gesch. IV[6], 146, en IV[9], 1); KOPS, *Hoorn tusschen twee vuren, Sept. en Oct. 1799* (alsv., IV[3], 47); VAN GELDER, *Onverbeterlijke Regenten* (in Die Haghe, 1903, 259).

§ 8. Koninkrijk Holland en Inlijving (1806—1813).

De zeven jaren na 1806 vormen een tusschenstuk in onze geschiedenis. Het eerste deel heeft nog eenigermate een nationale tint, maar alleen, omdat koning Louis' persoon hiertoe aanleiding gaf: hij wilde niet de simpele uitvoerder van 's Keizers wenschen zijn, al had zijn geweldige broeder hem als familielid bij het Napoleontische familie-statuut (Maart 1806) tot gehoorzaamheid, als verschuldigd aan een vader, verplicht. Het Nederlandsche volk trad den Koning met eenig vertrouwen tegemoet. Verscheidene edelen, sedert 1795 geheel op den achtergrond, kwamen den Koning in Den Haag begroeten en aanvaardden, naast Franschen, waardigheden aan het Hof. Bilderdijk, kort te voren teruggekeerd, werd onderscheiden en liet zich dit graag welgevallen. Van Hogendorp dacht ernstig over een ambt voor zich in de nieuwe regeering en zou dit aangeno-

men hebben, ware het hem aangeboden. Daendels werd gouverneur-generaal van Indië (1808). De meeste ministers van Schimmelpenninck bleven aan. Zoo ging de „ralliement" van 1801 voort. Men scheen vrij algemeen overtuigd, dat een stabiele toestand onder de Napoleoniden gevestigd was. Oranje en Nederland dreven nu meer en meer uiteen: Willem V stierf in April 1806 te Brunswijk; zijn zoon, daarna Prins van Oranje, verloor in 1807 Fulda, omdat hij in den 4en coalitie-oorlog (Pruisen, Rusland en Engeland) de zijde van zijn zwager gekozen had. De Nassausche erfgoederen had Napoleon hem bij de oprichting van het Rijnverbond[1]) in West-Duitschland (Juli 1806) ontnomen. Hij verbleef na den oorlog, waarin Pruisen zwaar geslagen werd, te Berlijn of in Silezië en verloor alle betrekkingen met Nederland.

„De regeering van Holland is monarchaal, gewijzigd en geregeld door de constitutie". Aldus artikel één der algemeene bepalingen van de Grondwet van 1806, die, getrokken uit de te Parijs vastgestelde constitutioneele wetten, na door de Wetgevende vergadering te zijn goedgekeurd, door den Koning bij publicatie van 7 Augustus 1806 werd afgekondigd. De „kroon van Holland" behoort aan „Lodewijk Napoleon" en zijne wettige, mannelijke afstammelingen bij recht van eerstgeboorte. Zijne macht werd grootendeels gelijk aan die de Raadpensionaris bezeten had. Het monarchale alleen was nieuw en dit is dan ook de belangrijke verandering, die deze Grondwet bracht. Zij was overigens zeer vaag — het aantal der „Hoogmogende" noch dat van den Staatsraad werd aangegeven — en liet veel ruimte voor den Koning open. Nederland's eerste Koning was een goedhartig en weifelend, niet onbekwaam man. Hij meende van zijn rijk „avec des soins et un peu de génie" gemakkelijk „sous le rapport de l'aisance, de la liberté et du bonheur la contrée la plus remarquable de l'Europe" te kunnen maken. Wat erg optimistisch gedacht — onder de bestaande omstandigheden! De uitkomst bewees het spoedig en de Koning, al trachtte hij ernstig Nederlander te zijn en Nederlandsch te leeren, was ook geen persoon, om dit doel met inspanning van alle krachten na te streven. Men mag de goede bedoelingen althans waardee-

[1]) Het Heilig Roomsch-Duitsche rijk hield toen tevens op te bestaan. De laatste keizer, Frans II, had in 1804 den titel van keizer van Oostenrijk (Frans I) aangenomen.

ren. Geen Nederlander heeft den opgedrongen koning ooit vervloekt, wat wijst op verdienste zijnerzijds. De Koningin, Hortense de Beauharnais, stiefdochter van den Keizer, was mooi en geestig, maar voor Nederland heeft zij geen beteekenis gehad en voor haar man was ze een ongeluk.

De eerste tijd was Lodewijk's regeering op haar best. Zij ging op wetgevend gebied ten deele voort in Schimmelpenninck's baan. Gogel voltooide zijn belastingstelsel en breidde het uit. Hoe veel hooger de opbrengst ook was, de inkomsten waren nog bij lange na niet voldoende en de uitgaven stegen door de oorlogen (3e en 4e coalitie) en door de dure hofhouding bedenkelijk. Gogel bewerkte ook, dat de afschaffing der nijverheidsgilden nu bij de wet geregeld werd (Jan. 1808). Aan het tot stand brengen van een algemeen Nederlandsch rechtswezen, desideratum sedert 1798, werd onder levendige belangstelling van den Koning veel gedaan. Tot dusverre was alleen een Nationaal Geregtshof, krachtens de grondwet van 1801, opgericht. Nu werd een Crimineel Wetboek ingevoerd (Jan. 1809), dat veel uit het oud-Hollandsche recht overnam, maar tevens rekening hield met nieuwe denkbeelden op strafrechterlijk gebied, v.n. betreffende verzachting der straffen. Bovendien een Burgerlijk Wetboek, met eenige wijzigingen overgenomen uit de Fransche Code Napoléon (Mei 1809). In vergevorderden staat van voorbereiding kwam onder meer een rechterlijke organisatie voor het heele land. Ten deele bewoog de regeering zich in nieuwe banen. De departementale en plaatselijke besturen werden, in navolging van de Fransche inrichting, opgedragen aan koninklijke ambtenaren, resp. landdrosten met assessoren en burgemeesters met wethouders, terwijl de invloed der vroedschappen in de steden zeer verminderde (1807—1808); de directe volksinvloed werd daarmede vrijwel geheel uitgeschakeld. Navolging van Frankrijk en invloed van het koningschap zelf kwamen tot uiting in de oprichting van een nieuwen adel en een ridderorde der Unie, in die van een Koninklijk Instituut tot het „volmaken der wetenschappen en kunsten". Van een Katholiek koning, zooals Lodewijk was, mocht bizondere belangstelling van de Katholieke onderdanen worden verwacht, die dan ook niet heeft ontbroken [1]), zonder dat er eenig blijvend resultaat uit voortge-

[1]) Zie Hensen in Hand. 30e. Nederl. Taal- en Letterkundig Congres (Leiden, 1909). 240.

komen is. Alleen werd aan de geestelijken van andere gezindten dan die der Hervormden, wier bezoldiging na 1798 voortdurend bestendigd was, bezoldiging van staatswege toegekend (decreet van Aug. 1808). Nieuw waren ook de groote uitgaven voor het Hof, want de Koning was niet in het minst zuinig en verspilde o. a. groote sommen door vóór den winter van 1808 om gezondheidsredenen te verhuizen naar Utrecht voor een tijdelijk verblijf: er was toen reeds vastgesteld, dat de residentie naar Amsterdam zou worden overgebracht; dit geschiedde in 1808, het Stadhuis werd als Koninklijk Paleis in gebruik genomen [1]. De stijgende financieele moeilijkheden en de geringe standvastigheid, die de Koning na het eerste jaar in regeeringszaken meer en meer toonde, leidden in 1809 tot de ontslagneming van Gogel, terwijl ook Van Maanen, minister van justitie sedert 1807, heenging.

Het werd werkelijk een haast onmogelijke huishouding, die van het koninkrijk Holland, al was de Fransche legermacht in 1807 tot een paar regimenten teruggebracht en al werd het rijk zelf in 1808, tegen afstand van Vlissingen uitgebreid, met Oost-Friesland, door Pruisen bij den vrede van Tilsit aan Frankrijk afgestaan [2]. De schuld werd niettegenstaande de nieuwe belastingen al grooter en het crediet raakte seffens op. Heel Nederland verarmde sedert 1795 op enkele smokkelhandelaars na. Tierceeren, ried Napoleon, die tevens klaagde, dat er lang niet genoeg voor de vloot gedaan werd. Maar dit wilde de Koning niet, evenmin als vroeger Schimmelpenninck, en in zijne weigering kon hij allerkoppigst wezen. Ook de conscriptie, sedert de revolutie in Frankrijk bestaande, wees hij af als anti-nationaal. En over niet voldoende toepassing van de handelsbepalingen tegenover Engeland raakte Napleon niet uitgeklaagd. Zij waren nu tot een heel systeem uitgedijd: nadat Engeland de heele Noordzeekust van Brest tot Hamburg in staat van blokkade verklaard had, had Napoleon ten opzichte van het Britsche rijk hetzelfde gedaan — op papier! — (decreet van Berlijn: Nov. 1806) en van alle bondgenooten geëischt, dat zij zijn voorbeeld zouden volgen (continentaal stelsel). Een harde economische strijd, in de volgende jaren beiderzijds verscherpt: Engeland

[1] Cf. Brugmans, Van Raadhuis tot Paleis (Amst., 1913).
[2] Ook Huissen, Zevenaar en 's Heerenberg (p. 165) werden toen afgestaan (cf. § 10).

eischte, dat alle neutrale schepen een Engelsche haven zouden aandoen; Napoleon bestrafte schepen, die aan dit bevel voldeden, met confiscatie. Lodewijk trachtte het decreet van Berlijn in al zijn strengheid eerst alleen toe te passen in Noord-Duitschland, voor zoover dit in 1806 door Hollandsche troepen bezet was. Maar zijn keizerlijke broeder nam hiermede geen genoegen en toen na de afkondiging voor het heele land de op zeer uitgebreide schaal gedreven smokkelhandel niet afdoende bleek bestreden te worden, werd dit den Koning, hoe zeer hij met allerlei maatregelen zijn best deed, bitter verweten. In 1808 bood Napoleon hem de kroon van Spanje, waar aan de regeering der Bourbons een einde gemaakt werd, aan: hij beschouwde toen reeds Lodewijk's Hollandsche koningschap als een mislukking. Maar Lodewijk had den moed te weigeren en de Keizer nog niet dien, om hem te onttronen. De atmosfeer was echter glad bedorven — van wege het nationaal tintje van koning Lodewijk.

In 1809 begon de crisis. Het is het jaar van den 5en coalitieoorlog, waarin de keizer van Oostenrijk, Frans I, nogmaals tegen Napoleon, die toen met Alexander I van Rusland, sedert 1807 zijn bondgenoot, bijkans heel Europa beheerschte, optrad. Ook nu vruchteloos. Evenzoo faalden enkele opstanden in Noord-Duitschland: Pruisen, nog niet hersteld, hield zich ter zijde. Aan het bedwingen er van deden Nederlandsche troepen mede, o. a. bij Strahlsund, evenals aan het bestrijden van den sedert 1808 in Spanje heerschenden volksopstand. Terwijl Napoleon ver weg was, beproefde Engeland met een grootscheeps uitgeruste expeditie een inval in Zeeland (Juli). Antwerpen, nu maritiem station van beteekenis, was het doelwit. De inval had alleen een gelukkig begin: het fort Bath op Zuid-Beveland werd genomen, Walcheren — Vlissingen na een kort beleg — bezet. Maar de Engelsche opperbevelhebber, lord Chatham, tastte niet vlug door en de Franschen kregen gelegenheid troepen ter verdediging van Antwerpen aan te voeren. Koning Lodewijk ijlde zijnerzijds met alle beschikbare troepen naar Brabant — er waren er niet veel, want Napoleon gebruikte de meeste elders. Nog vóór het einde van het jaar ruimden de Engelschen, door koortsen gedecimeerd en zonder eenige hoop op verder succes, Walcheren. De heele schuld van den inval, die bewees, dat het Na-

poleontische rijk niet overal onwondbaar was, werd nu door den Keizer aan zijn broeder aangewreven. Een prachtvoorwendsel, om tegen hem op te treden en een einde aan zijn koninkrijk te maken. Het werd langs een omweg bereikt. In November werd Lodewijk door Verhuell, toen gezant te Parijs, naar Frankrijk bescheiden. Er viel daar tevens een belangrijke familiezaak bij te wonen, want de Keizer stond op het punt van huwelijksscheiding en van het aangaan van een nieuw huwelijk. De Koning, begrijpende, dat hem iets kwaads boven het hoofd hing, dacht er over te weigeren; alle ministers rieden hem dit af. Op de reis vergezelde hem Röell, zijn minister van buitenlandsche zaken. De ontvangst van Napoleon's zijde had dat bijtend sarcasme, gemengd met onbeschaamde huichelachtigheid, die in dit genie zoo afstootend zijn en die men in de keizerlijke brieven aan Lodewijk te kust en te keur kan aantreffen. Na een allersmadelijkste bejegening werd de Koning tot het verdrag gedwongen (10 Maart 1810), dat inhield: afstand van al het land ten Zuiden van Maas en Waal benevens Zeeland, strict verbod van allen handel met Engeland, opdracht van het douane-toezicht aan door den Keizer te benoemen ambtenaren, terwijl een legercorps van 18.000 man, voor een derde Franschen, de zeegaten bezetten zou. De Rijngrens van Frankrijk dus ook in het Noorden en verscherping van den continentalen strijd tegen Engeland! Röell weigerde het verdrag te teekenen, waarop Verhuell het deed. De Koning had beter gedaan het voorbeeld van den minister te volgen: het onwaardige slotspel van zijn koningschap ware dan vervallen.

Terwijl de Koning te Parijs vertoefde, hadden de Franschen niet alleen geheel Walcheren bezet, maar zich ook van een deel van Brabant meester gemaakt. Krayenhoff, minister van oorlog, trof eenige maatregelen tot verdediging van Amsterdam: hij had vóór 's Konings vertrek in last gekregen daar geen vreemde troepen toe te laten, maar sedert meer vage instructiën ontvangen; bij de andere ministers vond hij weinig instemming en Napoleon dwong Lodewijk hem te ontslaan, zoodra hij van de maatregelen hoorde. Na 's Konings terugkeer kwam het Fransche leger, dat in Februari Dordrecht al bezet had, naar het Noorden, nu krachtens het verdrag, maar dit op zeldzaam laatdunkende wijze uitvoerende; het telde een 20.000 man! Oudinot, de bevelhebber,

vestigde zijn hoofdkwartier te Utrecht. Zijne troepen vertoonden zich in heel Holland. Een conflict kon moeilijk uitblijven en werd bevorderd door 's Konings nu zeer prikkelbare stemming. Het kwam na de weigering, om een Fransche patrouille de poorten van Haarlem, waar de Koning toen op zijn paviljoen in den Hout vertoefde, te laten doortrekken. Oudinot kreeg daarop bevel Amsterdam te bezetten. Dit is voor Lodewijk de aanleiding geworden, om afstand van den troon te doen ten behoeve van zijn tweeden zoon [1]). Aan den raad van ministers werd het regentschap opgedragen op 2 Juli 1810 en in den daarop volgenden nacht verliet Lodewijk het land (hij ging naar Toeplitz in Bohemen en bleef verder zonder politieke rol). Nog vóór Napoleon dezen afstand wist, had hij tot de inlijving besloten. Het decreet hiertoe werd na ontvangst van de tijding van het gebeurde in vorm gewijzigd — de abdicatie werd nu als aanleiding genomen — en op 9 Juli gedateerd (gepubliceerd in den Moniteur op 10 Juli).

Nu werd Nederland een deel van het groote keizerrijk, dat zich uitstrekte van de Adriatische Zee en de Pyrenaeën tot de Noordzee en van den Rijn tot de Oceaan, terwijl er om heen een aantal afhankelijke staten lagen. Het werd in 1811 nog uitgebreid met Oldenburg en de Hanze-steden — ook om den strijd tegen Engeland, die op Napoleon's houding tegenover Nederland van zoo overwegenden invloed geweest was. Het Nederlandsche volk droeg de absortie gelaten, zooals het de verschillende voorstappen hiertoe zonder verzet ondergaan had. Zeer begrijpelijk — zeker! maar de herinnering aan 1572 doet toch weemoedig en pijnlijk aan bij zoo groote lijdzaamheid nu. Het nationaal tintje werd opgeborgen. Het decreet van inlijving bepaalde reeds de tierceering van de rente der staatsschuld, stelde de douanes onder Fransch bestuur en loste daarmede twee dringende vragen van het vorige bestuur meteen op. Overigens werd de bestaande administratie tot 1 Januari 1811 gecontinueerd met er boven een Fransch gouverneur-generaal, Charles François Lebrun, hertog van Plaisance, die reeds in Juli te Amsterdam, tot derde stad van het Keizerrijk verheven, kwam. Napoleon gedroeg zich tegenover zijn nieuwe onderdanen met handige berekening: hij had Lebrun,

[1]) De oudste was in 1807 gestorven. De latere keizer Napoleon III was de derde zoon. — Koningin Hortense vertoefde sedert 1807 in Frankrijk en kwam alleen in Maart 1810 nog voor korten tijd naar Holland.

niettegenstaande zijn hoogen leeftijd (75 jaar), gekozen, omdat hij dezen kende als een meegaand en welwillend man, maar dien hij niettemin geheel beheerschte; hij ontbood een commissie van vijftien Nederlanders, door de Wetgevende Vergadering te benoemen — waaraan nog enkele leden voor bepaalde doeleinden toegevoegd werden —, naar Parijs, om haar te raadplegen over de nieuwe regeeringsorganisatie. Deze commissie werd te Parijs geconstitueerd tot „Conseil pour les affaires de Hollande" (v.n. leden: Gogel, Van Maanen, Verhuell). De beslissing berustte geheel bij de keizerlijke regeering, die in October 1810 de regeling der regeering in de nieuwe departementen (niet geldende voor het in Maart afgestane gebied) afkondigde, zooals zij op 1 Januari 1811 is ingevoerd.

Departementale organisatie [1]) nu geheel naar Fransch model: prefecten aan het hoofd; onderprefecten aan het hoofd der arrondissementen. Rechterlijke organisatie alsvoren, — deze voor Nederland geheel nieuw; aan het hoofd een Keizerlijk Gerechtshof (president: Van Maanen); invoering der Fransche wetboeken (v. n. Code Pénal en Code Napoléon). Conscriptie, dienstplicht dus, met loting en plaatsvervanging, voor alle mannen van 20—25 jaar (de niet tot den actieven dienst opgeroepenen van 20—40 jaar vormden de in twee bans verdeelde nationale garde). Behoud van een afzonderlijk gouverneur-generaal met eenige hooge ambtenaren: intendanten-generaal voor binnenlandsche zaken (baron D'Alphonse) en voor financiën (Gogel), een directeur van politie. Tevens behoud van de staatsschuld en voorloopig van de Nederlandsche, in enkele opzichten gewijzigde belastingen. Gebruik van de Nederlandsche taal naast de Fransche geoorloofd. In deze laatste zaken bleef dus een zekere mate van zelfstandigheid, evenals dit het geval was in de Fransche departementen in Italië. Overeenkomstig daartoe reeds in het Juli-decreet vastgestelde bepalingen kregen eenige Nederlanders zitting in de Fransche staatscolleges: in den Senaat o.a. Schimmelpenninck; in den Staatsraad o.a. Appelius, minister van financiën uit koning Lode-

[1]) De indeeling der departementen, reeds in 1807 eenigszins gewijzigd (o.a. was Drente toen een zelfstandig departement geworden), werd nu opnieuw veranderd: dep. van de Zuiderzee (hoofdstad Amsterdam), dep. van de monden van de Maas, dep. van den Boven-IJsel, dep. van de monden van den IJsel, dep. Friesland, dep. van de Wester-Eems. Het in 1810 afgestane gebied bestond uit 3 departementen: van de monden van de Schelde, van de twee Nethen, van de monden van den Rijn.

wijk's laatsten tijd; staatsraden in buitengewonen dienst werden Gogel en Van Maanen. Tot het Militaire Huis van den Keizer behoorde o. a. Dirk van Hogendorp, broeder van Gijsbert Karel, evenals Verhuell levendig bewonderaar van Napoleon. In Nederland werden als ambtenaren voor het grootste deel Nederlanders gebruikt. Alleen de prefecten en onder-prefecten waren ten deele vreemdelingen, waarbij eenige Belgen, o.a. De Stassart (dep. monden van de Maas) en De Celles (dep. der Zuiderzee). Bovendien waren alle douane-beambten Franschen; ten deele ook die van de politie en van de censuur op drukwerken.

De Fransche administratie is met groote bedrijvigheid aan den arbeid getogen. Staatkundig gesproken, heeft zij geen bizonderen blijvenden invloed geoefend. Zij heeft amper drie jaar gewerkt. Het groote „aperçu" [1]) over de toestanden in Nederland, door den zeer bekwamen D'Alphonse opgesteld, en dat tot basis voor groote hervormingen had kunnen dienen, werd pas in October 1813 naar Parijs gezonden — vlak voor het einde. Menig onderwerp is geëntameerd, meer niet. Een groote onderwijshervorming b.v. werd voorbereid, maar de uitvoering kwam niet veel verder dan tot de verheffing van Leiden en Groningen tot academies onder een rector, die tevens bestuurder van het heele onderwijs in een der beide districten was, waarin het land op onderwijsgebied verdeeld werd (1811—1812); de overige universiteiten bleven alleen als secundaire scholen bestaan. En ook heeft het Fransche bestuur in die dingen, waarom tot de inlijving eigenlijk overgegaan was, niet alles in orde kunnen krijgen. De groote menigte douaniers hebben den smokkelhandel niet kunnen breidelen, met hoeveel strengheid vooral tegen koloniale waren opgetreden werd. Verhuell, commandant van Den Helder, heeft slechts een begin kunnen maken met de opheffing van de vloot uit het diepe verval, waarin zij verkeerde. Op koloniaal gebied bracht 1811 de geheele liquidatie van het Nederlandsche bezit: toen veroverden de Engelschen Java, dat gouverneur-generaal Janssens, opvolger van den in 1810 teruggeroepen Daendels, met zijn geringe macht niet kon verdedigen (capitulatie van Salatiga: Sept. 1811). De conscriptie werd volledig ingevoerd en de Nederlandsche opgeroepenen geheel met het Fransche leger samengesmolten (gezamenlijk van 1810—1813: ±

[1]) In 1900 grootendeels uitgegeven door het Centraal Bureau voor de Statistiek.
[2]) Blok, De Leidsche hoogeschool honderd jaar geleden (Leiden, 1911).

28.000). De rente-tierceering, terwijl de schuld integraal gehandhaafd bleef, kwam zonder bezwaar tot stand en bracht verlichting op financieel gebied. Evenzoo deden dit de Fransche belastingen, de „droits réunis", die van 1 Januari 1812 af geheven werden, hoewel de tolgrens en de afzonderlijke staatsschuld gehandhaafd bleven. Deze verbetering van den financieelen toestand, een der wezenlijke voordeelen van de inlijving — het inzicht van het onhoudbare van den toestand daarvóór was vrij sterk verbreid —, heeft de gedweeheid, waarmede de inlijving gedragen werd, bevorderd. Daarnaast werkte ook de gematigdheid, die haast alle ambtenaren, op de Belgische prefecten na, toonden, dit in de hand; alleen de douaniers waren wezenlijk gehaat: hun werk en ook hun wijze van optreden gaven daartoe van zelf aanleiding; tegen hen kwam het te Amsterdam reeds in 1810 tot een oploop. Napoleon zelf, toen hij in 1811 met keizerin Maria Louise het land bereisde, was buitengemeen tevreden over de stemming van de nieuwe onderdanen. Beter dan eenig volk, meende hij, schikten zij zich in hunne hoedanigheid van Franschen. Een geflatteerd oordeel ongetwijfeld. Maar het blijft toch vreemd aandoen, dat het volk, dat de vrijheid lief had en heeft, met zooveel tegemoetkoming den usurpator ontving. Vreemder dan dat er ook Nederlanders waren en zijn, die voor het geweldige genie oprechte bewondering koesteren, en dat de autoriteiten hem in de plaatsen, die bezocht werden, rijkelijk bewierookten. Het aantal nationaal klinkende stemmen in deze jaren is heel gering en weinig forsch. Op één na. In 1811 droeg Bilderdijk het schoone vers voor, waarin de vrijwording met zienersoog voorspeld werd:

„Holland groeit weer, Holland bloeit weer,
Hollands naam is weer hersteld"....

En Van Hogendorp peinsde over de middelen, om deze vrijwording te verwezenlijken, ontwierp in 1812 een schets eener grondwet en knoopte tevens betrekkingen met eenige oud-regenten aan.

Juist 1812 bracht het begin van het einde: de „grande armée" ging ten onder op den terugtocht uit Moskou; Alexander I, ten slotte met zijn bondgenoot in botsing geraakt, had den eersten zwaren stoot aan de Napoleontische macht toegebracht. Pruisen kwam in beweging en Frederik Willem III koos Rusland's partij.

Een gisting ging door heel Europa, ook door Nederland. In April ontstonden op eenige plaatsen, o.a. te Leiden („drie schoft Oranje boven"), oproerige bewegingen, die echter gemakkelijk bedwongen werden. De nieuwe lichting, tot vorming van een nieuw leger, had tamelijk ongestoord plaats. De oproeping der garde d'honneur — een nieuw corps, bestemd tot keizerlijke lijfwacht en gevormd uit zoons van de aanzienlijksten —, waartoe de Nederlandsche departementen ook hun contingent (ruim 300) moesten leveren, stuitte op veel verzet. Meer dan één jongeling moest door de gendarmes opgehaald worden. Maar lang behoefden zij niet mede. Na een wisselvalligen voorjaarsveldtocht en vergeefsche vredesonderhandelingen, waarna Oostenrijk zich bij de 6e coalitie aansloot, volgden Napoleon's beslissende nederlaag bij Leipzig (16—19 October) en de ineenstorting van zijn Europeesch rijk. Einde October kwam de tijding van den slag hier te lande en Van Hogendorp kon van de voorbereiding tot de daad overgaan.

Literatuur: LOUIS BONAPARTE, *Documents historiques*, 3 dln. (Londres, 1820) [1]; ROCQUAIN, *Napoléon I et le Roi Louis* (Paris, 1875); JORISSEN, *Napoléon I et le Roi de Hollande* (La Haye, 1868); dez., *De ondergang van het Koninklijk Holland* (Arnhem, 1871); WICHERS, *De regeering van koning Lodewijk Napoleon* (Utrecht, 1892); DUBOSCQ, *Louis Bonaparte en Hollande* (Paris, 1911); COLENBRANDER, *Gijsbert Karel op Adrichem: 1806—1809* (in Hist. en Leven, I, 245); DEIBEL, *De Engelsche inval in Zeeland* (Middelburg, 1909); KRAYENHOFF, *Bijdr. tot de vaderl. gesch. van de jaren 1809 en 1810* (Nijmegen, 1831); RÖELL, *Verslag van hetgeen ter gelegenheid van het verblijf des Konings te Parijs in 1809 en 1810 is voorgevallen* (Amst., 1837); JOH. W. A. NABER, *Gesch. van Ned. tijdens de inlijving bij Frankrijk* (Haarlem, 1905; 2e druk: Overheersching en Vrijwording; Haarlem, 1909); CAUMONT LA FORCE, *L'architrésorier Lebrun, gouverneur de la Hollande* (Paris, 1907); JORISSEN, *De Commissie van 22 Juli 1810 te Parijs* (Bijdr. Vad. Gesch., II[9], 65); GIJSBERTI HODENPIJL, *Napoleon in Nederland* (Haarlem, 1904); WTTEWAAL, *Drie Schoft Oranje Boven* (in Bijdr. Vad. Gesch., II[7], 343); over den Russischen veldtocht en de gardes d'honneur zijn meerdere mémoires (cf. Colenbrander, Gedenkst., VI[3], XII, en Eysten, in Bijdr. en Med. H. G., XXXII, 100 [2]).

III. NEDERLAND EN BELGIË VEREENIGD (1813-1840).

De toepassing der vrijheidsidealen van 1795 was op de heerschappij van één Caesar uitgeloopen. Verwondert men er zich over, dat er in 1813 geen lust tot theoretiseeren meer was, maar,

[1]) Natuurlijk is ook de groote uitgave der Correspondance de Napoléon voor onze geschiedenis van belang (cf. Colenbrander, Gedenkst., V[1], XVII vlg.).

[2]) De Mémoires du général baron De Dedem de Gelder (Paris, 1900) zijn ook v.n. voor den tocht van 1812 van belang. — Uit Nederlandsch-militair oogpunt zijn voor dezen geheelen tijd de Gedenkschriften van D'Auzon de Boisminart, 2 dln. ('s Grav., Amst., 1842—'43), zeer merkwaardig. Verder Wüppermann, Nederland vóór honderd jaren (Amst. en Utrecht, z. j.).

althans hier te lande, groote nuchterheid? De vraag was nu: wat van het oude te herstellen, wat van het nieuwe te behouden? Geheel anders dan in verscheidene andere staten, v.n. in Zuid-Europa, waar het nieuwe geheel in den ban gedaan werd, heeft men hier te lande zonder grooten omslag juist veel er van bewaard: staatseenheid, monarchie, de op Fransche leest geschoeide administratie. Daarbij nam men Oranje terug, maar in souvereine gedaante. Reactie op staatkundig gebied bleef er, evenals reeds in Napoleon's tijd, tegen de democratische beginselen van 1795. Het gemak, waarmede het grootste deel van het nieuwe er in ging onder Oranje als hereenigingspunt der Nederlanders, bewijst, hoe dicht men vóór 1795 bij een ingrijpende verandering gestaan had, zonder haar te durven verwezenlijken.

Gelouterd was het Nederlandsche volk door den langen lijdensweg, niet gestaald. De twisten der oude partijen, die in haren vroegeren vorm niet of weinig meer tot uiting kwamen, hadden uit. Er was eendracht, maar de herwinning der onafhankelijkheid, waarvoor men zich niet al te veel behoefde in te spannen, bracht geen groote volksverheffing teweeg, als in Duitschland. Er openbaarde zich een zekere afkeer tegen Frankrijk en de invloed der Fransche cultuur liep merkbaar terug. Die van de Duitsche steeg: men sloeg bij voorkeur den blik naar Duitschland voor algemeene ontwikkeling. Twee der invloedrijkste Nederlandsche staatslieden der 19e eeuw dienen hier tot voorbeeld: Falck reisde er in 1800, Thorbecke kreeg er 20 jaar later diepe indrukken. Voor den staatsvorm van Engeland begon de bewondering, in de 18e eeuw spoedig afgebroken (p. 320), terug te keeren. Echter komen vóór het einde van dit tijdvak haast geen levenwekkende krachten onder de Nederlanders tot uiting. In de staatkunde laat men Koning Willem I, in wiens regeerwijze bekwaamheid en toewijding, vooral in den beginne, uitschijnen, begaan. Op cultuur-gebied heerscht groote stilte. Er openbaart zich, v.n. in de kerk, wat sterkere reactie dan in de staatkunde; Bilderdijk wordt hier de voorganger van een zeer opmerkelijke beweging tegen de beginselen der revolutie, die eerst tot kleinen, intellectueelen kring beperkt blijft. Ook op economisch gebied is eenige reactie merkbaar: men hoopte, nu de zee weêr openging, op den terugkeer van het oude, maar moest ervaren, dat de omstandigheden door het overwicht, dat Engeland

zich nu voorgoed verworven had, geheel veranderd waren, en had geen voldoende energie, om zich nieuwe wegen te banen.

Het is o! zoo stil in het Nederland tusschen 1814 en 1830. Stellig werd de nationale ontwikkeling mede tegengehouden door de internationale positie, waarin het land geplaatst werd en waarin overwegend buitenlandsche invloed, nu weêr die van Engeland, zich deed gelden. De vereeniging van Noord- en Zuid — men is het er tegenwoordig vrijwel over eens — is een vergissing der Europeesche diplomatie geweest; een begrijpelijke vergissing overigens, omdat men leefde in de vrees voor Frankrijk en een bolwerk op de Noordgrens van dit land noodig achtte. Vereeniging van twee tegenstellingen: èn op kerkelijk èn op economisch gebied immers waren de Nederlanden sedert de 16e eeuw gescheiden, terwijl België, ook de Vlaamsche landen, zeer sterk verfranscht was. Meer dan over het werk der diplomatie verwondert was men er zich over, dat Noord-Nederland, hoe zeer België protesteerde, zich de vereeniging liet opleggen. Het liet ook hier Willem I, die sedert zijne jonge jaren van vereenigingsplannen gehoord had en er sterk voor geporteerd was, begaan. Zou verzet wel iets gebaat hebben? In elk geval zou toch het krachtig getuigen van een inzicht in het ware belang van Nederland niet hebben misstaan.

Literatuur [1]: a) Handelingen van de regeering en de vertegenwoordigende lichamen: *Handelingen der Staten-Generaal*, sedert 1846 uitgegeven als bijblad van de Nederlandsche Staatscourant, verschijnende sedert 1 Januari 1814 [2]; *Handelingen van de Tweede Kamer* 1814—1846, bewerkt door Noordziek e. a. ('s Grav., 1859—1889); die van *de Eerste Kamer* sedert 1840. — Staatsblad, ook sedert 1 Januari 1814; met bijvoegsel.

b) Verzamelingen van verdragen en wetten: LUTTENBERG, *Chronol. verzameling der wetten en besluiten sedert 1813* (1e druk: 1813—1895; Zwolle, 1841 vlg.; 2e—3e druk: 1813—nu; Zwolle, 1872 en vlg.). — MEIJER-ROMEYN, *Nederlandsche Staatswetten* (Sneek, meerdere uitgaven). — HUBRECHT, *De onderwijswetten in Nederland*, 15 dln. ('s Grav., 1880—'82). — LAGEMANS, *Recueil des traités et conventions conclus par les Pays-Bas avec les puissances étrangères depuis 1813* (La Haye, 1858 en vlg.).

c) Verzamelingen van brieven en andere documenten: COLENBRANDER, als hiervóór, p. 368. — *Brieven en Gedenkschriften van*

[1]) Cf. de lijst: hiervóór, p. 368. Voor de algemeene geschiedenis van Europa v. n. te raadplegen: A. Stern, Geschichte Europas: 1815—1871 (Berlin, 1894 en vlg.).

[2]) Over de oudste Ned. Staatscourant van 1805—1810, zie Sautijn Kluit in Hand- en Med. Mij. der Ned. Lett. 1880—1881, 3. — In het algemeen worden de kranten in de 19e eeuw een voortdurend belangrijker bron voor de geschiedenisstudie, waarop hier slechts terloops de aandacht gevestigd kan worden.

[3]) Voor verdragen vóór 1813 zie de groote uitgave van Dumont e.a., Corps Diplomatique, en Martens, Recueil des traités —; dit laatste voortgezet door Murhaud.

Gijsbert Karel van Hogendorp, 3 dln.: 1813—1834 ('s Grav., 1901—'3; zie ook F. van Hogendorp, G. K. van Hogendorp in 1813: 's Grav., 1876; cf. hiervóór, p. 311). — HOGENDORP, *Bijdragen tot de huishouding van Staat* —, 10 dln. (Amst., 1825). — HORA SICCAMA, *Brieven van A. Falck*: 1795—1843 ('s Grav., 1857; 2e druk: 1861; cf. Thorbecke, Hist. Schetsen, 171); dez., *Ambtsbrieven van* — (alsv., 1878). — J. VAN LENNEP, *Het leven van Mr. C. van Lennep en D. J. van Lennep* (Amst., 1865). — M. F. VAN LENNEP, *Het leven van Mr. J. van Lennep*, 2 dln. (Amst., 1903).

d) Gedenkschriften: COLENBRANDER, *Gedenkschriften van A. R. Falck*: — 1833 (in R. G. P., kleine serie, n°. 13; met appendix). — VAN DER DUYN VAN MAESDAM en VAN DER CAPELLEN, *Notice et Souvenirs Biographiques* (ed. Sirtema van Grovestins; St. Germain en Laye, 1852; ook in Ned. vertaling). — PIERSON, *Willem de Clercq naar zijn Dagboek*, 2 dln. (Haarlem, 1888). — COLENBRANDER, *Gesprekken met Willem I* (in Bijdr. en Med. H. G. XXXI, 258).

e) Geschiedschrijvers uit den tijd zelf: STUART, *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*: 1814—'25, 16 dln. ('s Grav., Amst.). — LASTDRAGER, *Proeve eener geschiedenis van het koninkrijk der Nederlanden* (Amst., 1832). — DE GERLACHE, *Hist. du royaume des Pays-Bas*, 2 dln. (Bruxelles, 1839). — De. KEVERBERG, *Du royaume des Pays-Bas*, 3 dln. (La Haye, 1834).

f) Latere Geschiedschrijvers: DE BOSCH KEMPER, *Staatk. Geschiedenis van Nederland tot 1830* (Amst., 1868; met letterk. aant.: Amst., 1871); dez., *Staatk. gesch. — na 1830*, 5 dln.: — 1848 (Amst., 1873—1882; elk deel met letterk. aant.). — G. DE CLERCQ, *Over de Belgische omwenteling* (in Mr. G. de Clercq herdacht: Amst., 1887). — JUSTE, *La révolution belge de 1830*, 2 dln. (La Haye, 1872). — NUYENS, *Gesch. van het Nederl. volk van 1815 tot op onze dagen*, 4 dln. (Amst., 1883—'86). — COLENBRANDER, *De Belgische omwenteling* ('s Grav., 1905). — TE LINTUM, *Een eeuw van vooruitgang*: 1813—1913 (Zutphen, 1913).

g) Bizondere onderwerpen: BUYS, *De Nederlandsche Staatsschuld sedert 1814* (Haarlem, 1857). — SMISSAERT, *Bijdr. tot de gesch. der ontwikkeling van de Twentsche katoennijverheid* ('s Grav., 1900). — POSTHUMUS, verschillende publicatiën, in deel I en II van het *Economisch-Historisch Jaarboek* ('s Grav., 1915 en 1916). — VAN DEN BRINK, *Bijdrage tot den economischen toestand van Nederland in de jaren 1813—'16* (Amst., 1916). — VAN DER KEMP, *De teruggave der O.-I. koloniën* (Den Haag, 1910); dez., *Oost-Indië's Herstel* (alsv., 1911; met eenige vervolgdeelen, te beschouwen als voortzetting van De Jonge: hiervóór, p. 5). — LOUW en DE KLERCK, *Java-Oorlog*: 1825—1830, 4 dln. (Batavia, 1894 en vlg.).

h) Biografieën: DE BAS, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd*, 4 dln. (Schiedam, 1887—1903). — NABER, *J. M. Kemper* (Haarlem, 1913). — H. VON GAGERN, *Das Leben des Generals Friedrich von Gagern*, 3 dln. (Leipzig und Heidelberg, 1856—'57; ook in Ned. vertaling). — KOLLEWIJN, *Bilderdijk. Zijn leven en zijn werken*, 2 dln. (Amst., 1891). — BIJVANCK, *De jeugd van Isaac da Costa*, 2 dln. (Leiden, 1894—'96).

§ 9. Opstand. — Vereeniging met België (1813—1815).

Een opstand te beginnen, terwijl een Fransch leger op Nederlandschen bodem stond, de weerbare manschap voor een deel buitenlands vertoefde en wapenen niet voorhanden waren, was geen gemakkelijke zaak. Bovendien ontbrak nu, anders dan in 1795, haast alle organisatie, die de clubs toen geven konden. De opstand volgde de ebbe der Fransche macht, zooals hij in 1795

. 4. Brugmans:

De arbeidende klasse in Nederland in de 19de eeuw.

Econ. en soc. hist. onderzoekingen, onder redactie van Prof. Mr. N.W. Posthumus. 1925.

c. Museum 34e jaarg. No 6. Emmo v. Gelder.
econ. geschiedenis nog niet volledig; maar veel materiaal verzameld. Bovendien een heid van 1813-1870. Na 1870 de z.g. moderne industrie.

Hij behandelt eerst „de economische structuur van Nederland tot 1870."

Onze nijverheid ver achter bij de Fr. & Engelse ind. overal, uitgez. in Limburg & Holland. kracht nog weinig toegepast. Ook nog beweegkracht kinderkracht gebruikt.

Ook ontbreekt de moderne ondernemings-. Schrikbarend is het beeld van de arbeiderstoestanden.

Hij beschouwt de arbeids als producent. ook kinderuitbuiting. Maar niet zoo erg in Engeland; uitz: Maastricht.

De arbeider als consument"; zedelijk, lijk & lichamelijk ondervoed. Slechts één genot hij, dat v.d. jenever! Een arbeidersvoorgoed stilt niet aan hem voor.

Na 1850 begint echter de arbeids te ontwaken. eenigingen komt naast Soc. wetgeving.

Dit einde van zijn belangrijke studie.

ok rec. in: Vierteljahrschrift für Soz. und Wirtschaftsgesch. 19.4 (Baasch)]

met den vloed hiervan was medegegaan. Maar nu was er een Van Hogendorp, die, zelfstandig, profiteerende van de gunstige conjunctuur, een nationale regeering vormde, vóórdat de troepen der verbonden mogendheden het land bezet hadden. Een regeering in naam van Oranje, al wist Van Hogendorp nauwelijks, waar Prins Willem, die in April 1813 na overleg met Frederik Willem III naar Engeland was gegaan, verblijf hield.

Van November tot begin December, in ruim twee weken dus, werd Nederland's bevrijding een voldongen feit. Het aantal Fransche troepen, waarover generaal Molitor, commandeerende in de het grootste deel van Nederland omvattende 17e militaire divisie van het keizerrijk, beschikte, bedroeg ruim 9000 man, voor de kleinste helft Nederlanders. Voor een doeltreffende verdediging tegen een aanval van buiten was dit te veel weinig. Zoodra deze opkwam, doordat troepen van het Noordelijk leger der bondgenooten zich op en over de Oostgrens vertoonden, terwijl Kozakken reeds Zwolle, spoedig ook Groningen bezetten (resp. 12 en 15 Nov.), kreeg Molitor last van Lebrun, om den vijand tegen en de verbinding met het Zuiden open te houden. Hiertoe concentreerde hij zijne macht grootendeels te Utrecht en ontruimde met de hier nog aanwezige troepen Amsterdam op den 15en Nov. 's ochtends vroeg. Dienzelfden avond nog ontstond er in deze stad een geducht volksoproer, waarin Jacob May, oud-kapitein der marine, de hand had. De douane-huisjes, die meest gehate voorwerpen der Fransche heerschappij, stonden spoedig lustig te vlammen. Hoewel het de nationale garde gelukte de rust te herstellen, achtten Lebrun, De Celles en de meeste andere Fransche ambtenaren het toch geraden naar Utrecht te gaan (16 Nov. vroeg), waarheen zich een heele stroom Franschen uit alle oorden van het land bewoog. Te Amsterdam vormde zich vooral door toedoen van Anton Reinhard Falck, kapitein der nationale garde, een bestuur tot handhaving der rust in de stad. De Oranjekleur was van stonde aan door de bevolking gedragen, maar het uit mannen van verschillende kringen samengestelde bestuur nam haar niet ruiterlijk over; het wachtte af. Anders liep het in Den Haag, waar op 17 November een veel cordatere toon werd aangeslagen. Het kleine garnizoen (± 400 man) was niet bij machte iets te ondernemen tegen de sterke Orangistische volksbeweging, die, nadat het de vorige dagen reeds zeer onrustig ge-

weest was, onder den indruk van het te Amsterdam gebeurde op den ochtend van dien dag begon. Het ontruimde, in overleg met de leiders dezer beweging, den volgenden morgen de stad, terwijl de prefect reeds den dag zelf vertrok.

Hier, in Den Haag, was het denkend hoofd van Nederland: Van Hogendorp, die met zijn geheele voorbereiding gereed was en met kloek vetrouwen op de toekomst van zijn land, tevens met grooten durf, handelde. „Veel gepraats en veel omslags bragt nooit tot iets goeds" — was de leus, die hij in de dagen van dit hoogtepunt in zijn leven, toepaste. Hij stond sedert 1812 in betrekking met een vijftal oud regenten (o.a. Van der Duyn van Maasdam, vóór 1795 lid van de Hollandsche ridderschap) en met enkele militairen (v,n. graaf van Limburg Stirum). Onder hen was hij de domineerende en leidende persoon. Op zijn wenk handelde May op den 15en te Amsterdam, evenals op zijn wenk Van Limburg Stirum den 17en in Den Haag, met Oranje getooid, de straat op ging, wat het sein tot de volksbeweging gaf. Werd zijn wensch, dat Amsterdam de Oranje-wijs bij de vorming van een nieuw bestuur zou inzetten, niet vervuld, hij sloeg den toon zelf in Den Haag onmiddellijk aan. Want hij en zijne pas genoemde politieke medestanders stelden op 17 November Van Stirum aan tot gouverneur van Den Haag in naam van den Prins van Oranje en de gouverneur kweet zich op voortreffelijke wijze van zijn taak tot handhaving der rust in de stad met een uit de nationale garde gevormde Oranje-garde. „Oranje boven, Holland is vrij" — klonk helder de aanhef van een tegelijkertijd verspreide, door Van Hogendorp gestelde proclamatie. Dezelfden richtten een oproep tot alle oud-regenten van vóór 1795 tot het bijwonen eener vergadering ten huize van Gijsbert Karel op 18 November: „om alle zaaken af te doen tot de komst van Zyne Hoogheid toe". Deze vergadering liep op een mislukking uit: de „heeren" waren lauw, Amsterdam zelfs alleen vertegenwoordigd door Falck, die geen oud-regent was. Men sprak ten slotte af twee dagen later nog eens samen te komen en er dan ook andere „notabelen", oud-patriotten, bij te vragen. Ook deze „fatsoenlijke lieden" toonden geen durf. Van Hogendorp moest zijn plan, om de Staten-Generaal van 1795 in deze bijeenkomsten te herstellen, den Prins van Oranje tot hooge Overheid uit te roepen en zoo een legale basis voor verdere regeeringsdaden te scheppen, opgeven. Maar

nu, wetende, dat er onder „den burgerstand een groote drift" gaande was en aangespoord door Van Stirum, besloot hij den 20en 's avonds het voorloopig bestuur zelf met Van der Duyn, die hem trouwen steun in al deze dagen bood, te aanvaarden. De proclamatie hiertoe werd den 21en 's ochtends vóór het huis van Van Hogendorp voorgelezen in bijzijn van Van Stirum en een deel der Oranje-garde. Inmiddels had Van Hogendorp er voor gezorgd, dat twee gezanten (Jacob Fagel en De Perponcher) naar Engeland gingen (19 Nov.), om den Prins te verzoeken over te vomen; tevens ging een boodschapper (kapitein Wauthier) naar Duitschland, voor het geval hij hier mocht teruggekeerd zijn.

Van 21 November af was dus een nieuw algemeen Bestuur in Den Haag gevestigd in afwachting van 's Prinsen komst. Dit was de beteekenis van Van Hogendorp's moedige daad. Het beleefde een moeilijke veertien dagen. Van Hogendorp, de ziel er van, werd door Elias Canneman, een oud-patriot, daarna door Falck als secretaris van het Bestuur ter zijde gestaan. De eerste ontwierp de bovengenoemde proclamatie, die het Bestuur bij zijn optreden afkondigde en waarin alle Nederlanders van hunne aan Napoleon gedane eeden ontslagen werden, maar waaarin tevens de administratie in het Nederland, dat zijn „nationaal bestaan hernam", gecontinueerd werd, zooals zij nu was [1]). Het pendant van het plakkaat van 26 Juli 1581 (p. 53)! Zij consolideerde de omwenteling, op 17 November in Den Haag begonnen, en raakte geheel Nederland. De ingespannen werkzaamheid van het Bestuur leidde er toe, dat boven de in stand gehouden administratie nieuwe centrale regeeringsorganen werden geschapen: ministeries voor oorlog, financiën, binnenlandsche zaken (commissaris-generaal heetten de titularissen) werden opgericht in Den Haag, waarheen dus de centrale regeering van zelf weer overgebracht werd. Opengevallen plaatsen van prefecten en onderprefecten werden door het benoemen van commissarissen-generaal en commissarissen vervuld. Maatregelen tot vorming van een legermacht uit nationale gardes, vrijwilligers, die in vrij grooten getale zich aanboden, en overloopers uit de Fransche troepen (v.n. Pruisen) werden genomen.

Groote zorg baarde het het Algemeen Bestuur zich buiten Den

[1]) Zie over de controvers, in 1913 naar aanleiding dezer proclamatie ontstaan, Koolemans Beijnen in Hand. Mij. Ned. Lett. 1913—1914, p. 166, en 1915—1916, p. 120.

Haag te doen erkennen. In de voornaamste Hollandsche steden zelfs werd hiermede geaarzeld. Molitor was nog zoo dichtbij en kreeg inderdaad eenige versterkingen — een klein deel trouwens slechts van de troepen, hem door Napoleon, die na zijn terugtocht naar Frankrijk uitgebreide, maar grootendeels onuitgevoerd gebleven maatregelen tot handhaving van zijn gezag aan den Rijn ontworpen had, toegedacht. Een Fransch legertje van uit Utrecht hernam Woerden, dat door een 300-tal mannen van de Haagsche Oranje-garde bezet was (24 Nov.), en bedreef bij deze gelegenheid grooten moedwil. Maar juist terzelfder tijd kwam de hulp uit het Oosten naderbij: een 350 Kozakken onder den majoor Marclay bereikten Amsterdam (24 Nov.), terwijl een Pruisisch corps onder Von Bülow over de grens kwam en Doesburg en Zutfen bezette (23—24 Nov.). Deze hulp van de „bondgenooten", bij wie — Van Hogendorp zei het direct in de proclamatie van den 17en — het nieuwe Nederland zich natuurlijk aansloot, heeft de verdere bevrijding een grooten stoot gegeven. Amsterdam erkende na de komst der Kozakken het Bestuur: er was in de vorige dagen reeds een duidelijk streven ontstaan (ook bij oud-patriotten als Wiselius en Valckenaer), om de afwachtende houding op te geven, wat de door het Bestuur gezonden commissarissen-generaal, den Leidschen hoogleeraar Kemper en den oud-Amsterdammer Scholten, ijverig bevorderden. Als Amsterdam, waar Krayenhoff gouverneur werd, verklaarden zich ook Rotterdam, Leiden, Haarlem, Dordrecht en de meeste andere Hollandsche steden nu voor het Bestuur. De Noordelijke gewesten, ten gevolge van de komst der Kozakken sedert midden November zoo goed als geheel bevrijd, maar ietwat in toom gehouden door vrees voor een groote Fransche macht onder Davoust te Hamburg, draalden met de erkenning. In Overijsel, waar Bentinck van Buckhurst als provisioneel gouverneur opgetreden was, werd zij bepaald geweigerd. Het oprukken der Kozakken, van wie er nu meer naar Holland kwamen onder Benckendorff, en der Pruisen had inmiddels ook ten gevolge, dat Molitor Utrecht en Woerden ontruimde (28 Nov.); Lebrun was reeds vroeger naar Frankrijk afgereisd. In Utrecht vormde zich nu een provinciaal bestuur, dat het oude gewest aanstonds herstellen wilde, maar dit werd door het Algemeen Bestuur verhinderd, ten einde verwarring in de administratie te voorkomen. In Gel-

derland bestormden Von Bülow's troepen den 30en Arnhem. De Franschen gingen nu tot over de Waal terug. Slechts de vestingen Delfzijl, Coevorden, Deventer, Naarden, Gorkum en het marine-station Den Helder, waar Verhuell Napoleon's zijde bleef houden, wat de organisatie der nieuwe marine zeer bemoeilijkt heeft, waren toen nog door Franschen bezet. Ten Zuiden van de rivieren was de vrijwording pas in het aanvangsstadium. Op de eilanden verleende Engeland, dat ook eenige troepen naar Holland zond, steun.

Zoo was de stand van zaken, toen de Prins van Oranje, die na ontvangst van de afgezanten in Engeland den 22en zijne aanstaande komst aan Van Hogendorp bericht had, op 30 November te Scheveningen landde. En hiermede begonnen eenige dagen van groote geestdrift, tevens van voor de toekomst allerbelangrijkste beslissingen. Wat zou de terugkeerde balling worden: Willem VI of Willem I? Zeer duidelijk sprak de volksstemming, zoowel bij den blijden intocht in Den Haag als in deze dagen te Amsterdam, van aanbieding der souvereiniteit. En Van Hogendorp wenschte deze even zeer als de oud-patriot Wiselius, terwijl ook de oud-griffier Fagel, nog altijd in Engeland, er zich voor verklaarde. Niemand ijverde voor een herstel van het stadhouderschap, evenmin als in ernst voor dat van het federalisme geijverd is. Anders dan in 1747, toen de roep om een souverein nog zooveel minder krachtig was, vereenigde nu ook Oranje zich met den vrij algemeen te kennen gegeven wensch. De Prins, niet op de hoogte van de stemming, toonde zich het eerste oogenblik wat gereserveerd, maar spoedig na zijne aankomst in Den Haag stemde hij toe in een hem door het Algemeen Bestuur gedaan voorstel (1 Dec. 's morgens), mits de uitroeping te Amsterdam — de houding dezer stad werd door hem natuurlijk van veel beteekenis geacht — geschiedde en de titel souverein vorst, niet koning, zou wezen. Het Bestuur zelf had er inmiddels uit eigen beweging voor gezorgd, dat de uitroeping tot „souvereinen vorst der Nederlanden" te Amsterdam reeds in den laten avond van 30 November op officieuse wijze plaats vond. Zelf vertrok de Prins den 2en December naar Amsterdam, waar dien ochtend een door Kemper gestelde proclamatie afgekondigd was: „Het is geen Willem de Zesde — Het is Willem de Eerste, die als souverein Vorst, naar den wensch der Nederlanders, onder het volk optreedt". Een der

best klinkende proclamatiën uit deze dagen, waarop even gelukkig terugsloeg de proclamatie van Willem I zelf, na zijne komst in de stad afgekondigd [1]: „Ik aanvaarde wat Nederland mij aanbiedt, maar ik aanvaarde het ook alleen onder waarborging eener wijze constitutie, welke uwe vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken verzekert". 6 December nam Willem I de regeering van het Algemeen Bestuur over, al de maatregelen hiervan bevestigende. Zoo werd de verzoening van Oranje en Nederland getroffen onder een nieuwe staatsregeling, waarvan men in 1795 kon gezegd hebben, dat zij een uitvloeisel was der volkssouvereiniteit, maar die nu geboren werd uit de practische behoeften van het oogenblik, gevoeld in het perspectief van het verleden. Wat Hogendorp van 1795 af voor den geest gestaan had, ging hier in vervulling. Men mist den grooten man noode aan 's Prinsen zijde in Den Haag en te Amsterdam: het podagra hield hem aan huis gebonden. Meer nog mist men hartelijkheid in de verhouding tusschen deze beide mannen, van wie Willem I tegenover den ander van meet af groote koelheid in acht nam, die bij Hogendorp's eminente verdiensten niet aangenaam stemt.

De organisatie van de regeering, die in het bevrijde grondgebied overal zonder bezwaar erkend werd, ging na 6 December voort, in hoofdzaak op den bestaanden grondslag. Bestendiging van de Fransche belastingen, die eerst met 1 Januari 1814 door een stelsel Nederlandsche belastingen, ten deele aan Gogel's wetten ontleend, vervangen werden, terwijl aanstonds, nu het continentaal stelsel verviel, de convooien en licenten (volgens het tarief van 1725.) hersteld waren en een nieuwe vrijwillige leening uitgeschreven was als voorschot op de belastingen van 1814. Bestendiging ook van de conscriptie door de invoering van een militieleger met een landstorm, terwijl vrijwillige dienstneming werd aangemoedigd. Bestendiging van de Fransche wetgeving met luttele wijziging. Reactie van beteekenis is in de regeling van deze zaken bij besluiten van den souvereinen vorst in December 1813 niet te bespeuren. Het spreekt van zelf, dat zoo spoedig mogelijk de hand gelegd werd op het verloren gegane gebied, dat bij besluit van 15 December hereenigd verklaard werd met de „Vereenigde Nederlanden". De bevrijding hiervan ging nu, vooral

[1]) Gedateerd op het *Raadhuis* te Amsterdam. Willem I gaf dit gebouw onmiddellijk aan de stad terug (cf. Brugmans, t. a. p.).

nadat de bondgenooten in Januari 1814 Napoleon met groote overmacht in Frankrijk zelf aanvielen, geleidelijk en vrij gemakkelijk voort. Midden December hadden de Pruisen onder Von Bülow reeds den overtocht over de Maas geforceerd. In Januari trok het grootste gedeelte hunner, evenals de Kozakken, België binnen. Brabant was toen op Bergen-op-Zoom na bevrijd. Ook Staats-Vlaanderen raakte de Franschen kwijt. In Zeeland hielden dezen Walcheren en Bath op Zuid-Beveland vast om het belang, dat ze voor Antwerpen hadden. De ontruiming van het nog bezette gebied, behalve Gorkum, dat zich in Februari overgaf, geschiedde eerst, nadat de bondgenooten met Frankrijk, waar Napoleon afstand van den troon gedaan had en het huis Bourbon (Lodewijk XVIII) hersteld was, vredespreliminairen, gesloten hadden, straks gevolgd door den vrede van Parijs (resp. 23 April en 30 Mei). Had het nieuw gevormde Nederlandsche leger een werkzaam aandeel aan de bestrijding der Franschen in het eigen land genomen, juist nu de vrede gesloten werd, stond ook een legercorps onder den oudsten zoon van den souvereinen vorst, Erfprins Willem (geb. 1792), en waarbij zich ook de tweede zoon, prins Frederik (geb. 1797), bevond, gereed, om uit Brabant naar het Zuiden te trekken. De organisatie had in de bestaande omstandigheden begrijpelijkerwijze veel moeite gekost.

De nieuwe staat van zaken moest vastgelegd worden in één wet, die „de grond van alles was". Bij proclamatie van 21 December droeg de souvereine vorst het ontwerpen der door hem toegezegde constitutie benevens de hierbij noodige „organieke reglementen" op aan een commissie van 14 leden. Alle gewesten waren er in vertegenwoordigd; de invloedrijkste leden waren Van Hogendorp, in de eerste bijeenkomst tot voorzitter gekozen, Van Maanen, Röell en Elout, alle drie ambtenaren van vóór 1813 Van Hogendorps' schets (p. 404) diende tot leiddraad. Zij was na 1812, in het bizonder in verband met opmerkingen van Willem I zelf, op verschillende punten omgewerkt. Had hare samensteller reeds in 1812 in zeer ruime mate met het nieuwe rekening gehouden (o. a. monarchie en éénheid), dit geschiedde in de commissie door den invloed van Van Maanen vooral, die eigenlijk het liefst den Napoleontischen toestand als basis genomen had, in nog ruimere mate. Het ontwerp, zooals het door de commissie na ernstige beraadslagingen in Maart 1814 werd aangeboden aan

den Vorst, vormt nog een compromis tusschen het oude en het nieuwe, maar dit laatste overweegt in sterke mate. Op enkele beslissingen, wanneer de commissie het niet eens kon worden, had de Vorst zelf invloed; in het bizonder geldt dit de regeling der kerkelijke zaken. Overeenkomstig een daartoe bij de benoeming der grondwetscommissie aangekondigd voornemen werd het ontwerp voorgelegd aan een vergadering van 600 door een daartoe benoemde commissie aangewezen notabelen uit de verschillende gewesten. Dezen, op 126 na opgekomen en beschouwd wordende het Nederlandsche volk te vertegenwoordigen, schonken met 26 stemmen tegen hunne adhaesie. Daarop legde de Vorst den volgenden dag in deze vergadering, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam gehouden, den eed af (29 en 30 Maart).

De souvereine macht werd volgens de grondwet van 1814 opgedragen aan Willem I en zijne wettige nakomelingen met recht van eerstgeboorte in de mannelijke lijn; de vrouwelijke kwam eerst in aanmerking „bij geheele ontstentenis van mannelijk oir"; ontbraken alle wettige nakomelingen van Willem I, dan verviel de souvereiniteit aan zijne zuster, de prinses-douairière van Brunswijk-Lunenburg, en in laatste instantie aan de prinses-douairière van Nassau-Weilburg (p. 320) — deze beide ook met hare wettige nakomelingen. De Vorst is hoofd van leger en vloot; opperbestuurder van de koloniën, van de buitenlandsche betrekkingen met recht tot het sluiten van verdragen en dat van oorlog en vrede; opperbeheerder van de geldmiddelen; hij draagt „wetten" aan de Staten-Generaal voor en heeft het recht „voordrachten" van dezen aan hem al of niet goed te keuren; hij verheft in den adelstand en verleent gratie; de rechtspraak geschiedt in zijn naam. Hij raadpleegt over alle souvereine daden den Raad van State, waarvan hij de leden, hoogstens twaalf, benoemt. Evenzoo benoemt hij de hoofden der ministerieele departementen, welke hij zelf instelt,en de leden van de algemeene Rekenkamer, de laatste uit een voordacht van de Staten-Generaal. Deze, „het geheele Nederlandsche volk" vertegenwoordigende, bestaan uit 55 leden (één Kamer), voor minstens een vierde edelen, gekozen voor drie jaar door de Staten der negen provinciën, welker oude grenzen hersteld werden (Gelderland 6; Holland: 22; Zeeland, Utrecht elk: 3; Friesland: 5; Overijsel, Groningen elk: 4;

Brabant [1]): 7; Drente: 1); elk jaar treedt een derde af. Zij vergaderen minstens eens in het jaar en verder op beschrijving van den Vorst. Alle zaken worden bij meerderheid van stemmen afgedaan; ruggespraak is den leden verboden. Zij hebben een aandeel aan de wetgevende macht (zie boven), terwijl voor de begrooting (verdeeld in gewone en buitengewone — de eerste voor een onbepaald aantal jaren, de laatste telkens voor één jaar vastgesteld) hunne inwilliging vereischt is; met den Vorst zijn zij alleen bevoegd tot het heffen en regelen van belastingen. De samengestelling en werkzaamheid der provinciale Staten, die in hoofdzaak uitvoerende macht hebben, worden door den Vorst geregeld; deze wordt in elk gewest door een commissaris vertegenwoordigd. In elk gewest zullen zijn „Edelen of Ridderschappen". In elke stad zal zijn een kiezerscollege, eenmaal 's jaars bijeen te roepen ter aanvulling van de in de stedelijke regeeringen, voor welker samenstelling en werkzaamheid ook reglementen ontworpen zullen worden, openvallende „raadplaatsen" en te benoemen door de „gezeten burgeren", een zekere belasting betalende. Voor het platteland zullen de provinciale Staten reglementen, door den Vorst te bekrachtigen, maken. Ook in de justitie blijft de eenheid gehandhaafd: Hooge Raad zal het opperste gerechtshof (eerst in 1838 opgericht) nu heeten; de leden hiervan en die van de gewestelijke gerechtshoven worden voor hun leven benoemd, dit tot waarborging van de onafhankelijkheid der rechterlijke macht. De belijders van alle „bestaande" godsdiensten zijn tot alle ambten benoembaar; de Vorst moet tot den Christelijken Hervormden godsdienst behooren; de toelagen, die de gezindten uit 's Lands kas genieten, worden hun „bij voortduring" toegekend. Alle ingezetenen hebben den plicht tot handhaving der onafhankelijkheid met de wapenen mede te werken; hiertoe dienen een „toereikende zee- en landmacht", bestaande uit vrijwilligers, nationale militie (deze bij loting aan te wijzen) en schutterijen of landstorm. De grondwet garandeert „burgerlijke vrijheid en persoonlijke veiligheid" benevens godsdienstvrijheid. Drukpersvrijheid wordt niet genoemd, maar bestaat feitelijk, want de censuur is bij besluit van den souvereinen vorst afgeschaft (Jan. 1814).

De uitgebreide monarchale macht trekt in de grondwet van

[1]) Hieronder werden „provisioneel" alle vroegere Generaliteitslanden verstaan.

1814 het allermeest de aandacht. Erfgenaam van de in de historie voor 1795 tot ontwikkeling gekomen rechten van het Oranje-huis profiteerde Willem I, zelf zeer tuk op macht, bovendien van de sterk-monarchale ontwikkeling uit Napoleon's tijd. Geen enkel college, geen hooge ambtenaar stond hem in den weg: een „raadpensionaris", door Van Hogendorp voorgesteld, die aan het hoofd der Staten-Generaal zou staan, om tot band tusschen dezen en den Vorst te dienen, was door de commissie uit de schets verwijderd en de voorsteller, die zich zelf het ambt toegedacht had, moest zich, nadat hij korten tijd als minister van buitenlandsche zaken gefungeerd had, vergenoegen met het vice-presidentschap van den Raad van State, wat hem weinig effectieve macht verzekerde. De ministers, secretarissen van staat genoemd, waren niet dan dienaren van den Vorst; er kwamen 7 departementen: oorlog, marine, buitenlandsche zaken, binnenlandsche zaken, financiën, koophandel en koloniën, waterstaat; er was bovendien een algemeen secretaris van staat (Falck); zij vergaderden soms gezamenlijk onder presidium van den Souvereinen Vorst, in een Kabinetsraad dus, waarbij ook de vice-president van den Raad van State aanwezig was. De gewestelijke gouverneurs kregen zeer uitgebreide bevoegdheid bij de hun verleende instructie; zij konden als de opvolgers der prefecten beschouwd worden. In de tweede plaats treft de zeer geringe volksinvloed, die zich immers alleen uitte in de door zeer beperkten kring samengestelde kiezerscolleges. En voor den eersten keer benoemde de Vorst (dit was bij de grondwet niet geregeld) de leden van alle vertegenwoordigende colleges, welker beraadslagingen met gesloten deuren geschiedden; de verkiezingen op de verschillende „trappen" zouden eerst in 1817 aanvangen. Verder treft de geringe macht van de Staten-Generaal — zij kwamen in Mei 1814 voor den eersten keer bijeen —, die alleen den naam met hunne voorgangers van 1795 gemeen hadden, en van de provinciale staten, welker samenstelling, geregeld bij reglementen van Aug. 1814, aan de standenindeeling van vóór 1795 sterk herinnert: vertegenwoordigers van de edelen, steden en den landelijken stand, die van den laatsten door uit eigenerfden samengestelde kiezerscolleges benoemd.

„Veel solemnia, weinig zaken" ried Van Maanen voor de notabelen-vergadering van 1814 aan. Het „zaken" doen reserveerde hij voor de regeering en dit bleef het wachtwoord. Ook na de

aanneming der grondwet! In werkelijkheid, hoewel niet in theorie stond Nederland nu dichtbij het onbeperkt vorstelijk gezag. Wat al gewichtige onderwerpen, behalve de grondwet zelf, worden door den Vorst in dezen tijd eigenmachtig geregeld! De samenstelling van een reglement voor de Nederlandsche Hervormde Kerk werd aangevat, zonder dat deze zelf er in gemoeid was, en kwam ten slotte ook vrijwel buiten haar om tot stand (Jan. 1816). Een Nederlandsche Bank werd opgericht (Maart 1814). De regeling van het Hooger Onderwijs (voor het Lager bleef de wet van 1806) werd commissoriaal gemaakt en in 1815 kwam zij af: herstel van de hoogescholen [1]) van vóór 1811 met tamelijk vrije onderwijsopvattingen. Alleen een zeer belangrijke regeling als die der Nationale Schuld (nu verdeeld in $^1/_3$ Werkelijke, waarvoor $2\,^1/_2$ %, en $^2/_3$ Uitgestelde Schuld, waarvoor geen rente betaald werd, maar waarvan jaarlijks 4 millioen minstens in de Werkelijke zou overgaan, terwijl evenveel van deze geamortiseerd zou worden), kwam in samenwerking met de Staten-Generaal tot stand (Mei 1814). Herinnert men zich, wat er in 1795 en volgende jaren geschied was, toen het volk zelf zijn lot in handen had, dan kan men moeilijk ontkennen, dat de min of meer despotieke wijze, waarop nu gehandeld was, voor ditmaal heel wat vlugger en beter werk leverde. Eenige meerdere volksinvloed, al ware het maar alleen tot verlevendiging der openbare belangstelling en tot politieke volksopvoeding, zou zeker aanbevelenswaardig geweest zijn; maar de volksinvloed werd in dezen tijd haast overal tot nul teruggebracht en de constituties werden in de meeste staten geheel afgeschaft. Men kan in het algemeen niet anders zeggen dan dat de regeering van Willem I, zonder eenige geweldpleging of groote reactie, in hoofdzaak aansluitende bij de ontwikkeling, zooals deze nu geworden was, gelukkig geweest is in de wijze, waarop zij den staat der „Vereenigde Nederlanden" — ook hier was de naam van vóór 1795 overgenomen — binnenlands ingericht heeft; verzet lokte eigenlijk alleen de bepaling over 's Vorsten godsdienst uit: de 26 tegenstemmers onder de notabelen waren grootendeels Katholieken.

Niet zoo gunstig kan men oordeelen over de buitenlandsche politiek. In de uitingen van Van Hogendorp zoowel als in die van

[1]) Maar Franeker en Harderwijk werden in 1818 voorgoed opgeheven.

Willem I vindt men direct een sterke neiging, om tot het vroegere terug te keeren. In de omstandigheden van November 1813, toen men de hulp der geallieerden, in de eerste plaats die van Engeland, tegen Napoleon noodig had, was dit zeer begrijpelijk. Maar bedenkelijk werd het, wanneer men de politieke leiddraad voor de toekomst ook door deze neiging liet beheerschen: dan immers werd opnieuw geen rekening gehouden met de behoefte aan onzijdigheid in de groote vragen der buitenlandsche politiek, die zich in den Franschen tijd nog meer dan daarvóór gemanifesteerd had. En dit nu is het geval geweest, wat Engeland zeer heeft bevorderd. Engeland, al had het in November Willem I onmiddellijk een gezant medegegeven in de persoon van lord Clancarty, heeft zich niet bemoeid met de regeling onzer binnenlandsche aangelegenheden [1]) — Castlereagh, de toenmalige eerste minister van Engeland, kon dit volkomen naar waarheid in het Lagerhuis verklaren —, maar het heeft met beide handen de gelegenheid aangegrepen, om over Nederland voor zijne buitenlandsche politiek te beschikken, en het is hierin geheel naar wensch geslaagd.

Bij de vele plannen, tusschen de tegen Napoleon gecoaliseerde mogendheden in 1799 (p. 384) en daarna gemaakt, komt in een of anderen vorm het herstel van een onafhankelijk Nederland, dat tevens vergroot zou worden, om met België tot barrière tegen Frankrijk te dienen, voor. Tot herstel en garantie van het politieke evenwicht, waarvoor vooral Engeland ijverde! Willem I stemde met dit voornemen geheel in en had hiervan spoedig na zijne aankomst in Engeland (p. 408) doen blijken in eenige vragen aan de Engelsche regeering; hij vroeg ook, in hoeverre Engeland bereid was Nederland's koloniën terug te geven. In een mondeling antwoord gaf Castlereagh te kennen, dat de Engelsche regeering, hoe zeer zij het herstel der onafhankelijkheid van Holland op prijs zou stellen, hare definitieve houding ten opzichte van 's Prinsen vragen pas na overleg met hare bondgenooten zou kunnen bepalen en dat zij alleen dan bereid zou worden bevonden de koloniën, hoewel niet alle, terug te geven, indien een krachtig, tot verdediging tegen Frankrijk in staat zijnd en tot een vriendschappelijke verhouding met Engeland bereid Nederland ge-

[1]) Evenmin als eenig ander land. Een ontwerp voor onzen regeeringsvorm had Niebuhr, de bekende geschiedschrijver, gemaakt (zie Blok in Hist. Zeitschrift, 98, S. 118, en cf. Colenbrander, Gedenkstukken, VI², 1902).

vormd werd. In dit antwoord, hoe gereserveerd ook, werd de Engelsche politiek met voldoende duidelijkheid blootgelegd: de zaak zou door haar beschouwd worden als een onderdeel van de internationale regelingen, waartoe de verevening van de Napoleontische schepping aanleiding zou geven. Volkomen natuurlijk! Het lag verder geheel in den geest van die jaren, dat de regeeringen onderling, zonder veel op volkswenschen te letten, deze regelingen tot stand brachten. Het belang der groote mogendheden, zooals hare regeeringen dit zagen, was hierbij beslissend. En dat Engeland er zijn belang in zag, om aan Frankrijk's Noordgrens een krachtigen staat te vormen, gaf den doorslag bij de regeling, voor zoover zij ons land aanging. Engeland hoopte met het nieuwe Nederland de oude vriendschap te herstellen en deze door een nieuwe dynastieke verbintenis te verlevendigen: de Erfprins Willem, die een deel zijner opvoeding in Engeland genoten had en onder Wellington in het Engelsche leger in Spanje tegen de Franschen gevochten had, zou huwen met prinses Charlotte, dochter van den zoon van George III (toen regent in Engeland). Willem I heeft zelf eigenlijk alleen op de wijze en de tenuitvoerlegging der regeling, die in hoofdzaak door Castlereagh zelf bedisseld is, invloed kunnen uitoefenen; zij week in zoo verre van Willem's wenschen af, dat hij de vergrooting van Nederland aanzienlijker gewild had dan die de vereeniging met België, waarop ten slotte de zaak uitdraaide, bracht.

De Nederlandsche zaak is niet een der moeilijkste problemen geweest, die de bondgenooten bezighielden. Castlereagh legde haar den bondgenooten voor in een memorandum, zoodra na Leipzig Napoleon's definitieve val als aanstaande mocht beschouwd worden. Zij kwam in ernstige overweging, nadat Castlereagh zelf in het hoofdkwartier der bondgenooten, wier voornaamste vorsten hier aanwezig waren, was aangekomen (Jan. 1814). In beginsel werd hier aanstonds beslist, dat Nederland vergroot zou worden. Oostenrijk opteerde in plaats van België, waar Engeland het het allerliefst terug gezien had, voor een groot gebied in Noord-Italië. Zoodra hij hiervan zeker was, verklaarde Castlereagh, die eerst alleen over een uitbreiding van Nederland naar het Zuiden, o. a. Antwerpen en Mechelen omvattende, gedacht had, zich voor een uitbreiding met bijkans geheel België benevens eenig gebied op den linker-Rijnoever (van Keulen Noordwaarts); het land ten

Zuiden hiervan tot aan de Moezel, dat Willem I ook nog voor de vergrooting, zooals hij ze wenschte, gevraagd had, en Luxemburg zouden aan Pruisen komen, dat als groote mogendheid mede schildwachtsdiensten tegenover Frankrijk zou kunnen verrichten. Moeilijkheden ontstonden alleen over het gebied tusschen Maas en Rijn. Pruisen maakte op het grootste deel hiervan aanspraak, maar begeerde niet Luxemburg. Bij den vrede van Parijs kon in beginsel wel bepaald worden, dat Nederland met België tot aan de Maas vergroot zou worden, maar over de grensregeling, bep. in het Oosten, was men het toen nog niet eens geworden. Willem I, in het einde van Mei met Falck naar Parijs gegaan, vermocht geen meer met zijne wenschen strookende beslissing uit te werken. In beginsel was ook aangenomen, dat Nederland en Engeland een vroeger hier te lande geplaatste Russische leening overnemen zouden: dit had Alexander I als voorwaarde voor zijne toestemming gesteld. De definitieve regeling van deze, zooals van de meeste andere aangelegenheden, bleef voorbehouden aan het congres van Weenen, waar de Europeesche mogendheden zouden samenkomen, om Napoleon's erfenis definitief te liquideeren.

Inmiddels was de „vergrooting" van Nederland feitelijk nu reeds op „vereeniging" met België neergekomen. Van deze laatste werd dan ook gesproken in de voorwaarden, die in Juni te Londen vastgesteld werden op een conferentie der vier verbonden groote mogendheden (Engeland, Pruisen, Oostenrijk, Rusland). Grondslag waren de acht artikelen, door Willem I (eigenlijk door Falck) op verzoek der mogendheden zelf ontworpen en door hen haast onveranderd aangenomen. De „vereeniging" zou zijn „intime et complète". In overeenstemming hiermede zouden de schuldenlasten van beide landen samengesmolten en zou het koloniaal gebied voor beiden opengesteld worden. De bestaande grondwet zou gehandhaafd blijven met die veranderingen, die de omstandigheden vereischten; bep. werd godsdienstvrijheid gewaarborgd. België zou „convenablement" in de Staten-Generaal, die in vredestijd beurtelings in een Belgische en een Nederlandsche stad zouden vergaderen, vertegenwoordigd zijn: in deze bepaling ruikt men de „vergrooting" van Nederland, dat hier immers bevoorrecht bleef. Tot waarborg van het Europeesche evenwicht verklaarden de mogendheden in het protocol (21 Juni), waarbij ze de artikelen aannamen, de vereeniging te bewerkstelli-

gen; over België, zeiden ze tevens, beschikten ze als over veroverd, immers door hunne troepen bevrijd gebied, dat tot dus verre evenals de andere bevrijde landen ook in hun naam, eerst door een commissie, later door een gouverneur-generaal (baron Vincent) bestuurd was. In België openbaarde zich onmiddellijk veel verzet, v.n. uit Katholieke kringen; wenschen, om onder Oostenrijksch bestuur terug te keeren of een eigen staat te vormen, waren aan de mogendheden, die er weinig acht op sloegen, kenbaar gemaakt. In Nederland waren er ook wel, die bezwaren hadden, v.n. te Amsterdam, maar in het openbaar zweeg men; men was trouwens weinig op de hoogte van de onderhandelingen, die zeer in het geheim, in hoofdzaak zelfs buiten Van Hogendorp om, door Willem I werden afgedaan; Falck was één der weinigen, die geheel ingewijd waren, en tevens een groot voorstander der vereeniging. Spoedig nadat Willem I zijnerzijds het hem door Clancarty voorgelegde protocol aangenomen had (21 Juli), aanvaardde hij de souvereiniteit van België (1 Aug.). Dit behield eerst een eigen administratie, er door Willem I zelf ingevoerd (14 Aug.), terwijl het bestuur voorloopig uitgeoefend bleef in naam der mogendheden door Willem's vertegenwoordiger, baron Van der Capellen.

Nu Engeland er zeker van was, dat Nederland een sterke staat zou worden, toonde het zich ook bereid het grootste deel van het Nederlandsche bezit buiten Europa terug te geven, niettegenstaande zich in Engeland enkele stemmen hiertegen deden hooren. Bij het verdrag van 13 Augustus 1814 werden de koloniën met uitzondering van de Kaap, evenals Ceylon van zooveel belang voor Engeland's macht in Voor-Indië, en van Guyana teruggegeven; het laatste werd behouden in ruil voor een geldelijke schadeloosstelling, door Engeland aan Zweden betaald (1 mill. pond), dat Guadeloupe aan Frankrijk moest geven; Nederland kreeg Banka in plaats van een paar bezittingen in Voor-Indië. Tegelijkertijd beloofde Engeland een bijdrage van 2 millioen pond vóór den vestingbouw, die in het Zuiden van België zou moeten plaats hebben, en de overname van de helft der straks genoemde Russische schuld (tot een maximum van 3 mill. pond). In Nederland wekte het niet-teruggeven van alle koloniën, Ceylon inbegrepen, ongenoegen, wat voortsproot uit een minder juiste opvatting van Engeland's in 1795 aangegane en in elk geval na 1802

niet meer geldende verplichting (p. 373); de minister van buitenlandsche zaken, Van Nagell, weigerde het zelfs door onzen gezant, Hendrik Fagel, den oud-griffier, gesloten verdrag, mede te bekrachtigen, waarop de Vorst Falck gelastte dit te doen. Krachtens het recht van verovering had Engeland alle koloniën kunnen houden, indien het dit gewenscht had. Te spreken van een verkoop van de Kaap door Nederland in 1814 houdt reeds daarom geen steek, omdat dit de Kaap niet meer in bezit had; de tot in onzen tijd verkondigde bewering vindt haar oorsprong in het oorzakelijk verband, dat, ook in 1814 reeds, zonder goed recht tusschen de 2 millioen en het definitieve verlies van de Kaap gelegd is.

Nog was het werk der mogendheden te Weenen niet afgeloopen, toen Willem I de vereeniging van België en Nederland proclameerde als „Koninkrijk der Nederlanden"; de troonsopvolger kreeg tegelijk den titel van Prins van Oranje, nu de Souvereine Vorst den titel van Koning aannam, dien hij in 1813 met het oog op de toen reeds verwachte vergrooting van het rijk afgewezen had (procl. van 16 Maart 1815). Hij deed dit onder den indruk van Napoleon's terugkeer in Frankrijk, na de toestemming der mogendheden verworven te hebben: het werd noodig geacht nu een toestand van meer zekerheid te scheppen. Natuurlijk vocht het Nederlandsche leger, versterkt met eenige Belgische troepen, onder den Prins van Oranje mede tot bestrijding van Napoleon, die zonder moeite in Frankrijk opnieuw als keizer erkend was, maar wien de mogendheden direct den oorlog aandeden. Gesteld onder het opperbevel van Wellington, commandant van het in België optredende Engelsche leger, namen de Nederlandsche troepen een roemrijk aandeel aan den Juni-veldtocht. Bepaaldewas dit het geval in het gevecht bij Quatre-Bras, het belangrijke knooppunt van wegen ten Zuiden van Brussel, waar zij den Franschen aanval eerst alleen, daarna met Engelsche troepen, tegenhielden (16 Juni), onderwijl Napoleon zelf het Pruisische leger onder Blücher bij Ligny versloeg. Dit oponthoud gaf Wellington gelegenheid zijne troepen te concentreeren in de sterke positie van Waterloo, waar hij, ten slotte door Blücher gesteund, Napoleon's verdere opmarsch niet alleen stuitte, maar diens leger een zeer ernstige nederlaag toebracht (18 Juni). Zij had Napoleon's tweeden, nu definitieven val ten gevolge [1]).

[1]) Uit Nederlandsch oogpunt is van belang: De Bas en 't Serclaes de Wommersom,

Het Weener Congres, waar Willem I door Friedrich von Gagern en Van Spaen van Voorstonden vertegenwoordigd werd, had ondertusschen zijn werk beëindigd (slotacte: 9 Juni). Het grootste deel van het land tusschen Maas, Moezel en Rijn was aan Pruisen toegewezen. Het nieuwe koninkrijk, waarvan de grenzen bij het verdrag van 31 Mei bepaald waren, omvatte Nederland en België van vóór 1795 (Luik was in 1792 met het laatste vereenigd) plus een smalle strook lands van Sittard tot Mook, waardoor de Maas geheel binnen Nederlandsch gebied viel. Bij den tweeden vrede van Parijs, door de mogendheden met den weêr herstelden Lodewijk XVIII gesloten (Nov. 1815), kwamen hierbij enkele tot Namen en Henegouwen behoorende deelen van België, die bij den eersten vrede aan Frankrijk gelaten waren. Bovendien werd aan Willem I 60 millioen gulden toegewezen van de nu aan Frankrijk opgelegde oorlogsschatting; zij zouden dienen tot versterking van de Zuidgrens conform de „plans et règlemens que les Puissances arrêteront à cet égard". Andere regelingen van het Weener Congres, voor zoover voor de Nederlanden van belang, waren, dat Engeland en Nederland elk de betaling van 25 millioen gulden der 80 millioen bedragende Russische leening op zich namen — dit ter voldoening aan de door Rusland gestelde voorwaarde; dat de Nassausche erflanden deels aan Pruisen, deels (v.n. Dillenburg en Dietz) aan het huis Nassau-Weilburg kwamen, als schadeloosstelling waarvoor Willem I Luxemburg als groothertogdom [1]) voor zijn huis kreeg (de stad Luxemburg werd een der vestingen van den nieuw gestichten Duitschen bond, waartoe het land zelf ook behoorde). Ten slotte dat de vrije vaart op de rivieren, die door meer dan één land stroomden, in beginsel werd vastgesteld; geen der oeverstaten kon deze in het door zijn gebied stroomende riviergedeelte belemmeren; hierdoor werd sluiting van de Schelde voorgoed tot een onmogelijkheid gemaakt. Deze vrijzinnige regeling is een der weinige regelingen van dit Congres, die hare levensvatbaarheid hebben getoond. De afschaffing van den slavenhandel is een tweede.

De oprichting van het nieuwe koninkrijk maakte een grond-

La Campagne de 1815 aux Pays Bas, 3 dln (Bruxelles, 1908—'09), cf. over Quatre-Bras, Koolemans Beijnen, in Militaire Spectator 1914, suppl.

[1]) Het recht van opvolging tusschen de beide takken van het huis Nassau werd voor Luxemburg geregeld als bij de Nassauischer Erbverein van 1783 („primogenitur" in de mannelijke linie).

wetsherziening noodig. Spoedig na de proclamatie van de vereeniging benoemde de Koning hiertoe een commissie, bestaande uit twaalf Nederlanders en evenveel Belgen onder presidium van Van Hogendorp (22 April). Uit het Noorden waren het in hoofdzaak dezelfden als in 1814 (Röell niet), uit het Zuiden waren gematigde personen genomen (o.a. de edelen De Thiennes en De Merode; de vrijzinnige Gendebien; de clericaal Raepsaet). De grondwet van 1814 bleef in hoofdzaak behouden. Behalve de veranderingen als gevolg van het aannemen van den koningstitel werden de volgende wijzigingen van beteekenis aangebracht: de Staten-Generaal werden verdeeld in twee Kamers door de oprichting eener Eerste Kamer, waarvan de leden (40 à 60) door den Koning voor hun leven benoemd zouden worden uit de aanzienlijksten door geboorte, gegoedheid of aan den Staat bewezen diensten; zij had geen recht van initiatief; de Tweede Kamer zou bestaan uit 110 leden (de helft Belgen) en hare vergaderingen zouden openbaar zijn; de wetgevende macht, werd uitdrukkelijk bepaald, zou door Koning en Staten-Generaal samen uitgeoefend worden, terwijl de begrooting voor gewone uitgaven voor 10 jaar vastgesteld zou worden; het artikel betreffende 's Konings godsdienst verviel; vrijheid van drukpers werd onder zekere voorwaarden erkend en het onderwijs werd tot een voorwerp van aanhoudende staatszorg verklaard. De eerste en derde dezer wijzigingen waren ten genoegen der Zuidelijke leden aangebracht: zij hadden aangedrongen op een Eerste Kamer, uit een erfadel samengesteld, waartoe Willem I zelf, met het huis der Lords voor oogen, reeds in 1814 neiging toonde. Overigens was naar hunne wenschen niet veel geluisterd. Men was trouwens in meer dan één opzicht door de voorwaarden der vereeniging gebonden. Zoo b.v. ten opzichte van den godsdienst, waarvoor de Belgen, in wier land zich tegen de gelijkstelling op dit gebied een sterke, door den bisschop van Gent, Maurice, prins van Broglie, geleide beweging openbaarde, tevergeefs een afzonderlijke regeling voor het Zuiden voorgesteld hadden. In Nederland keurde de wegens de grondwet van 1814 bijeengeroepen dubbele vergadering der Staten-Generaal het ontwerp goed (18 Aug.). In het Zuiden werd te Brussel een vergadering van notabelen gehouden, als in 1814 in het Noorden. Van de 1604 opgeroepenen keurden 527 het ontwerp goed, maar 798 verklaarden zich tegen, van wie 126 met de bijvoeging, dat ze dit

om de godsdienstige gelijkstelling deden; 281 waren thuis gebleven. Een niet onduidelijke uitspraak! Maar men kon er zich niet aan storen. Door de thuisblijvers en de 126 bij de voorstemmers te rekenen, kreeg men trouwens voor België een meerderheid van voorstemmers bijeen en de grondwet werd verklaard door de „groote meerderheid" der Nederlanders te zijn aangenomen. Daarop legde Willem I te Brussel den eed af op de nieuwe grondwet in de eerste vergadering der Staten-Generaal van het heele rijk (21 Sept.); ook de Zuidelijke leden waren voor de eerste maal door hem benoemd. Een dag zonder geestdrift, voorbode van de heele geschiedenis der volgende jaren.

Literatuur: KOOLEMANS BEIJNEN e. a., *Historisch Gedenkboek* enz., 4 dln. met reg. (Haarlem, 1912—1913); TELLEGEN, *De Wedergeboorte van Nederland* (Groningen, 1884; 2e druk, bezorgd door COLENBRANDER, alsv., 1913); VAN DER PALM, *Gedenkschrift van Nederland's herstelling* (uitg. COLENBRANDER in Lett. Pantheon: Zutphen); CHAD, *A narrative of the late Revolution in Holland* (London, 1814); BOSSCHA, *Gesch. der Staatsomwenteling*, 4 dln. (Amst., 1814—1817); JORISSEN, *De Omwenteling van 1813* (Groningen, 1867; cf. FRUIN, Verspr. Geschr., V, 348 en 372, en JORISSEN, Einde van den Strijd — Amst., 1869); BLOK, *De aarzeling van den Prins van Oranje bij de aanneming der souvereiniteit* (in Bijdr. Vad. Gesch., III[10], 100; cf. dez. in Versl. en Med. Kon. Acad., afd. Lett., IV[8], 50); COLENBRANDER, *Herwinning der Onafhankelijkheid*; *Oorsprong en Opdracht der souvereiniteit* (beide in Historie en Leven, II, 1 en 27); dez., *Ontstaan der Grondwet*, 2 dln. (in R. G. P., kleine serie, n°. 1 en 7; cf. B. D. H. TELLEGEN, *Overzicht van het tot stand komen der grondwet van 1814* — Groningen, 1912 — en DE GAAY FORTMAN, *G. K. van Hogendorp en de grondwet van 1814* — Amst., 1907); BRUGMANS, *De inhuldiging des Konings te Amsterdam* (in Amstelodamum, XIV); BUSSEMAKER, *De gewaande onderhandelingen der Eng. regeering in 1813 over de stichting van een Welfen-rijk van de Elbe tot de Schelde* (Hand. en Med. Mij. Ned. Lett. 1911—'12, 142); HEERES, *De Afstand der Kaap de Goede Hoop aan Engeland* (alsv., 1896—'97, 32); BLOK, *Quatre-Bras en Waterloo* (alsv. 1914—'15, 28; cf. Onze Eeuw, 1915, III, 1); HUIZINGA, *De beteekenis van 1813 voor Nederland's geestelijke beschaving* (alsv. 1912—'13, 25).

§ 10. De gedwongen samenleving van Noord en Zuid (1815—1830).

Het koninkrijk der Nederlanden telde 17 provinciën: Noord- en Zuid-Brabant, Limburg, Gelderland, Luik, Oost- en West-Vlaanderen, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Antwerpen, Utrecht, Friesland, Overijsel, Groningen, Drente. Deze volgorde, waarin de grondwet ze opnoemt, herinnert aan die, waarin de gewesten eertijds ter Staten-Generaal plachten te adviseeren. Luxemburg had dezelfde grondwet behoudens zijne betrekkingen tot den Duitschen bond en is dan ook tot 1830 geheel op de-

zelfde wijze als de overige Nederlanden bestuurd. Elk gewest vormde nu een afgerond geheel. De revolutie van 1795 had een sterk nivelleerenden invloed gehad op de enclaves en heerlijkheden, die er vroeger in lagen: zij waren er nu mede vereenigd. Ten deele waren ze door inbeslagneming, grootendeels, zooals de bezittingen van de Oranje's, door afkoop verkregen (p. 372 en 390). Afgestaan, bij het verdrag van 1800 (p. 387), door Frankrijk, dat toen alle gebied op den linker-Rijnoever bezat, waren ook de enclaves in Brabant (p. 165); evenzoo Huissen enz. in Gelderland (p. 398): op de laatste had Pruisen in 1813 nog weer aanspraken gemaakt, maar ze ten slotte bij de regeling te Weenen losgelaten. In hoofdzaak hadden de gewesten dezelfde grenzen behouden. Groningen was, ook ten gevolge van de revolutie, vergroot met Westerwolde; Zeeland — dit in 1814 bij koninklijk besluit — met Staats-Vlaanderen; Brabant, op dezelfde wijze in 1814 en 1815, met enkele deelen van Holland (nl. die ten Zuiden van het Hollandsch Diep, Biesbosch en Oude Maas benevens het land van Heusden; Loevestein was toen bij Gelderland gevoegd). Belgisch-Brabant werd bij de regeling in 1815 in tweeën geknipt door de vorming van de provincie Antwerpen; evenzoo Vlaanderen. Limburg werd nieuw gevormd: voor een klein deel uit het oude hertogdom van dien naam; verder uit Luiksch gebied en uit deelen van Opper-Gelre. De grensregeling in het Oosten, tijdens de Republiek tamelijk vaag (p. 162), werd, behalve door de Weeneracte, vastgesteld bij een verdrag met Pruisen, te Kleef gesloten (1816), en door het verdrag van Meppen (1824) met Hannover, dat in 1815 tot koninkrijk verheven en waarbij Oost-Friesland toen gevoegd was; beide, met geringe wijziging, zijn nog geldende.

Willem I, de eerste en eenige Koning van het nieuwe rijk, is de talentvolste vorst uit de Friesche lijn der Oranjes. Aan zijn vader herinnert hij door zijn sterk geheugen en lust voor het détail; maar hij mist geheel diens traagheid: hij bezit een groote eerzucht, die tot werken dringt, maar het nemen van een besluit kost hem toch dikwijls groote moeite. Hij heeft een goed, maar beperkt verstand. De revolutie heeft hem de oogen geopend voor de behoeften van het nieuwe, maar de ballingschap, die hem zuinigheid geleerd heeft, heeft hem tevens onrust en ongedurigheid

De Nederl. adel en de opstand tegen Spanje
Dr. H. A. Enno v. Gelder.

Tydschr. Gesch. 43. Jaarg. I.

Brusemaker reeds gesproken over de scheiding v. N. ...
meende: scheiding na Pacific.
Prof. Fruin en Colenbrander meenen van veel ...
ook Pirenne. Hy zegt: België is de Boerg. Staat. ...
zeggen, dat Bourg. Belg. econ. een waren. Pir. ...
ook de nadruk op het econ.

— — —

„De verscheurde Nederlanden"
Dr. C. Gerretson.
„Stemmen des Tyds" XII.; April ...

Deze zegt: „Noord- en Zuid-Nederland te...
men maken het ware Nederland, ...
landers en Belgen te zamen de een...
Nederlandsche Natie uit."
Deze onderscheiding vondt men Dr. G...
maakt. Nederland bestaat uit drie ...
ken: Noord-Midden- en Zuid-Neder...
En: „de muitery van 1830 heeft ...
de doorwerking van deze nationale ...
genstelling (d.i. de religieuse), belet ...
ook de Tweede Scheuring, hoewel ...
uit de religieuze tegenstelling ...
gekomen, heeft intusschen, door ...
eigenaardige samenloop van om...
digheden, de scheidingslyn van ...
bevestigd.
De Bavay in z. Histoire de la Ré...
lution belge" (p. 110) zegt: de muiteri...
van 1830 is gevoed door Fransche ...
lutionnairen in het Fransche belang ...
voerd op Nederl. grondgebied, die ...
holve by t Brusselsche gepeupel ...
by de Waalsche arbeiders aanhang ...
vond.
Gerretson zegt, dat Vlaanderen me...
de Noord. Nederl. getrokken heeft, ...
oorzaak vindt in het feit dat men ...
Vlaand. het Hollandsche heeft ...
opgedrongen.

e in 1830 primaire factor, de Ned-
Lamante "nationale" tegenstelling,
treef de Tweede Scheuring tot stand
bracht; maar de secondaire factor,
religieuze tegenstelling, heeft,
passief verbindend, dat de Tweede
heuring geschiedde langs de lijn,
i de Nederl. & Fr. nationaliteits
heidt. E: De schuld hiervan ligt
het Noorde, bij wie de religieuse
genstelling actief was, veel eerder,
n zij bij de R.K. voor Altijd - Neder-
nd tijdens het Vereenigd Koninkr-
k is geweest.
Verder: Holland wilde van Vlaan-
ren af, niet omgekeerd. Vlaanders
eft zich niet afgescheiden, maar
laanderen is in de steek gelaten door
t N.

bijgebracht, die hij niet meer kan afleggen. Met zijne ideeën, hoeveel van het nieuw gewordene hij accepteert, wortelt hij toch in de 18e eeuw: zijn buitenlandsche politiek is een voortzetting van het „systhema" van Van de Spiegel in grootere lijn; zijn lust voor groot, monarchaal gezag spiegelt zich aan de verlichte despoten, allen Bonapartes met de „slappe hand". Voor verdere ontwikkeling in democratischen zin gevoelt hij niets; hij eindigt bijkans even conservatief als zijn vader. Frederik II van Pruisen koos hij zich als vorst gaarne tot voorbeeld en bij het groote levensdoel, dat hem door de vereeniging van Noord en Zuid opgelegd was, dacht hij terug aan Karel V: om gelukkig en onafhankelijk te zijn, zei Willem I in zijne troonrede van 21 September 1815, meende de Keizer, dat „de Nederlanden niet alleen aan denzelfden souverein moesten gehoorzamen, maar ook naar dezelfde algemeene wetten bestierd worden". In plaats van de „nauwere verbintenis", welke hij, evenals zijn „kweekeling Willem", wenschte, volgde echter „een droevige scheuring". Een niet zeer gelukkige historische herinnering! Was nu de eerste Koning de man om te herstellen, wat de eerste stadhouder niet bijeen had kunnen houden? De feiten geven met voldoende duidelijkheid antwoord op deze vraag.

Zou het bij wijzer, verstandiger beleid dan Willem I vermocht te geven, mogelijk geweest zijn de Nederlanden duurzaam te hereenigen? IJdele vraag, die niemand met alle stelligheid beantwoorden kan. De taak was delicaat en zeer zwaar tevens. Twee volken, geheel van elkander vervreemd en elkander niet sympathiek, van verschillenden aard, van tegengestelde belangen in godsdienst, in economisch opzicht. Het Belgische het talrijkst: 3¼ millioen tegen 2 millioen Noord-Nederlanders; maar deze laatste met een grootere traditie als onafhankelijk cultuurvolk. Volkomen gelijkstelling zou den staatkundig weinig ervaren Belgen de overhand gegeven hebben: men kon moeilijk verwachten, dat de Noord-Nederlanders, voor wie geen enkel direct voordeel uit de vereeniging voortvloeide, dit zouden accepteeren, evenmin als de Koning, die in zijn hart zich Noord-Nederlander voelde en in 1823 zei het te betreuren, dat men hem in 1813 niet met hen alleen gelaten had, er toe komen kon de rijkshoofdstad voorgoed te Brussel te vestigen. Hierin meende Van der Duyn het redmiddel gelegen te zijn en Van Hogendorp betreurde

het, dat de vergrooting zich niet verder Oostwaarts uitstrekte: het aantal Belgen ware dan „veel lichter geworden in de schaal". Maar men had nu met dezen alleen te doen en de overgroote meerderheid toonde zich van de vereeniging volstrekt niet gediend.

Toch stuittte niettegenstaande den afkeer, dien de Belgen tegen de „domination hollandaise" aan den dag legden, de erkenning van de regeering van Willem I niet op openlijk verzet. Alleen tegen het afleggen van den eed op de grondwet kwam wezenlijke oppositie. Een in September 1815 uitgegeven „jugement doctrinal" der Belgische bisschoppen verbood het afleggen hiervan als in strijd met den Katholieken godsdienst. Dit gaf in de eerste jaren vrij wat beroering en maakte de verhouding tot de kerk bezwaarlijker dan zij ten gevolge van de agitatie van den bisschop van Gent, die zelf België liefst bij Frankrijk zou hebben gezien, reeds was. Het ontbreken van een goed omschreven verhouding tot Rome werkte deze moeilijkheden in de hand. De regeering achtte voor België het in 1801 door Napoleon met den paus gesloten concordaat bindend, omdat België toen tot Frankrijk behoord had. Dit gaf den Koning uitgebreide bevoegdheden ten opzichte van de kerk, v. n. bij het benoemen der geestelijken. De paus erkende deze opvatting als juist (1817-1818), mits met veranderingen, die geëischt werden, nu een Protestant aan het hoofd van den Staat stond. Maar over dit laatste werden voorloopig geen onderhandelingen gevoerd. Willem I zond wel een gezant naar Rome (Reinhold), maar wees een pauselijk afgevaardigde (Ciamberlani) spoedig na zijne aankomst het land uit. De regeering weigerde ook, zich vaagweg op de „oude vrijheden der Belgische kerk" beroepende, pauselijke bevelschriften anders dan met hare toestemming te laten publiceeren (recht van placet). Gelukkig voor haar was een klein deel der geestelijkheid wel geneigd, om met haar samen te werken. Zij vond onder dit deel den prins de Méan bereid een benoeming tot aartsbisschop van Mechelen aan te nemen en den eed onder zeker voorbehoud, nl. dat hij hiermede in geenerlei opzicht op de dogmata en de wetten der kerk inbreuk maakte, af te leggen. Ook nam de paus (Pius VII), die het in zijne politiek tegenover de Nederlanden niet aan tegemoetkoming liet ontbreken, met dezen eed genoegen en verleende aan De Méan's benoeming de noodige bekrachtiging

(Oct. 1817). Dit beteekende voor de regeering een overwinning van beteekenis. Zij raakte bovendien De Broglie kwijt, toen deze om een tegen hem ingestelde rechterlijke vervolging — nadat hij geweigerd had in de kerken van zijn diocees voor de aanstaande bevalling der Prinses van Oranje gebeden te laten houden — naar Frankrijk uitweek; kort daarna werd hij door het Hof van assizen te Brussel wegens rebellie veroordeeld tot deportatie (Nov. 1817).

Maar al kwam er nu voorloopig een min of meer latente verhouding tusschen kerk en regeering, daarmede had deze nog geen vat op de eerste gekregen noch waren alle moeilijkheden uit den weg geruimd. En wezenlijke tegemoetkoming ondervond Willem I eigenlijk in België nergens. Alleen bij de democraten — „liberalen" noemde men spoedig na 1815 hen, die aan de revolutie-denkbeelden van een grooteren volksinvloed op de regeering getrouw bleven — ondervond zij eenige sympathie, voortspruitende uit antipathie tegen de Katholieken en uit de onjuiste meening, dat Willem I liberaal in den zin, dien zij zelf aan dit woord toekenden, was. In het Noorden, al droeg men er de „vergrooting" gelaten, was van een publieken geest, die de regeering zou hebben kunnen steunen, geen sprake. Hoogstens gaf een voorlichter [1]) den raad, om door den oorlog aan de Fransche taal te verklaren, de eenheid aan te snoeren. Overigens bemerkt men wat vrees voor de vele Belgische Katholieken, maar geen toenadering tot het nieuwe liberalisme, want dit liet zich in het Noorden nog heelemaal niet hooren: hier beteekent „liberaal" voorloopig alleen voorstander van het nieuw-gewordene en van de „verlichting" op kerkelijk gebied en in dezen zin kan men Willem I ook „liberaal" noemen. Partijen waren er in het Noorden niet; hoogstens stemmingen, die aan de oude partijschappen herinnerden. Bestreden wordt de regeering om haar „liberalisme" door Bilderdijk, die, zelf zeer bitter gestemd, aan alle beginselen der revolutie den oorlog verklaard heeft en zijne ietwat romantisch getinte leering in kleinen kring te Leiden voordraagt. Herleving op kerkelijk gebied en op staatkundig een koningschap bij Gods gratie zijn de wenschen, die uit dezen kring opstijgen en in de Bezwaren tegen den geest der Eeuw van Da Costa, Bilderdijk's

[1]) Knuttel, Cat. van Pamfletten, n°. 24083.

voornaamste leerling, het scherpst worden geformuleerd (1823); voor de practische staatkunde blijft dit voorshands zonder invloed.

De algemeene omstandigheden vormden een ernstige belemmering voor het bereiken eener toenadering tusschen Noord en Zuid en het blijkt niet, dat Willem I zich hiervan goed bewust geweest is. Een algemeen regeeringsplan, om te trachten naar het afslijpen der scherpe kanten, ontbrak geheel. Ook telde de regeering geen mannen van wezenlijk groot doorzicht en hieraan had de Koning zelf schuld. Zoowel in de indeeling der departementen van algemeen bestuur [2]) als onder de ministers, waarvan de meerderheid voortdurend uit Noord-Nederland was, dat ook meer ervaren regeeringspersoneel opleverde, was vrij veel wisseling. De kabinetsraad kwam niet tot invloed; evenmin de Raad van ministers (deze sedert 1823). Het was Willem I niet gegeven personen van beteekenis naast zich te kunnen dulden; de ministers klaagden meermalen over het niet opvolgen hunner adviezen en de besten hielden het niet lang uit. Falck, een handig en bekwaam man, maar zonder groote werkkracht of degelijken ondergrond, die in 1817 in plaats van secretaris van staat minister van onderwijs, koloniën en nijverheid gemaakt was, zocht in 1823 een goed heenkomen door zich de benoeming als opvolger van den oud-griffier Fagel tot gezant te Londen te laten welgevallen. Van Maanen, zeer monarchaal geworden in Napoleon's tijd, maar in beperkten werkkring — hij fungeerde als minister van justitie —, heeft het steeds met den Koning kunnen vinden en deze met hem; ook hij eindigde conservatief. De Prins van Oranje, in 1815 tot opperdirecteur van oorlog aangewezen, vroeg en kreeg in 1818 ontslag, omdat de Koning buiten hem om in legerzaken (v. n. het uitzenden van officieren naar Indië) ingreep; een bekwame kracht voor de organisatie der weermacht bleef toen verder onbenut. Heel ongelukkig liep het met Van Hogendorp, ook zeer autoritair en eerzuchtig, maar van veel ruimer inzicht dan Willem I, die hem in 1815 wel den grafelijken titel verleende (evenals aan Van der Duyn), hem minister van staat maakte (evenals De Thiennes), maar hem toch in het afdoen der zaken weinig invloed in-

[2]) Met het oog op België was in 1815 een directie-generaal voor Roomsch-Katholieken eeredienst (onder Goubau) ingesteld; in 1818 kwam er ook een voor den Protestantschen eeredienst.

ruimde. Toen Van Hogendorp in een zeer ruim opgezette en onder de Kamerleden verbreide verhandeling over het belastingwezen voor de handhaving der door de eerste regeling van deze moeilijke materie (p. 437) bedreigde handelsvrijheid van het Noorden opkwam, ontstemde dit Willem I in hooge mate. Van Hogendorp vond hierin aanleiding tot zijn aanvraag om ontslag als vice-president van den Raad van State, dat hem na eenig talmen verleend werd (Nov. 1816). Van dat oogenblik was de man van 1813, die tot 1825 lid der Tweede Kamer bleef, in oppositie en door zijn persoonlijke geraaktheid wat al te veel oppositie —, waarmede hij bij de geringe politieke ontwikkeling in het Noorden zeer weinig succes had. Toch representeerde hij misschien het allerzuiverst het nationaal „geweten", zooals hij dit in 1813 gezegd had te doen, nu met vernietigde illusiën; steeds met opmerkelijk, zich steeds verder ontwikkelend inzicht, maar zonder invloed.

Aan het nieuwe koninkrijk ontbrak van meet af alle bezieling. Willem I was er niet de man voor haar te wekken. De omstandigheden brachten haar ook niet. De „schildwacht", door de mogendheden op Frankrijk's Noordgrens geplaatst, werd na het gevaar van 1815 door geen enkele angstwekkende gebeurtenis opgeschrikt en kon rustig slapen gaan. De herstelde Bourbons toonden geen neiging tot bedreiging der Europeesche rust. De vier groote mogendheden, sedert November 1815 in een quadruple alliantie vereenigd, waren zoo gerust over Frankrijk's houding, dat zij het land in hun verbond opnamen, dat dus een quintuple alliantie werd (congres van Aken: 1818); Frankrijk verplichtte zich hierbij tot mede-handhaving der verdragen van 1814 en 1815. Zelfs waren alle Europeesche mogendheden (op den paus en den Turk na) vereenigd in de in September 1815 opgerichte Heilige Alliantie, uiting van het na de revolutie herlevend godsdienstig gevoel en van de groote behoefte aan rust na de Napoleontische worsteling (toetreding van Willem I: 21 Juni 1816; hij gaf zijne adhaesie aan de alliantie van 20 Nov. 1815: 12 Nov. 1818). Handhaving van het bestaande werd de leuze in de eerste jaren na 1815 en de mogendheden der quintuple alliantie breidden dit onder de leiding van Von Metternich, kanselier van Oostenrijk, nu de machtigste man in Europa, zelfs uit tot interventie in die landen, waar het liberalisme naar een nieuwe omwenteling streefde.

In deze jaren van rust was er voor een actieve buitenlandsche politiek van Willem I weinig plaats. De nauwe aansluiting bij Engeland was in de bestaande omstandigheden overbodig en bleef dan ook uit. Het beraamde huwelijk van den Prins van Oranje met prinses Charlotte werd afgesteld: de prinses, toen de naaste troonopvolgster, wenschte Engeland niet te verlaten, heette het; de Prins huwde in 1816 met de Russische grootvorstin, Anna Paulowna, zuster van Alexander I. De Engelsch-Nederlandsche samenwerking bleef beperkt tot een bombardement van Algiers door een vloot der beide landen, tot beteugeling van den zeeroof in de Middellandsche Zee (1816). Wellington hield namens de mogendheden toezicht op de onder leiding van Krayenhoff opgerichte versterkingen in verscheidene vestingen aan de Zuidgrens. Overigens viel er spoedig na 1815 eerder verwijdering dan verdere toenadering te bespeuren, waartoe de hooghartige, bemoeizieke houding van Clancarty (in 1823 teruggeroepen) iets en nieuwe koloniale moeilijkheden, die zich spoedig openbaarden na de teruggave der koloniën aan een hiertoe door Willem I uitgezonden commissie (Van der Capellen, Elout, Buyskens), veel bijdroegen. Eigenlijk was dit een gelukkige ontwikkeling. Nederland begon dientengevolge in de buitenlandsche aangelegenheden een zelfstandiger positie in te nemen dan het sedert een eeuw gedaan had. Dit is ook te danken aan het persoonlijk optreden van den Koning, die, hoewel tot wachter namens Europa aangesteld, in de buitenlandsche zaken allerminst inmenging, hoogstens goeden raad, van buiten verdroeg. Wanneer in 1818 geruchten loopen over de inlegering van Engelsche troepen in de Nederlanden, behoorende tot het bezettingsleger, dat sedert 1815 in Frankrijk geweest was, schrijft hij, dat hij hiertoe zijne toestemming nooit zou verleenen.

's Konings meening komt zeer duidelijk uit in een aangelegenheid, die zeer vol stof opjoeg en bijkans tot bemoeiingen van de quintuple alliantie met de Nederlandsche zaken geleid had: de Fransche uitgewekenen. Er waren er heel wat naar Brussel gekomen ten gevolge van de sterk royalistische beweging na Napoleon's tweeden val, v.n. mannen, die den Keizer tijdens de 100 dagen opnieuw gediend hadden of die in 1793 Lodewijk XVI hadden helpen veroordeelen; journalisten onder hen uitten zich op zeer scherpe wijze tegen de Bourbons. Weldra kwamen er klachten uit Frankrijk, ondersteund door andere mo-

gendheden. Willem I. dacht er echter niet aan deze klachten klakkeloos te verhooren en de uitgewekenen, die ten deele trouwens met paspoort van de Fransche regeering gekomen waren, uit te wijzen, wat Frankrijk feitelijk wenschte. Een door Falck ontworpen en door de Staten-Generaal aangenomen wet tegen de beleediging van vreemde vorsten bood gelegenheid uitspattingen van de journalisten tegen te gaan (1816). Zij maakte niet aan alle klachten een einde — zij werd trouwens verre van streng toegepast — en noode moest de Koning tot eenige verdere maatregelen overgaan. Maar in het algemeen handhaafde hij het recht van gastvrijheid op waardige, vrijzinnige wijze en de Staten-Generaal gaven feitelijk hunne instemming hiermede te kennen door een nieuwe wet met strengere strafbepalingen te verwerpen (1818). Een ongelukkig incident maakte in 1820 de ten gevolge van deze uitgewekenen-kwestie ietwat gespannen verhouding tot Frankrijk voor een oogenblik kritiek. Er kwam een samenzwering aan het licht, door een aantal uitgewekenen tegen Lodewijk XVIII gesmeed, en het bleek toen tevens, dat de Prins van Oranje niet geheel onkundig gebleven was van zekere min of meer vage plannen, reeds eenige jaren bestaande, om hem koning van Frankrijk te maken. De Prins, die in deze jaren op zeer slechten voet met zijn vader stond en gaarne liberale allures aannam, had in deze zaak hoogst onvoorzichtig gehandeld. Al liep het geval met een sisser af, nadat de Prins voor een paar maanden naar Rusland vertrokken was, op bezoek bij zijn zwager, de verhouding tot Frankrijk bleef toch slecht. En tevens verhinderde zijne overigens prijzenswaardige neiging tot zelfstandigheid, dat de Koning op vertrouwelijken voet geraakte met één der andere vorsten uit de quintuple alliantie.

Veel belangwekkender dan de buitenlandsche was de binnenlandsche politiek in het koninkrijk der Nederlanden. De regeering ontplooide een zeer ijverige werkzaamheid, die haast alle zijden van het volksleven raakte: de sprekendste tegenstelling met de Staten-Generaal van vóór 1795! Maar bijkans overal baarden de uiteenloopende belangen van Noord en Zuid moeilijkheden en men heeft eenige moeite zijn spijt te bedwingen, dat de wezenlijk ernstige inspanning van Willem I en zijne ministers niet alleen het Noorden heeft kunnen gelden. Nu moesten de voorgestelde regelingen te dikwijls het karakter van compromissen dragen, die

het éene deel niet bevredigden en het andere ontstemden. Hoe dikwijls stonden in de Tweede Kamer, in weerwil van het zwak ontwikkelde parlementaire leven, Noordelijken en Zuidelijken vrijwel zuiver tegen over elkander. Bij de eersten (naast Van Hogendorp trad Kemper, † 1824, onder hen op den voorgrond) was de neiging, om de regeering te steunen, doorgaans grooter dan bij de anderen (o. a. Reyphins, Dotrenge en Gendebien); het gezamenlijk frontmaken tegen elkanders belangen mag juist wederzijds de saamgehoorigheid bevorderd hebben. Zóó groot waren de moeilijkheden, dat al spoedig van meer dan één zijde, o.a. door den Oostenrijkschen gezant in 1817, de wenschelijkheid betoogd werd, om tot geheele of gedeeltelijke administratieve scheiding der beide deelen over te gaan. Niettegenstaande er uiterlijk toch de beste rust heerschte! Zelfs in de Gentsche diocees werd het na den dood van De Broglie († 1821), die hier van uit Frankrijk de agitatie gaande had gehouden, rustig. Alleen de vervolging van enkele schrijvers, die de regeering onaangenaam waren, verwekte in het Zuiden van tijd tot tijd nog eenige beroering. De regeering grondde deze drukpersvervolging (o. a. van den abt De Foere in 1817 naar aanleiding van het proces van De Broglie; van Van der Straeten in 1819 naar aanleiding van diens boek over den toestand in het koninkrijk) op een tijdens de honderd dagen, in April 1815, gemaakte en toen als zoodanig bedoelde uitzonderingswet. Zij kwam hierdoor in strijd met de grondwet, waarop de Koning zich ter rechtvaardiging van zijn houding ten opzichte van de Fransche uitgewekenen in een brief aan Alexander I juist beriep: „la liberté de la presse qui est constitutionelle dans le Royaume des Pays Bas". Eigenaardige tegenstrijdigheid! Waarom den Belgen aanleiding gegeven tot rechtmatige klachten over de belemmering der burgerlijke vrijheid, die in latere jaren tot een koor zouden aangroeien? Het wijst op verlegenheid, op onvastheid althans bij de regeering, dat zij geen kritiek verdroeg.

In hooge mate ziet men dit werk van onvastheid in de belastingwetgeving, een der moeilijkste problemen trouwens, waarvoor de regeering zich gesteld zag: èn om de hooge staatsschuld èn omdat de voornaamste bestaansbronnen der beide deelen, hier handel, daar nijverheid, verschillende eischen stelden. Er was in 1815 een schuld van 1726 millioen, waarvan $^1/_3$ „werke-

lijke". De behoeften bleven ook in den nieuwen staat zeer groot en telkens overtroffen de uitgaven de inkomsten, zoodat de schuld steeg in plaats van af te nemen. Van 1816—1821 kwamen de regeering met niet minder dan drie belangrijke belastingregelingen, die geen van alle voldeden. Eerst zocht Willem I, voorgelicht door den minister van financiën Appelius, het in een stelsel van hooge in- en doorvoerrechten (1816), dat drie jaar later nog uitgebreid werd (o. a. met accijnzen op suiker en koffie). Toen de opbrengst onvoldoende bleek, werden, na raadpleging met Gogel, belastingen op het personeel, benevens op het gemaal en het geslacht, ingevoerd (1821). De bescherming der nijverheid, door de regelingen van 1816 en 1819, vond in België bijval; de drukkende lasten, op den handel gelegd, in Nederland, v. n. in de koopsteden, luide afkeuring. De belastingen op het gemaal en geslacht stuitten in België op hevigen tegenstand; het wetsontwerp er toe werd in de Tweede Kamer met 55 tegen 51 stemmen (vrijwel zuiver Noord tegen Zuid) aangenomen. Van Hogendorp, die dit ontwerp verdedigde, had tegen dat van 1819 nog scherper geprotesteerd dan tegen dat van 1816 met het gevolg, dat Willem I hem zijn titel en rang van minister van staat ontnam! Gerechte afkeuring vond tevens het streven der regeering, om het toezicht op het beheer der geldmiddelen aan de Staten te onttrekken, en hierin waren de Noordelijken en Zuidelijken minder verdeeld. De regeering ondervond het, toen de tweede Kamer in 1819 de eerste tienjarige begrooting verwierp; zij werd pas in 1820 aangenomen, nadat een aantal posten op de jaarlijksche overgebracht waren. Ook hier behoorde Van Hogendorp tot de scherpste critici; hij herinnerde er met klem aan, dat in Nederland van de oudste tijden af de Staten in geldzaken een belangrijke stem mede in het kapittel gehad hadden. Toch ging de regeering met hare pogingen voort. Zij wist in 1823 zelfs door te zetten, dat aan het amortisatie-syndicaat, ontstaan uit de vereeniging van een in verband met de regeling der Nationale Schuld (p. 419) opgericht syndicaat en amortisatie-kas, zeer uitgebreide bevoegdheden werden toegekend, zooals de zorg voor de buitengewone uitgaven van de schatkist, voor de behandeling der amortisatie en de rente-betaling der werkelijke schuld; verscheidene inkomsten, o. a. uit de domeinen, werden hiertoe ter beschikking van het syndicaat gesteld, dat geheel aan het toezicht der Staten-

Generaal onttrokken was. De werkwijze van dit syndicaat, dat zijne bevoegdheden nog te buiten ging ook, heeft op den duur voor de financiën zeer ruïneuse gevolgen gehad.

Gelukkiger dan in deze financieele aangelegenheden was de regeering met hare maatregelen tot bevordering der volkswelvaart, waaraan zij zich zeer veel gelegen liet zijn. Hier herinnert de Koning zeer sterk aan de verlichte despoten der 18e eeuw. Ontwikkeling van de binnenlandsche bestaansbronnen, en wel in samenhang met de koloniën, was het hoofddoel zijner werkzaamheid ten dezen, al zoekt men ook hier tevergeefs naar een welomlijnd plan. Zij was in de bestaande omstandigheden nuttig, vooral omdat de volksenergie na 1813 zeer slap bleek, maar zij bracht de oud-Nederlandsche opvatting van verkeersvrijheid in Europa min of meer in het gedrang. De klachten van den handel, v.n. te Amsterdam, waren dan ook veelvuldig, maar de inderdaad weinig bevredigende toestand hier moet stellig ook voor een belangrijk deel verklaard worden uit de algemeen ongunstige omstandigheden ten gevolge van het groote verval in den Franschen tijd en het groote overwicht, dat Engeland bezat, terwijl de Nederlandsche koopman zich niet gemakkelijk aan het nieuwe aanpaste. Men mag de regeering niet verwijten, dat zij den handel verwaarloosd heeft. Zij heeft den scheepsbouw aangemoedigd, o. a. door het uitloven van premiën, het binnenlandsch verkeer op uitgebreide wijze geholpen door den aanleg van kanalen (Noord- en Zuid-Willemsvaart, Noord-Hollandsch Kanaal enz.). Zeker heeft zij in België het meeste voor de nijverheid gedaan, o.a. door het stichten van een Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging der Volksvlijt te Brussel (1822), terwijl de Koning een groote belangstelling toonde voor de zich sterk ontwikkelende metaalfabrieken in het Luiksche (te Seraing van John Cockerill), waarbij de Koning ook als particulier geïnteresseerd was, en voor de katoen- en linnen-industrie, nu met toepassing der nieuwe pas uit Engeland overgebrachte spinmachine (v.n. te Gent). Maar daarnaast wijdde zij hare aandacht in het Noorden aan den landbouw (ondersteuning van de in 1818 gestichte Maatschappij van Weldadigheid, o. a. tot ontginning van de heidevelden; ook het plan tot drooglegging der Haarlemmermeer, hoewel pas van 1840—'52 uitgevoerd, is van haar afkomstig). Den handel in het algemeen diende zij op buitengemeene wijze door de oprichting

Het IIe deel: uitgeven 1848 toont, dat de
resultaten der staatsbemoeiing, die van de
...lootenkoping ver van voordeelig zijn geweest,
meer op bestrijding van het pauperisme, dan
op verheffing van de industrie aanstuurde,
niet in het algemeen landsbelang zijn geweest.

Ten gevolge v.h. lib. streven werd de Handelm. bij 1848 ontslagen van de verplichting tot ...rheeming der industrie.

Omstreeks 1850 door Helding een nieuwe koers ingeslagen: het bankwezen wordt hoofddoel.

van de Nederlandsche Handelmaatschappij (1824) te begunstigen. Deze particuliere maatschappij, die door den Koning financieel gerugsteund werd met een rente -garantie van 4½ % voor 20 jaar (aanvangskapitaal: 37½ millioen), diende in het bizonder tot ontwikkeling van het zich na 1814 moeizaam herstellende verkeer met de koloniën en kreeg de toezegging, dat zij de verscheping van regeeringsvrachten naar Indië zou bezorgen. Zij was dus een bevoorrechte instelling, maar zonder eenige souvereiniteitsrechten als indertijd de Compagnieën bezeten hadden en zonder uitsluiting van anderen uit den handel. Wel werden nu nog de Nederlanders boven vreemdelingen begunstigd door differentieele rechten — terwijl de regeering een specerijen-monopolie in de Molukken behield —, wat niet verhinderde, dat de Engelschen in Indië economisch voorloopig het sterkst bleven.

De stichting der Handelmaatschappij hield direct verband met het in Maart 1824 met Engeland gesloten verdrag over de koloniën, een bevestiging en uitbreiding eigenlijk van dat van 1814: wederzijdsche handelsvrijheid in elkanders koloniën, waar men elkander niet meer dan de helft hooger dan de eigen onderdanen zou mogen belasten; belofte van Engeland, om geen kantoren te vestigen in den Oost-Indischen archipel ten Zuiden van Singapore, terwijl het geheel Sumatra, waar het tot dus verre Benkoelen bezeten had, aan Nederland overliet onder voorwaarde, dat dit de onafhankelijkheid van den met Engeland verbonden sultan van Atjeh zou eerbiedigen ; afstand aan Engeland van Malakka met Singapore en eenige factorijen in Voor-Indië. Een zeer belangrijk verdrag, omdat hierdoor het Nederlandsche gezag in den archipel door Engeland als wettig gevestigd erkend werd, wat dit gezag van zelf steviger maakte, terwijl Nederland zijnerzijds van verder bezit in Oost-Azië afzag: een globale afronding dus der wederzijdsche machtssferen. Het had veel moeite gekost, v.n. wegens Singapore, om zóó ver te komen en het gelukte in het geheel niet een handelsverdrag tot stand te brengen. Niet zonder eenige reden mocht de Engelsche minister Canning naar aanleiding van de houding der Nederlandsche regeering in deze zaken schrijven (1825):

„In matters of commerce the fault of the Dutch
Is offering too little and asking too much”

Al kan men het billijken, dat zij onder invloed van de agressieve houding van enkele Engelschen in Indië (v.n. Stamford Raffles, die Java tijdens de Engelsche bezetting bestuurd had en de teruggave afkeurde) groote voorzichtigheid in acht nam, de meerdere vrijheid, die Engeland in de onderlinge handelsbetrekkingen trachtte te brengen, was te zeer een Nederlandsch belang dan dat men er zich niet over zou verbazen, dat aan de Engelsche wenschen dezerzijds niet meer tegemoetgekomen werd dan het geval was. Ook de zeer halsstarrige houding, die de regeering in de onderhandelingen over de Rijnvaart aannam, adstrueert Canning's opvatting, dat Nederland's buitenlandsche handelspolitiek van geen ruim inzicht blijk gaf. Het duurde tot 1831, vóórdat een nader verdrag over de Rijnvaart tusschen de oeverstaten gesloten kon worden: hierbij werden de scheepsrechten gehandhaafd op verlangen van Pruisen en de Nederlandsche eisch, dat de vrijheid der vaart niet tot in, maar tot aan zee zou strekken, werd in zoo verre erkend, dat Nederland het recht behield een eigenlijk gefingeerden zeetol te heffen van in zee uitvarende schepen

Ook in hare bemoeiingen met de zaken van kunst en onderwijs kan men den ijver der regeering van Willem I in het algemeen gelukkig achten. In België stichtte zij (v.n. Falck is hier de man) naast de reeds bestaande universiteit te Leuven twee nieuwe staatsuniversiteiten te Luik en te Gent (1817). Zij bevorderde de Nederlandsche taal, die echter niet voor 1823 in de Vlaamsch sprekende deelen van België tot de officieele taal verklaard werd; zij benoemde hiertoe ook enkele Noord-Nederlandsche geleerden aan de Belgische Universiteiten (o.a. Kinker te Luik en Thorbecke te Gent). Zij wijdde hare aandacht aan het onderwijs in de Latijnsche scholen („athénées") en ging in het lager onderwijs voort in den geest van de wet van 1806; ook het Zuiden profiteerde van deze zorgen. Zij heeft meer dan één groot plan ontworpen tot bevordering der kunst en der nationale geschiedenis-studie. Vrij veel is hiervan uitgevoerd (Mauritshuis, Koninklijke Bibliotheek, Academie van Beeldende Kunsten, Rijksarchief), veel is onuitgevoerd gebleven, ook door den tusschenbeiden komenden opstand der Belgen. Maar in de meeste dezer zaken mag men Willem I een koninklijken geest niet ontzeggen, evenmin als in wat hij als koopman-koning deed voor de bevordering der mate-

rieele welvaart. In deze dingen herkent men wel den man van gezag, niet alleen dien van eigen wil, al kan men het met Thorbecke eens zijn, dat er gewoonlijk meer wil dan gezag, meer een administrateur dan een regeerder uit Willem's staatkunde spreekt.

Juist de onderwijs-bevordering had inmiddels in België geheel andere gevolgen dan de Koning zich moet hebben voorgesteld. Zij heeft den oogenschijnlijk rustenden strijd met de geestelijkheid, die oppervlakkige beoordeelaars, op de zeer merkbare welvaartstoeneming in het Zuiden lettende, in den aanvang der 20er jaren deed hopen, dat men er was, opnieuw doen oplaaien. Het was, goed bezien, haast onvermijdelijk. Terwijl in het Noorden de directe invloed van de kerk op het onderwijs sedert de revolutie uitgeschakeld was en de staat door de universiteiten op de opleiding der predikanten invloed bezat, was in het Zuiden de kerkelijke macht in onderwijs-zaken vrij wel onbeperkt. Deze tweeledige toestand was onhoudbaar, nu men van de Nederlanden werkelijk één rijk ging maken. Maar hier lag ook één der moeilijkste kwesties bij de regeling van de verhouding van den nieuwen staat tot de Katholieke kerk. Het bleek duidelijk bij de ernstige, maar vruchteloos gebleven onderhandelingen over een concordaat, in 1823—'24 gevoerd met den nuntius Nasalli, hiertoe als pauselijk vertegenwoordiger naar de Nederlanden gezonden: op bijkans alle punten stonden de partijen vierkant tegenover elkander en bij het onderwijs bleek de afstand bizonder groot. Had het reeds de onrust der kerk gaande gemaakt, dat de regeering, in overeenstemming met de grondwet, eerst in langzaam tempo over het onderwijs hare zorgen begon uit te breiden, zij had zich hiertegen niet openlijk verzet, zonder echter iets van hare rechten prijs te geven, Maar nu, nadat de onderhandelingen over het concordaat mislukt waren, tastte de regeering veel krasser door en kondigde de zeer belangrijke besluiten van Juni 1825 af: 1°. het geven van voorbereidend hooger onderwijs werd verboden behalve in de van staatswege als zoodanig erkende Latijnsche scholen; alle niet erkende dergelijke inrichtingen moesten einde September gesloten worden; aan deze scholen zouden ook de voor een geestelijke opleiding bestemden, die in kerkelijke opvoedingshuizen mochten bijeengebracht worden, onderwijs ontvangen; 2°. er zou opgericht worden een collegium philosophicum, bestemd tot het geven van voorbereidend onderwijs aan

de Katholieke jongelieden, die zich aan de geestelijke carrière wilden wijden. Aanvullingsbesluiten van Juli en Augustus stelden vast, dat in de bisschoppelijke seminariën geen leerlingen zouden mogen opgenomen worden dan die het collegium bezocht hadden, en dat zij, die buitenlandsche Latijnsche scholen bezochten, noch aan de Nederlandsche universiteiten noch aan het collegium, en zij, die buitenslands studeerden, niet tot eenig staatsambt of tot eenige geestelijke functie toegelaten zouden worden. Er ontbrak nog maar een Katholieke theologische faculteit aan één der staatsuniversiteiten aan, over de oprichting waarover reeds in 1815 gedacht was, om de gehééle opleiding der geestelijken aan sterken staatsinvloed te onderwerpen. En onmiddellijk begon de regeering aan de uitvoering dezer regeling: oprichting van het collegium te Leuven; sluiting van kleine seminariën, d. w. z. geestelijke inrichtingen, die op Latijnsche scholen geleken. Maar onmiddellijk begon nu ook een zeer sterk verzet van de kerk. Protesten van De Méan, de goede verhouding tot wien geheel bedorven werd, van andere geestelijken, van Rome, verzet van de Katholieke bevolking in het algemeen — op weinig uitzonderingen na. Het collegium werd een gehate instelling en van meet af weinig bezocht.

Men heeft de regeering van Willem I meermalen hard gevallen over deze maatregelen en haar gemis aan beleid verweten. Maar kon men eigenlijk in hare omstandigheden en bij haren aard iets anders verwachten? Zij had juist van beleid blijk gegeven door in deze aangelegenheid niet te hard van stapel te loopen. Hare maatregelen waren ditmaal ter dege en lang te voren overwogen en haar doel: het onderwijs der geestelijkheid te verbeteren en de geestelijkheid meer in haren geest te vormen, mocht zij langs den aangegeven weg hopen te bereiken. Het voorbeeld van Pruisen, dat in de Rijn-provincie met succes een dergelijke politiek toepaste, mocht haar op welslagen doen hopen. Zij was met opzet niet zóó ver gegaan als Jozef II (p. 360), wiens maatregelen tot opstand geleid hadden. Zij vergiste zich echter geheel in de gemakkelijke uitvoerbaarheid harer besluiten in België en onderschatte de kracht der kerk, die niet wilde weten van de opleiding der geestelijken in staatsgeest. Van hààr standpunt volkomen terecht, want ongetwijfeld werd zij door de regeeringsbedoelingen met gevaar bedreigd.. De Koning, in deze

zaken, behalve door Goubau en diens secretaris Van Ghert, vooral door Van Maanen geraden, ging zelfs met grootsche plannen om, welker uitvoering de Belgische kerk van Rome zouden hebben losgemaakt en waarin ook de Nederlandsche Hervormde Kerk betrokken zou geworden zijn. Men is er nooit toe gekomen ernstig te trachten naar verwezenlijking dezer plannen, maar ze blijven toch merkwaardig als bewijs van wat er bij deze verlichte, tevens sterk-monarchale regeering ten opzichte van de kerk gebroeid heeft.

Meer dan de uitvaardiging der Juni-besluiten zelve mag men Willem I verwijten, dat hij er, nu ze er eenmaal waren, niet aan heeft durven vasthouden. Tegenover de sterke oppositie gaf hij weldra ook hier blijken van onstandvastigheid. In 1826 maakte hij van een reis van De Celles, den vroegeren prefect (p. 403), nu lid der Tweede Kamer, naar Rome gebruik, om stappen tot toenadering tot den paus (Leo XII) te doen. En toen dit te Rome gunstig opgenomen, werd, haastte de Koning zich Goubau als zoenoffer te ontslaan — zijn departement werd bij dat van Binnenlandsche Zaken, toen onder den Belg Van Gobbelschroy, gevoegd —, terwijl De Celles als gezant naar Rome ging. Na moeilijke onderhandelingen bracht deze een bij pauselijke bul nader uitgewerkte conventie tot stand (Juni 1827), waarin volstrekt niet alle vroeger ter sprake gebrachte punten opgelost werden, maar toch enkele der belangrijkste: 1°. toepasselijkheidsverklaring van het Concordaat van 1801 ook in het Noorden[1]); 2°. elke diocese zou zijn kapittel en seminarium hebben; 3°. de bisschopsbenoeming werd geregeld op een wijze, die den Koning een gepasten invloed verzekerde. Willem I deed tegelijk feitelijk de toezegging — zonder dat dit in de conventie of in de bul explicite gezegd werd —, dat het bezoek van het collegium te Leuven facultatief gesteld zou worden. Een compromis dus, waarmede de regeering, al gaf zij hare bedoelingen ten deele op, toch niet ontevreden behoefde te zijn: zij gaf meerdere vastheid aan de relatiën tot Rome. De uitvoering stuitte echter op zeer groote moeilijkheden. In Nederland verhief zich een koor van niet-vriendelijke, Protestantsche stemmen tegen de oprichting der bisdommen. Het viel aan den anderen kant na de ratificatie der overeenkomst niet gemakkelijk het eens te worden over de personen, die voor de vacante bisdommen

[1]) Bisdommen te Amsterdam en Den Bosch en in het Zuiden een nieuw bisdom te Brugge.

in het Zuiden zouden benoemd worden: eerst in het begin van 1829 was men het hierover eens en pas daarna werd het collegium facultatief gesteld (Juni 1829); het dreigde toen geheel te verloopen en werd gesloten (Jan. 1830). Inmiddels had deze trage uitvoering van de conventie, waaraan de regeering de meeste schuld draagt, ten gevolge. dat de vruchten, er van verwacht, niet rijpten. De regeering bewerkte door hare houding, dat de zeer ongunstige indruk, door haar optreden in Juni 1825 onder de Katholieken gemaakt, niet verdween, en gaf bovendien een indruk van groote zwakheid.

Toch was flinkheid juist nu broodnoodig. In de 20er jaren nam de liberale beweging in verscheidene landen sterk toe. Opnieuw werd in haast alle Europeesche landen van de min of meer autocratische regeeringen geëischt invloed der burgerij op de regeering met vrijheid van drukpers en ook, zooals b.v. in België, de instelling van gezworenen-rechtbanken; tevens van beperking der monarchale macht door ministerieele verantwoordelijkheid. De eerste uitbarsting der liberale strooming in de Zuidelijke landen van Europa in 1820 werd door de inmenging der quintuple alliantie bedwongen Maar deze begon te verzwakken: in Engeland kreeg een vrijere opvatting, eerst in economische zaken, de overhand; de belangen van Engeland en Rusland bewerkten tevens, dat er van een tegenwerking van den opstand der Grieken tegen de Turken (1821), die Metternich wenschte, niet meer kwam. De liberalen kregen dus ruimere vooruitzichten.

In België kwam de liberale strooming, uit Frankrijk gevoed (Guizot, Thiers), sterk op, v.n. in het Luiksche en in de Waalsche gewesten. Van zelf kwamen de liberalen nu tegenover de regeering te staan, die hun veel te autocratisch was In hunne oppositie vonden zij naast zich de Katholieken. Is het wonder, dat men naar samengaan streefde? Vooral de liberale pers (o.a. de Matthieu Laensberg van Luik) wierp het denkbeeld op en reeds in Juli 1828 kwam het tot een Katholiek-liberale Unie: tot samenwerking tegen, niet tot omverwerping van de regeering. Meerdere vrijheid werd het wachtwoord en het zonderlinge schouwspel deed zich voor, dat in naam der vrijheid opgetreden werd tegen de regeering van een land, dat van ouds de vrijheid in zijn banier geschreven had, maar nu de ontwikkeling van het begrip niet bijhield. In Rome zag men dit optreden der Katholieken niet zonder bezorgd-

heid: men sprak er van „la monstrueuse alliance" en het is er verre van, dat Rome de uit de Unie voortvloeiende agitatie zou hebben aangewakkerd. Maar België werd van nu af een zeer fragiel lid van het koninkrijk. Er wordt een nieuwe geest over het land vaardig; het is, of de bewustwording der Belgische natie hier definitief aanvangt: al de grieven, voortvloeiende uit de niet-geheele gelijkstelling der beide deelen van het rijk, worden van nu af met veel meer ophef uitgestald.

De regeering begreep den ernst van het geval niet. Zij trachtte repressief in te grijpen met drukpersvervolgingen en aan den anderen kant de openbare meening in België met een geïnspireerd blad, „Le National", te haren gunste te bewerken. Groot éclat maakte het proces van den begaafden journalist De Potter, redacteur van de liberale „Courrier des Pays Bas" te Brussel, die vervolgd werd om een heftig artikel tegen de „ministeriels" en veroordeeld werd tot 18 maanden gevangenisstraf en een hooge boete. De beweging breide zich niettemin sterk uit. In het begin van 1829 begon een petitionnement op groote schaal: 119 petities voor vrijheid van onderwijs, 66 voor die van de pers werden reeds in Februari geteld. Een nieuwe wet op de drukpers met intrekking van die van 1815 bracht geen verandering in het wezen der zaak (April 1829). De zeer ongunstige Belgische stemming kwam ook bij discussiën in de Staten-Generaal duidelijk tot uiting. De Prins van Oranje, juist tot president van den Raad van State en van den ministerraad benoemd, wendde zich tot den Russischen keizer Nicolaas I (sedert 1825), zijn zwager, en vroeg hem in groote bezorgdheid over den toestand raad; hij meende, dat het zelfs noodig zou kunnen worden vreemde hulp in te roepen. „et tout cela, puisque le Roi ne sait pas mener sa barque", voegde hij er bij. Flinkheid, liet de Keizer raden, zou de zaken beter redden. Repressie, meenden Van Maanen, die voor het Zuiden de zwarte man werd als indertijd Granvelle, en Van Gobbelschroy. Tegemoetkoming, wenschte de Prins. En Willem I hoorde het meest naar de eersten. Tijdens een reis in België (Juni 1829), onder den indruk van hem gebrachte ovatiën, v.n. te Gent, achtte hij de grieven van weinig belang en schreef ze in het openbaar toe aan particuliere belangen: „C'est une conduite infâme". Het antwoord was: de orde „des infâmes", pendant van de Geuzen van 1565! De Koning zette zich te schrapper: in de boodschap aan de

Staten-Generaal van 11 December 1829, waarbij hij een nieuwe strengere ontwerp-wet op de drukpers indiende en waarin hij een overzicht van zijne regeering gaf, drukte hij duidelijk als zijn voornemen uit, in hoofdzaak niet van den gekozen weg te zullen afwijken. Kort daarop verwierp de Tweede Kamer met kleine meerderheid, voor de tweede maal zelfs, de wet op de middelen uit de nieuwe tienjarige begrooting. Ontstemming over de financieele politiek, al was de belasting op het gemaal afgeschaft, maar vooral de algemeene ontstemming in België was de oorzaak: in dien tijd hoort men ook reeds van „revolutie", van „guerre civile" spreken, De Koning moest zich voorloopig met een éénjarige begrooting ook voor de gewone uitgaven, vergenoegen, maar toonde zijne verontwaardiging door zes leden der Tweede Kamer uit door hen bekleede ambten te ontslaan. Gevolg: opening in België van een nationale inschrijving, om de gedeputeerden schadeloos te stellen voor eventueel nadeel, voorkomend uit verzet tegen de regeering; plan van De Potter, die meermalen uit de gevangenis wat van zich deed hooren (v.n. in de „Lettres de Démophile"), tot een „Confédération patriotique", wat hem een nieuwe vervolging op de hals haalde met veroordeeling tot 8 jaar ballingschap, terwijl een paar mede-schuldigen niet veel minder kregen (April). Maar, kort daarna, veranderde in eens het regime van repressie. Van regeeringszijde kwamen talrijke blijken van verzoeningsgezindheid: belangrijke wijziging ten opzichte van de persvrijheid (wet van Juni 1830), die eenige voldoening gaf; geheele intrekking der besluiten van Juni 1825 betreffende het onderwijs, facultatief-stelling van het gebruik der beide talen in geheel België (Mei en Juni). Zóó vele steenen des aanstoots werden opgeruimd. Maar lange niet alle! De fundamenteele tegenstelling der beide deelen van het rijk bleef: op de middelen, om haar weg te nemen door administratieve scheiding of anderszins, ging de regeering ook nu niet in. En de Belgen, nu terecht zonder vertrouwen in de kracht der regeering en de vastheid van haar koers, bleven zich verongelijkt achten.

Toen kwam de Juli-revolutie te Parijs, die de Bourbons, nu voor goed, verjoeg en Frankrijk tot een constitutioneele monarchie onder Louis Philippe, hertog van Orleans, maakte. Zij veroorzaakte in heel Europa spanning en in België bracht zij de uitbarsting.

...alium: Snellen: Opkomst en Verval.
...toenindustrie (Vad. Bijdr. 6de R V 132.)

Literatuur: HIJMANS, *Hist. pol. et parl. de la Belgique de 1814 à 1830* (Bruxelles, 1869; slechts één deel verschenen); DE BEAUFORT, *De eerste regeeringsjaren van Koning Willem I* (in Geschiedk. Opstellen, II, 157); dez., *Da Costa's Bezwaren tegen den geest der Eeuw* (in Gids 1917, III, 258); TERLINDEN, *Guillaume Ier — et l'Eglise Catholique en Belgique*: 1814—130, 2 dln. (Bruxelles, 1906); SAUTIJN KLUIT, *Dagbladvervolgingen in België 1815—1830* (in Bijdr. Vad. Gesch., III 6., 307).

§ 11. De scheiding van Noord en Zuid. (1830—1839).

Zooals de samenvoeging van Nederland en België, zoo was ook de opheffing hiervan het werk der groote mogendheden. Nu echter niet op verlangen van één dezer, maar op dat van België, terwijl Nederland de scheiding zelf over het algemeen niet afkeurde; wel deed het Oranje-huis dit.

Bijkans een maand na de revolutie te Parijs bleef de rust in België bewaard. De liberale voormannen (v.n. Gendebien en Van de Weyer) stonden in relatie met Frankrijk, waarmede verscheidene liberale Belgen hun land wel gaarne vereenigd hadden gezien. Maar Louis Philippe vermeed elken schijn, alsof hij op verovering uit was en Europa dus bevreesd zou moeten wezen voor een herhaling der gebeurtenissen uit de groote revolutie. Op een bericht uit Parijs, dat vandaar in lang geen hulp te verwachten was, besloten de Belgische liberalen dan ook voorloopig geen opstand te wagen. Willem I achtte het ook onnoodig eenige bizondere voorzorgsmaatregelen te nemen, toen hij op den 12en Augustus uit Brussel naar Den Haag vertrok, al werd hij er opmerkzaam op gemaakt, dat de toestand toch wel gevaarlijk was. Spoedig na zijn vertrek bleek, hoe gegrond deze waarschuwing was. De opvoering van een opera met vrijheidlievend thema, La Muette de Portici, veroorzaakte in den avond van den 25en een groote opschudding in de schouwburg, die zich op straat voortzette en hier tot een hevige volksbeweging leidde. En onmiddellijk had zij een anti-Hollandsche, anti-regeeringsgezinde strekking: „A bas le roi. A bas les Hollandais"; plundering van het huis van Libry Bagnano, den te slechter faam bekenden journalist van „Le National", van dat van Van Maanen en enkele andere. De autoriteiten in de stad lieten het geheel aan krachtige maatregelen ontbreken; het garnizoen, niet meer dan 1200 man, bleef ongebruikt. In den morgen van den 26en was de burgerwacht of nationale garde, die de rust herstelde, meester van den toestand: zij

toonde hare gezindheid door de Brabantsche kleuren (zwart-geel-rood) aan te nemen . Een vergadering van notabelen besloot een deputatie (o. a. Gendebien en Felix de Mérode) naar Den Haag te zenden, om „herstel van grieven" te verzoeken; zij kreeg van den Koning een niet onwelwillend, maar uitstellend antwoord. De Koning, zeer verrast door de gebeurtenissen te Brussel, had zijnerzijds besloten: de Staten-Generaal in buitengewone zitting bijeen te roepen tegen 13 September; troepen onder bevel der beide prinsen naar Brussel te zenden. Reeds 30 Augustus waren de laatsten met een 3000 man te Vilvoorde. Hier trad de Prins van Oranje in onderhandeling met de officieren der burgerwacht van Brussel. Hij, ook nu zeer tot toegeven gezind, kwam op hun verzoek zonder troepen in de stad (1 Sept.), beloofde het garnizoen te zullen wegnemen en zelf naar Den Haag te zullen gaan, om bestuurlijke scheiding aan te bevelen; de burgerwacht zegde toe geen verandering van dynastie te zullen gedoogen (3 Sept.).Een paar dagen later trokken de meeste troepen, nu onder prins Frederik, in de richting van Antwerpen terug, om botsingen te vermijden. Onderwijl hadden de liberalen, eerst door het spontane van den opstand verrast, de leiding te Brussel in handen genomen. Zij werden gesteund door het eveneens in opstand gekomen Luik, dat een aantal vrijwilligers onder Charles Rogier naar Brussel zond. Ook elders, o.a. te Leuven, Brugge, Namen, werd het oproerig.

Wat had de revolutie in amper een week tijds een vordering gemaakt! Begonnen zonder vast doel, gaapte zij in hare wenschen met den dag wijder: herstel van grieven, dan administratieve scheiding en reeds spoedig stuurde een deel der liberalen op een voorloopig, dus een eigen Belgisch bewind aan. Aarzelend volgden de Katholieken, niet aangemoedigd uit Rome en ietwat bevreesd voor de liberale overwinning in Frankrijk. Welke kansen bood deze ontwikkeling aan een flinke, vooruitziende regeering, om den toestand nog meester te worden! Maar nooit voelt men de innerlijke zwakheid van de regeering van Willem I meer dan in deze kritieke dagen. Zijn persoonlijk regeeringsstyseem had ten gevolge, dat hij haast alle vaste relatiën in België, waarop hij nu zou hebben kunnen bouwen, miste: noch met den invloedrijken adel noch met eenigen anderen maatschappelijken stand; noch met de voornaamste Katholieken of liberalen. En nu ontbrak

hem, die toch „de Koning" en niet „de gelastigde van de gelastigden des volks wilde zijn", de moed, om een met het oog op de omstandigheden afdoend besluit te nemen. „Verdiept in kansrekening"! Het bittere woord is van Thorbecke, maar karakteriseert 's Konings beleid tegenover den opstand naar waarheid. Zooveel mogelijk te behouden, wat hij had, maar zonder de kracht, om dit dan ook met alle inspanning na te streven. Hij begon langzaam aan met enkele tegemoetkomingen. Aan Van Maanen werd niet dan met sterken tegenzin van den Koning ontslag verleend (3 Sept.). Na de aankomst van den Prins van Oranje uit Brussel volgde een proclamatie, dat de vraag van grondwetswijziging of administratieve scheiding aan de Staten-Generaal voorgelegd zou worden (5 Sept.). Tegelijkertijd maakte de Koning bij de vier mogendheden, die de vereeniging in 1815 in algemeenen zin (nl. in den zin, waarin zij de Weensche verdragen — zonder aanduiding van de wijze, waarop — gesanctionneerd hadden) gegarandeerd hadden, de vraag aanhangig, of de omstandigheden geen verandering in de acht artikelen noodig maakten; hij stelde hiertoe zoo noodig conferentiën in Den Haag voor. Uitstel van beslissing dus, onderwijl de tijd drong. En toen den Staten-Generaal, waarin de Belgische leden (De Gerlache was nu de meest bekende) aanwezig waren, de dubbele vraag voorgelegd was, begonnen zij hierover ampele besprekingen. Naast overleg paste de Koning inmiddels nu ook geweld toe. Uit Brussel, waar toenemende verwarring heerschte en waar een „commission de sûreté publique" tevergeefs de orde zocht te herstellen, was van enkele kanten aangedrongen op het zenden van troepen en dit bewoog den Koning prins Frederik te gelasten de stad te bezetten (17 Sept.). De prins beproefde het met ± 10.000 man, maar stuitte onmiddellijk na den intocht op heftig verzet van de gewapende bevolking, die spoedig hulp uit enkele naburige steden kreeg. Na een strijd van drie dagen, v.n. om en bij het Parc Royal, ontruimde de prins, die al te lankmoedig opgetreden was, de stad (23—26 Sept.).

Deze ongelukkige, zeer onberaden handeling bracht den opstand in een nieuwe phase. Nu kreeg de uiterste fractie der liberalen de overhand. Zij zette door, wat de gematigden, evenals de Katholieken, tot dus verre tegengehouden hadden, dat zich een voorloopig Bewind (Gendebien, Van de Weyer, Rogier, Merode, Em-

manuel d' Hoogvorst, Jolly) vormde (26 Sept.; den volgenden dag ook nog de uit de ballingschap terugkeerende De Potter). Het nam onmiddellijk maatregelen tot vorming eener Belgische legermacht en vond erkenning. De opstand breidde zich nu over het grootste deel van België uit. 4 October besloot het Bewind een Nationaal Congres bijeen te roepen, om over den regeeringsvorm van den zelfstandigen Belgischen staat, dien het tegelijk proclameerde, uitspraak te doen; een grondwetscommissie werd reeds ingesteld. Wat hielp het nu nog, dat de Staten-Generaal in Den Haag zich met groote meerderheid voor administratieve scheiding uitspraken (29—30 Sept.) en dat daarop een commissie ingesteld werd, om de hiertoe noodige wijzigingen in de grondwet te brengen? De toestand eischte reeds weêr andere maatregelen. De Koning wendde zich ten tweede male tot de vier mogendheden met verzoek om hulp tot handhaving van het koninklijk der Nederlanden (2 Oct.). Hij riep bovendien het Noorden te wapen (proclamatie van 5 Oct.) en herbenoemde Van Maanen tot minister. Maar bovendien zond hij den kroonprins wederom naar België met een vredelievende opdracht (4 Oct.): de prins moest hier in de gedeelten, waar het grondwettig gezag nog erkend werd, in 's Konings naam, het bestuur voeren en de andere deelen „door middelen van bevrediging" zoo mogelijk hieronder terugbrengen. Een begin maken dus met de bestuurlijke scheiding, waartoe hij reeds eenige Belgen (o.a. Van Gobbelschroy) als ministers medekreeg, terwijl hij zelf een formeele regeering instelde.

Een zeer bezwaarlijke opdracht in de bestaande omstandigheden! De Prins, spoedig de onuitvoerbaarheid zijner opdracht inziende, maar niets liever wenschende dan België althans voor zijn huis te bewaren, liet zich te Antwerpen overhalen door De Celles, De Brouckère en andere Katholieken, die als tusschenpersoon tusschen hem en het hem ongunstig gezinde Bewind te Brussel dienden, om een anderen koers in te slaan. De Koning zelf machtigde hem op zijn verzoek onder zekere voorwaarden de souvereiniteit van België te aanvaarden, indien deze hem aangeboden werd (13 Oct.). De Prins zelf ging toen nog een stap verder door een proclamatie uit te vaardigen, waarin hij de Belgen als „onafhankelijke natie" erkende, de verkiezingen voor het Congres goedkeurde en zich aan het hoofd stelde der beweging

tot een nieuwen staat van zaken, „dont la nationalité fait la force" (17 Oct.). Een zeer hatelijke daad tegenover den Koning, die haar in een boodschap aan de Staten-Generaal onmiddellijk desavoueerde en 's Prinsen opdracht introk, terwijl in Nederland slechts enkele stemmen, o.a. die van Van Hogendorp, haar durfden verdedigen. Toch misschien de eenige daad, waardoor het nog mogelijk was te bereiken, wat de Prins wenschte, men moge dan den wensch zelf onberaden achten, ook omdat op zijne verwezenlijking toch eigenlijk geen groote kans bestond. Bij de houding, die Willem I en het Noorden aannamen, werd 's Prinsen positie te Antwerpen onmogelijk. Hij keerde naar Den Haag terug, verzoende zich taliter qualiter met den Koning en werd daarop met een zending naar Londen belast. Volgde het bombardement van Antwerpen, waar het al lang zeer onrustig was, van uit de citadel (27 Oct.) door den weinig krachtigen generaal Chassé op aandrang van den hertog van Saksen-Weimar (sedert 1814 in Nederlandschen dienst), die toen de troepen in België commandeerde. Het maakte een hoogst ongunstigen indruk en bewerkte niets dan toenemende verbittering. Het Nationaal Congres, dat 10 November bijeenkwam, proclameerde spoedig de onafhankelijkheid van België onder een monarchalen regeeringsvorm (18 en 22 Nov.) en verklaarde het „huis Nassau" voor eeuwig vervallen van den Belgischen troon (24 Nov.). En Nederland kon niets doen, om dezen hoon te wreken. Het leger, waaruit de Belgen wegliepen, verkeerde in desolaten toestand en trok terug in Noord-Brabant. Alleen in de citadel te Antwerpen en in eenige Scheldeforten (o.a. Lillo en en Liefkenshoek) hielden de Nederlanders zich staande. Zelfs Venlo en Roermond werden door Belgische troepen onder Daine, die uit den Nederlandschen dienst weggeloopen was, genomen (Nov.); Maastricht bleef door de krachtige houding van den er commandeerenden generaal Dibbets bewaard. Luxemburg koos grootendeels de Belgische zijde.

Juist dan grijpen de mogendheden in. Maar op geheel andere wijze dan Willem I gewild had! De omstandigheden van 1814, waarvan deze uitging, bestonden niet meer. De vrees voor Frankrijk was geluwd. Het repressie-systeem van Metternich was door de Juli-revolutie zelf geheel verbroken. Toch was de handelwijze van Willem I, om zich op de mogendheden te beroepen, volkomen rechtmatig en begrijpelijk en de minister van buitenland-

sche zaken. Verstolk van Soelen, heeft van dit standpunt uit het Nederlandsche recht tegenover de mogendheden voortdurend op waardige en beleidvolle wijze verdedigd. Het was zijn schuld niet, dat behalve Nicolaas I geen enkele vorst er enstig over gedacht heeft, om tegen de opstandige Belgen op te treden: deze, die alléén van uit de verte niets kon, trachtte Frederik Willem III in beweging te brengen, die echter, hoe zeer door dynastische banden aan het Oranje-huis verbonden [1]), zijn zwager nooit bijster gunstig gezind geweest was en voor interventie niets voelde, terwijl Metternich zich tot het betuigen zijner verontwaardiging bepaalde. De aandacht dezer drie mogendheden werd bovendien weldra in beslag genomen door een opstand in Polen en door oproerige bewegingen in Italië. Zij hebben ook hierdoor op den loop van zaken in de Nederlanden zeer weinig invloed gehad. Anders Frankrijk en Engeland. Het eerste moest natuurlijk wenschen, dat het bolwerk op zijn Noordgrens verdween: „le dernier bienfait de la monarchie", betitelt een Fransch geschiedschrijver terecht zijn aan dezen ondergang gewijd werk. Het tweede stelde in zijn eigen schepping van 1814 geen belang meer, ook omdat deze anders uitgegroeid was dan de schepper gaarne gezien had. Zelfs Wellington, juist eerste minister (lord Aberdeen minister van buitenlandsche zaken), toonde geen neiging, om op het voorstel van Willem I in te gaan. In plaats van hulpverleening kwam van Engelsche zijde het voorstel tot het houden eener conferentie der vijf groote mogendheden, en wel om maatregelen tot het herstel der rust in de Nederlanden te beramen. Een soort mediatie dus, waaraan ook Frankrijk zou mededoen, wat rechtens volkomen in den haak was, omdat het sedert het congres van Aken alle verplichtingen der vier andere, uit de verdragen van 1814 en 1815 voortvloeiende, mede aanvaard had. Het had trouwens zelf te kennen gegeven aan de conferentie te willen mededoen en tevens duidelijk gemaakt, dat het niet zou dulden, dat de anderen met geweld in België gingen optreden.

De conferentie kwam te Londen bijeen. Men moet haar beschouwen als een ernstige poging tot regeling der Nederlandsche zaken met vermijding van een Europeeschen oorlog en als zoodanig

[1]) Ook door de huwelijken van prins Frederik met een dochter van den Pruisischen Koning (1825) en van prinses Marianne, dochter van Willem I, met prins Albrecht van Pruisen (1830)

kan men haar ten volle waardeeren. De Nederlandsche regeering dacht er ook volstrekt niet aan tegen het Engelsche voorstel, al ging dit veel verder dan het oorspronkelijke conferentievoorstel van Willem I, in verzet te komen. De Koning gaf juist nu te kennen, dat hij tot aan de beslissing, in overleg met de bondgenooten te nemen, zijn bestuur tot het Noorden en tot Luxemburg zou beperken (25 Oct.). Hij verzocht tevens, dat de conferentie een wapenstilstand zou uitspreken, wat deze in haar eerste protocol (4 Nov.) deed; hij werd door de partijen geaccepteerd, op voorwaarde dat men er in zou slagen een demarcatie-lijn vast te stellen, wat niet geschied is. Tevens werd Falck, op grond der bepalingen van het congres van Aken, uitgenoodigd aan de beraadslagingen deel te nemen. Kort na den aanvang der conferentie trad het ministerie-Wellington af ten gevolge van de liberale beweging, die in Engeland nu ook op staatkundig gebied de overhand kreeg. Het Whig-ministerie-Grey kwam aan het bewind en was uit den aard der zaak den Belgen beter gezind dan Wellington. Palmerston, de zeer bekwame en doortastende minister van buitenlandsche zaken, werd nu met Talleyrand, die als Fransch vertegenwoordiger ter conferentie fungeerde en begrijpelijkerwijze een man van groote autoriteit was, de leider der mediatie.

Voor Nederland werd de stemming van nu af ongunstiger. Het eerste belangrijke besluit der conferentie (20 Dec.), waarbij de vijf mogendheden het koninkrijk voor ontbonden verklaarden en het voorloopig Bewind in België uitnoodigden een vertegenwoordiger naar Londen te zenden, werd buiten voorkennis der Nederlandsche regeering — en terwijl Falck niet meer ter vergadering uitgenoodigd was! — genomen. De conferentie plaatste zich dus op het standpunt der scheiding en toonde zich reeds min of meer geneigd België's onafhankelijkheid te erkennen. Natuurlijk protesteerde Willem I. Een maand later stelde de conferentie de basis der scheiding vast (20 en 27 Jan. 1831): Nederland's grondgebied zou gevormd worden door dat van de Republiek in 1790; de rest van de Nederlanden zou België vormen behalve het groot-hertogdom, dat aan Willem I zou blijven; de schuld zou gedeeld worden (voorgesteld werd: België 16/31); het gebruik der rivieren zou, evenals de vaart op de koloniën, aan beide volken vrij staan. De mogendheden verklaarden België tot een „état per-

pétuellement neutre" en garandeerden deze neutraliteit benevens de onschendbaarheid van het Belgische grondgebied, terwijl België tot neutraliteit tegenover alle andere staten zou verplicht zijn. Een redelijke basis, waarbij met de historische ontwikkeling en verkregen rechten rekening gehouden was, terwijl nu in de neutraliteitsverklaring een nieuwe garantie gezocht werd voor het Europeesche evenwicht. Willem I aanvaardde de basis (17 Febr.), wat zeer begrijpelijk en verstandig was, zonder de Belgische onafhankelijkheid echter nog grifweg te erkennen. Het Belgische Congres verwierp haar echter (1 Febr.): het eischte voor België Staats-Vlaanderen, Limburg en Luxemburg en wilde niet van zulk een groot schuld-aandeel weten. Men moet bij de beoordeeling van deze handelwijze, die vrij wat overmoedig schijnt, niet vergeten, dat een groot deel van het verlangde gebied in Belgische handen was of, zooals Luxemburg, althans vrij wat neiging toonde, om zich bij België te voegen. De conferentie lichtte nu haar besluit in een merkwaardig historisch-juridisch betoog nader toe, verklaarde, dat de basis „onherroepelijk" was en dat de onafhankelijkheid van België alleen op den aangenomen grondslag erkend zou worden. In April begon zij zelfs van dwang te gewagen.

Maar de conferentie is niet op dit hooge standpunt gebleven! In de volgende maanden liet zij haar arbeid embrouilleeren door een secundaire kwestie: wie zou koning van België worden? De drie op den voorgrond tredende onder de vele candidaten waren de Prins van Oranje, de prins van Leuchtenberg (zoon van Eugène de Beauharnais, den bekenden stiefzoon van Napoleon) en de 14-jarige hertog van Nemours, tweede zoon van Louis Philippe. De eerste vond in België wel eenigen aanhang, o.a. in Vlaanderen en te Luik, en had ook de sympathie van enkele mogendheden, v.n. van Pruisen en Rusland; hij vestigde zelf nog eens de aandacht op zich door een proclamatie uit Londen (Jan. 1831), waarmede hij vooral de Katholieken in het gevlei trachtte te komen. Maar de meerderheid der Belgen voelde instinctmatig afkeer van een Oranje-koning, die België toch waarschijnlijk niet geheel los van Nederland zou kunnen maken, en het Congres liet zijne candidatuur ten slotte geheel buiten beschouwing. Het koos Nemours bij de tweede stemming met één stem meerderheid (3 Febr.). Maar Engeland verklaarde onmiddellijk geen Franschen prins als Belgisch koning te zullen erkennen en Louis Philippe, getrouw aan

zijn van den beginne af ingenomen standpunt, om geen oorlog uit te lokken, weigerde de kroon voor zijn zoon te aanvaarden. Het Congres benoemde daarop voorloopig een regent (Surlet de Chokier), wat met het oog op de verwarring, die in België heerschte, zeer noodig was. Als pretendent voor de kroon werd van toen af het meest genoemd de in Engeland zeer geziene Leopold, prins van Saksen-Coburg: hij was gehuwd geweest met prinses Charlotte (p. 421; † 1817); zijne candidatuur werd door de Engelsche regeering zeer begunstigd en zij kreeg ook den steun van Louis Philippe, nadat het vooruitzicht geopend was, dat Leopold met een dochter van dezen in het huwelijk zou treden (dit geschiedde in 1832). De keuze was zeer goed: Leopold was een man van zeer helder verstand, zonder overmatige ambitie, die een voortreffelijk regeerder heeft weten te zijn. Men kwam er echter feitelijk door in strijd met een besluit der conferentie (1 Febr.), dat geen verwant van de vorstenhuizen van één der vijf groote mogendheden koning zou mogen worden. Veel ernstiger was het, dat de conferentie om de wille van Leopold's koning-worden zich bereid toonde hare „onherroepelijke" basis te herroepen. Want Leopold, te Londen door een zeer handig diplomaat (Von Stockmar) vertegenwoordigd, drong hierop ook aan, nadat hij eerst tevergeefs getracht had België te bewegen de Januari-voorwaarden aan te nemen. Een diplomatiek spel, van zeer onzuiver allooi, waarin de Engelsche vertegenwoordiger te Brussel (lord Ponsonby), de Belgische minister van buitenlandsche zaken (Lebeau) benevens Van de Weyer en de jeugdige advocaat Nothomb de hoofdrollen vervulden, had tot slot, dat de conferentie in haar 26e protocol (26 Juni), de zgn. 18 artikelen, de basis vrij wat ten gunste van België omwerkte: over Luxemburg, waar de status quo inmiddels gehandhaafd zou worden, zou nader onderhandeld worden; de wederzijdsche rechten op Maastricht (België maakte aanspraak op de vroegere Luiksche) zouden nader onderzocht worden; ten opzichte van de enclaves van vóór 1790 zou een ruil plaats hebben, wat vooral voor het Limburgsche zijn belang had; de schuld zou verdeeld worden naar rato van den schuldenlast van elk der beide deelen vóór de vereeniging ; het kanaal van Gent naar Terneuzen en de Zuid-Willemsvaart zouden door de Belgen vrij gebruikt mogen worden. Ook zoo kregen de Belgen nog lang niet alles, wat zij wenschten. en het Congres aanvaardde de 18 artikelen dan ook slechts met

geringe meerderheid (9 Juli). Leopold, inmiddels tot Koning gekozen (4 Juni), maar die zijne aanvaarding van de kroon van de goedkeuring der 18 artikelen afhankelijk gesteld had, nam nu aan. Maar ditmaal weigerde Willem I. En waarlijk met volle recht! Zonder hem ook maar in het minst te raadplegen, had de conferentie de nieuwe voorwaarden, die èn voor Nederland èn voor hem persoonlijk zooveel ongunstiger waren, vastgesteld. Niettegenstaande hij vooraf (22 Juni) zeer duidelijk te kennen had gegeven, dat hij zich desnoods tegenover de Belgen zelf gewapenderhand recht zou verschaffen, indien deze de Januari-basis bleven weigeren! En deze waarschuwing herhaalde hij na de vaststelling der nieuwe basis (12 Juli). De mogendheden en België hadden dan ook niet de minste aanleiding zich er over te verbazen, dat Willem I zijn woord gestand deed, nadat koning Leopold te Brussel ingehuldigd was (21 Juli) en de Belgische grondwet (door het Congres in Febr. 1831 aangenomen), waarbij Luxemburg en Limburg bij België gerekend werden, bezworen had.

Deze handelwijze van den Koning vond overal in het Noorden instemming. De Belgische opstand heeft op Noord-Nederland eén zeer merkbaren en merkwaardigen invloed gehad. Een hevig gescheld op de „muiters", vrij wat bombastische „citadel"-poëzie kwam los. Maar ook — en dit was beter! — het ontwaken van een zelfbewustheid, die men na 1813 te veel mist. En daarbij spreekt men het duidelijk uit: men wilde België niet terug; de Staten-Generaal zeiden dit reeds in October 1830, na de uittreding der Belgische leden. Slechts enkele stemmen verklaarden zich hier wèl voor, o. a. Thorbecke (in 1830 uit Gent vertrokken), die de ontbinding betreurde om de noodwendige verzwakking in de internationale positie der Nederlanden, die er het gevolg van moest zijn. Maar zeer duidelijk manifesteerde zich in het Noorden tevens de wil, om niets af te staan van wat als historisch verkregen rechten van Nederland moest beschouwd worden. Hier spreekt het Nederlandsche staatkundige gevoel. En tegelijkertijd wordt duidelijker dan tot nu toe in Noord-Nederland gebeurd was, gevraagd om binnenlandsche hervormingen in liberalen geest. Men merkt dit in voorstellen in de Staten-Generaal en bij de werkzaamheid der ten gevolge hiervan ingestelde commissie voor de herziening der grondwet (Febr. 1831); men hoort het uit den mond van Van Hogendorp, die in een brochure ministeri-

eele verantwoordelijkheid, financieele openbaarheid en rechtstreeksche verkiezingen als bepaalde wenschen formuleert (1830): naar Gijsbert Karel († 1834), die ook de afscheiding verdedigde en zelfs de houding van den Prins van Oranje te Antwerpen, werd echter minder dan ooit geluisterd en het werk der grondwetscommissie raakte weldra op de lange baan. Het waren ook nog slechts eerste symptomen, die de regeering niet wilde begrijpen. Maar de nieuwe uitingen, op letterkundig en op kerkelijk gebied [1]) klonken krachtiger; zij lieten zich niet meer geheel terugdringen.

De Tiendaagsche Veldtocht, die noodige afstraffing van het „meest welbespraakte" door wat gescholden was voor het „lafste" volk, werd de gelukkige inzet van dit nieuw ontwakende Nederland, dat hier, voor het eerst na zeer langen tijd, een krachtig eigen levensteeken gaf. Uit het gedesorganiseerde leger van September 1830 was door prins Frederik, gesteund door de generaals Van Geen, Trip, De Constant Rebecque, Cort Heyligers, met veel inspanning een nieuwe macht gevormd. 's Konings „Te Wapen" van October had een niet onaanzienlijk aantal vrijwilligers opgeleverd (o. a. ook studenten-corpsen), het meest bij de dienstdoende schutterijen. Deze macht — geen model-formatie! — werd onder het opperbevel van den Prins van Oranje, met prins Frederik naast zich, geplaatst (29 Juli), toen tot den aanval besloten was, en bleek tegen hare taak zeer goed opgewassen. Ook voor de rivier-verdediging waren door prins Frederik de noodige maatregelen getroffen en de Schelde tot Antwerpen toe — de aanvankelijk ingestelde blokkade was op verlangen der mogendheden ingetrokken (begin 1831) — werd door Nederlandsche oorlogsvaartuigen beheerscht; met één dezer, een kanonneerboot onder den luitenant-ter-zee Van Speyk, viel de bekende episode te Antwerpen voor, die er toe leidde, dat de bevelhebber de lont in het kruit stak (Febr. 1831), wat in Nederland een diepen indruk maakte. Tegen de ruim 35.000 man, de helft schutters (het geheele leger met inbegrip der garnizoenen telde toen ruim 88.000 man), waarmede de Prins van Oranje den opmarsch begon (2 Aug.), konden de Belgen een macht van 48.000 man stellen. Maar deze was weinig geoefend, slechts ten deele uitgerust en bovendien verspreid, in hoofdzaak in twee legers, het Maas-leger onder

[1]) Zie nader den aanvang van het volgende gedeelte.

Daine en het Schelde-leger onder De Tiecken de Terhove, tusschen welke geen direct verband was. Het doel van den Prins van Oranje was ze beiden afzonderlijk te verslaan en dit werd vrijwel bereikt: Daine werd na een gevecht bij Hasselt (10 Aug.) tot den terugtocht genoopt, waarna zijn leger in zeer slechten toestand verkeerde; het Schelde-leger, toen onder bevel van Leopold I zelf, werd in den slag bij Leuven (12 Aug.), waaraan de hertog van Saksen-Weimar een belangrijk aandeel nam, omgetrokken en met vernietiging bedreigd, wat den weg naar Brussel vrijgemaakt zou hebben. Maar tijdens den slag kreeg de Prins bericht, dat een Fransch hulp-leger onder den maarschalk Gérard in aantocht was: hij staakte toen door bemiddeling van een Engelschen afgezant den strijd; een capitulatie met de Belgen gaf hem het recht Leuven te bezetten. Krachtens een overeenkomst met de Franschen trok het leger een paar dagen later naar Brabant terug. Ook het Fransche leger ontruimde kort daarop België volgens een besluit der Londensche conferentie.

Het staken der vijandelijkheden geschiedde volgens de lastgeving van den Koning, wiens duidelijk uitgesproken doel was geweest: de Belgen te dwingen met voor Nederland gunstiger voorwaarden genoegen te nemen, maar die, zoodra hem bericht was, dat de conferentie besloten had België met de wapenen te steunen, bevel gegeven had, dat bij de verschijning van het Fransche leger, het Nederlandsche moest terugtrekken. De conferentie, die zich zeer verontwaardigd toonde over 's Konings wapengeweld, had inderdaad — ditmaal zeer vlug! — besloten, dat de vijandelijkheden gestaakt moesten en België gesteund zou worden. Engeland bood direct een vloot aan; Frankrijk, waartoe Leopold I zich reeds gewend had om hulp, zond een leger. Toch is de Nederlandsche daad van Augustus 1831 niet vruchteloos gebleven. De conferentie, welker houding na Januari ook in Engeland geen onverdeelde goedkeuring gevonden was, kwam nu Nederland wat nader. Zij ontwierp, zooals zij reeds vóór Augustus aangekondigd had te zullen doen, een eindverdrag, de zgn. 24 artikelen (14 Oct.), en verklaarde dit opnieuw onherroepelijk met de bedoeling, om het zoo noodig met geweld aan den weigeraar op te leggen. Ziehier dus de conferentie als arbiter, waartoe zij zich geleidelijk, stap voor stap, had opgewerkt. Onwillekeurig herinnert hare houding nu aan die van Johan de Witt in 1659 en

1668 (p. 198 en p. 215): maar welk een verschil in consequentie en in uitvoering! De conferentie, die reeds tweemaal hare houding gewijzigd had, ging ook nu niet dan schoorvoetend tot de „contrainte" over. Toen Leopold I de 24 artikelen, waarin de in Juni voor nadere onderhandeling opengelaten kwesties beslist waren in vrij wat minder gunstigen zin dan België verwacht had, aannam, hoewel onder vrij hevigen tegenstand in de volksvertegenwoordiging (kamer van afgevaardigden en senaat) en Willem I ze verwierp (einde Oct.), bleef de conferentie toch nog maanden lang alleen diplomatiek bezig.

De 24 artikelen bepaalden ten opzichte der drie v.n. kwesties in litibus: Luxemburg blijft aan Willem I op het Noord-Westelijk (hoofdzakelijk Waalsche) gedeelte na, dat bij België komt; in ruil hierover krijgt Willem I een stuk van Limburg (door hem aan Nederland overgelaten), zoodat het gebied dezer provincie van Vaals tot Mook nu een aaneensluitend geheel vormt; dit stuk (dus niet Maastricht en Venlo, die vroeger reeds tot Nederland behoord hadden) wordt lid van den Duitschen bond, die dit eischte als schadeloosstelling voor het Belgische deel van Luxemburg, dat voor den bond verloren ging; België zal jaarlijks ƒ 8.400.000 als rente der staatsschuld betalen; nader is uit maken, welk deel der staatsschuld België hiertoe voor zijn last nemen zal. Een compromis, dat, afgezien van Luxemburg, niet zoo heel ver van de Januari-basis afstond. Na de aanneming der 24 artikelen sloten de vijf mogendheden een verdrag met België [1]) tot garantie er van, dat door Frankrijk en Engeland nog in 1831, door de drie andere in 1832 bekrachtigd werd. Willem I motiveerde zijne weigering vooral met het verlies van Luxemburg. Een flauwe hoop, dat België toch nog voor het Oranje-huis te herwinnen zou wezen, bestemde mede 's Konings houding: enkele weinig beteekenende Orangistische complotten in België, verwachting op verandering in de onderlinge verhouding der mogendheden voedden haar. Aanvankelijk steunde de volksstemming den Koning in zijn „stelsel van volharding". De mogendheden, die opnieuw een wapenstilstand tot stand gebracht hadden (eerst tot 10, later tot 25 Oct. 1831), talmden tot October 1832.

[1]) In Dec 1831 volgde geheel buiten Nederland om een tweede verdrag betreffende de vestingen op de Zuidgrens, waarbij België gemachtigd werd hiervan een vijftal te sloopen, terwijl het internationale karakter van de overige bleef gehandhaafd.

Toen kwamen Engeland en Frankrijk — de conferentie, over het toepassen der dwangmaatregelen zeer verdeeld, was kort te voren verdaagd — overeen, om dwang aan te wenden: embargo op de Nederlandsche schepen in de Engelsche en Fransche havens; blokkade der Nederlandsche kust; aanval op de citadel van Antwerpen. Nadat Willem I een ultimatum had verworpen, traden deze maatregelen in werking. De aanval werd uitgevoerd door een Fransch leger van ± 100.000 man onder Gérard, dat — terwijl de Belgische en Nederlandsche legers van verre toeschouwers waren! — Chassé dwong de in puin geschoten vesting benevens de Schelde-forten behalve Lillo en Liefkenshoek over te geven (23 Dec.; de kracht der verdediging lag in den majoor Seelig). De bezetting werd in Fransche krijgsgevangenschap weggevoerd, terwijl het Fransche leger nu weêr wegtrok. De overige dwangmaatregelen namen een einde, toen Nederland toestemde in een verdrag met Engeland en Frankrijk, waarbij een wapenstilstand voor onbepaalden tijd tot stand kwam (21 Mei 1833); de citadel-verdedigers mochten toen naar Nederland terug. Een ernstige poging van Nederland, waartoe Verstolk zelf naar Londen ging, om nu een definitieve overeenkomst te sluiten met eenige wijziging in de 24 artikelen, mislukte; de heropende conferentie hield aan de laatste vast. Eenige maanden later werd te Zonhoven wel het eerste directe verdrag tusschen België en Nederland gesloten, v.n. tot regeling van de gemeenschap met de vesting Maastricht, nog altijd de eenige stad in Limburg, die in Nederlandsche handen was. Maar overigens bleef de status quo, die voor België nog zoo onvoordeelig niet was, omdat het nu Luxemburg haast geheel bezat, bestaan. Vijf jaar lang hield Willem I zijn weigering nog vol, niettegenstaande Verstolk hem na zijn terugkeer uit Londen (Sept. 1833) ried toe te geven. Het had waarlijk geen zin! Hoe roerig het in de 30er jaren in de Europeesche statenwereld was, gegronde hoop, dat één of meer mogendheden ter wille van den Nederlandschen koning zouden optreden, was er nooit. En dan nog, wat zou een verandering uitgewerkt hebben? Welke gevolgen waren te wachten geweest, gesteld dat België of een deel er van met geweld bij Nederland gevoegd ren of dat het Waalsche deel van Luxemburg ook van België was afgescheiden. De koppigheid van den Koning, wien de aanvankelijke sympathie van het volk ontviel, toen de kosten van het

wel verkleinde, maar toch altijd aanzienlijk blijvende leger door den status quo al maar stegen, geeft een hoogst ongelukkig cachet aan deze jaren zijner regeering. Eindelijk zwichtte de tegenstand en nadat de Koning zich in Maart 1838 bereid verklaard had de 24 artikelen aan te nemen, werd — nu haastten België en de opnieuw bijeengekomen conferentie zich niet! — het eindverdrag te Londen geteekend (19 April 1839; ratificatie 8 Juni). Het bedrag der door België van 1 Januari 1839 af te betalen aandeel aan de rente der staatschuld werd verminderd op 5 millioen, dit als gevolg van de onkosten, die het om den „status quo" had moeten maken. De vaart op de Schelde, uitdrukkelijk vrij verklaard, evenals die op de Maas, werd, wat het loodswezen en de tollen betreft, nader geregeld. De vijf mogendheden garandeerden nu tegenover elk der beide partijen het vredesverdrag [1]).

Evenals in 1579 waren Noord en Zuid onvereenigbaar in één staatsverband gebleken, toen vooral om den godsdienst, nu om de tegenstelling van belangen op vrij wel elk gebied. Het bezwaar tegen de scheiding was hetzelfde als toen (p. 102). De voordeelen van het uiteengaan waren grooter, want nu kon elk der beide deelen van den Dietschen stam zijn eigenaardigheden, door aanleg en historie in verschillenden zin ontwikkeld, vrijer uitleven. En beide volken, hoewel elkander in den beginne verre van vriendschappelijk gezind, hebben dit over het algemeen ook aldus ingezien. Een deel van de Belgen heeft den tijd der vereeniging op den duur als een weldaad voor zich leeren beschouwen: immers, de Vlaamsche beweging, in den grond gericht tegen de Fransche cultureele overheersching, die na 1830 sterker dreigde te worden dan ooit te voren, vindt haar oorsprong in de regeering van Willem I. En het overige deel mag het zich herinneren, dat zijn overgang van afhankelijk tot zelfstandig land onder veel slechter gesternte plaats had kunnen vinden. dan het geval is geweest. Voor ons, Noord-Nederlanders, blijft de vereeniging een episode vol zorg en verdriet, die echter voor onze nationale ontwikkeling ook hare gunstige zijde heeft gehad, omdat zij onwillekeurig de Nederlandsche eenheid bevorderd heeft.

[1]) Met de Nassausche agnaten werd, ook in 1839, een overeenkomst gesloten, waarbij zij afstand deden voor een door Nederland betaalde som van ƒ 700.000, van hunne erfrechten op het bij Nederland gevoegde stuk van Limburg; zij behielden die op het groothertogdom Luxemburg.

Literatuur [1]: WHITE, *The Belgian revolution*, 2 dln. (London, 1835; ook in Fransche vert.); NOTHOMB, *Essai historique et politique sur la révolution belge* (Bruxelles, 3e éd., 1834); BAVAY, *Histoire de la révolution belge de 1830* (Bruxelles, 1873); DE BROGLIE, *Le dernier bienfait de la monarchie* (Paris, z. j.); BLOK, *De Prins van Oranje te Antwerpen in Oct. 1830* (in Verslagen Kon. Vlaamsche Academie 1909, 593; cf. H. VAN HOGENDORP, in Onze Eeuw 1905, IV, 91); JUSTE, *Histoire du congrès national*, 2 dln. (Bruxelles, 1850); (VERSTOLK VAN SOELEN), *Recueil des pièces diplomatiques relatives aux affaires de la Hollande et de la Belgique en 1830, 1831 et 1832*, 3 dln. (La Haye—Amsterdam, 1831—'33; cf. *Memorandum* van H. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT *betrekkelijk zijne diplomatieke verrichtingen in Juny, July en Aug. 1831*; z. p., 1853); *Papers relative to the affairs of Belgium* —, 2 dln. (London, 1833); KNOOP, *Herinneringen aan de Belgische Omwenteling* ('s Grav., 1886); DEN BEER POORTUGAEL, *De Tiendaagsche Veldtocht* [2]) ('s Grav., 1906; cf. dez., in Tijdspiegel 1906, II, 168); VAN DER KEMP, *De Belgische Omwent. in Luik en Limburg tot — Nov. 1830* ('s Grav., 1904; cf. dez. in Tijdspiegel 1906, I, 179, en II, 389); dez., *De conventie van Zonhoven van 18 Maart 1833* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV[5], 176).

[1]) Voor de opgave der bronnen, v. n. mémoires, van Belgische zijde raadplege men later de Inl. tot deel X van Colenbrander's Gedenkstukken.

[2]) Over het militaire gedeelte van dit werk is een polemiek gevoerd, waarover zie De Bas, Prins Frederik en zijn tijd, IV[2], 271.

NEDERLAND ALS KLEINE MOGENDHEID
(SEDERT 1840).

Van de scheiding af is Nederland zich zelf, niet meer afhankelijk van eenigen buitenlandschen invloed. Voor de handhaving van het Europeesche evenwicht vraagt men zijne diensten niet meer; men zoekt dit voortaan op andere wijze. En voorgoed wordt Nederland nu een kleine mogendheid, door zijn ligging, verleden en koloniaal bezit een der eersten onder de kleintjes in het Europeesche statensysteem. Het voelt zich nog wat vreemd in den beginne en velen kijken met weemoed naar het groote, dikwijls te groot geziene verleden van onze Gouden Eeuw. Hoe vaak wordt Potgieter's klinkende zin over de weegschaal der volkeren van Europa, waarin de Hollandsche maagd eenmaal mede haar oorlogszwaard of haren olijftak wierp, geciteerd? Maar langzamerhand accommodeert men zich, voelende, dat Nederland ook in zijn kleinheid op economisch en cultureel, op inwendig-politiek gebied groote dingen kan doen. In 1898 spreekt de Koningin-Regentes het in ronde woorden openlijk uit en allen voelen de waarheid er van. Diep ligt het nu in het Nederlandsche bewustzijn besloten, dat neutraliteit een klein land past in de groote vragen der wereldpolitiek. Hoe moeilijk dit ook kàn vallen!

Het zich-zelf-worden van Nederland, merkbaar sedert 1830, ging op gelukkige wijze gepaard met uitingen van een krachtiger volksleven, die het overheerschende, vlakke rationalisme (van Van der Palm, Borger, Van Heusde) stonden te doorbreken. Zij waren bij verre na niet vrij van vreemde smetten. „Evenals het vervoer van waren, kreeg de omloop der gewrochten van den geest eene onberekenbare vlugt en uitbreiding", schreef Thorbecke in 1844. Een door-elkander van internationale geestelijke stroomingen als nooit te voren en Nederland was meer dan ooit door zijne ligging, evenals België, aangewezen, om die uit de hoogst ontwikkelde cultuurlanden op te nemen, nu de Oostelijke buur in geleerdheid en wetenschap het „hart van Europa" geworden was. Maar, hoe zeer recipient als in de 18e eeuw (p. 321), het toonde zich nu in staat meer eigens te creëeren. Zeker! het zijn

meest zwakke weerspiegelingen van de groote, hier uitmondende bergstroomen, maar ze zijn er en ze schijnen mettertijd in kracht te groeien. Neem de romantiek en de Haagsche school, ge zult Franschen en Engelschen invloed zonder moeite onderkennen, maar wie zou aan Beets, Potgieter en Bakhuizen Van den Brink, wie zou Israëls en den Marissen, al hadden onze schilders Barbizon noodig, om weêr op gang te komen, een eigen-Nederlandsch merk ontzeggen? Het réveil onderging in zijn opkomst sterk Zwitserschen en Franschen invloed en zijn tegenvoeters: de Groninger richting en het modernisme, stonden niet op zich zelf, maar in deze nieuwe kerkelijke uitingen is van meet af een sterk Nederlandsche kern. Is het anders gesteld bij de merkwaardige ontwikkeling, die het Roomsch-Katholicisme, tot 1840 nog nooit geheel op zijn gemak in het Noorden, nu ook hier te lande gaat nemen?

Het is lang niet gemakkelijk overal den juisten oorsprong van den buitenlandschen invloed, zelf immers meestal het product eener internationale ontwikkeling, aan te wijzen. In het bizonder geldt dit bij de staatkunde. Nederland werd spoedig na 1840 een constitutioneele monarchie op liberalen grondslag. Zeker heeft het Engelsche voorbeeld op deze ontwikkeling gewerkt, maar Thorbecke, de stichter van onzen liberalen staat, wees Engelsche nabootsing beslist af en men leze de glasheldere uiteenzetting van De Beaufort in zijne Staatkundige Opstellen [1]), om het ingrijpende verschil tusschen de Engelsche en Nederlandsche instellingen te zien. Het Fransche liberalisme (van Thiers, Guizot, Royer-Collard), dat de Juli-monarchie beheerschte, heeft in Nederland eveneens onmiskenbaren invloed gehad, hoewel bij lange na niet zóó als in België. Thorbecke's staatstheorie, voor het Nederlandsche liberalisme van 1848 maatgevend, staat echter veel meer dan van iets anders onder den invloed van de Duitsche rechtsschool van Von Savigny en Eichhorn (met den laatsten had Thorbecke te Göttingen omgegaan), die leerde in staats- en rechtsinstellingen producten te zien, te verklaren uit de voorafgaande historische ontwikkeling en onderhevig aan verdere evolutie. Voor Thorbecke's beschouwing was de staat een historisch gewrocht, waarbij de revolutie „eene lang aangevangen taak volbracht had": het uitwisschen van het aloude verschil tusschen regeerders en

[1]) Rotterdam, 1904.

geregeerden, het maken van allen tot staatsburgers met gelijke rechten. De roeping van den staat werd die van een rechtsvereeniging: de verdediging van àller rechten tegen een buiten- of binnenlandschen vijand. De toekomst: „eene groote nationale gemeente, door de leden gezamenlijk besteld". Maar zóó ver was bij Thorbecke's leven de ontwikkeling nog lang niet voortgeschreden: niet allen waren in staat alle burgerrechten uit te oefenen en moesten dus hierin beperkt worden. Van dit algemeene, onder Duitschen invloed gewonnen inzicht uit beschouwde Thorbecke de Nederlandsche zaak in het bizonder en natuurlijk knoopte hij aan bij de ontwikkeling, zooals hij ze voor zich zag, en de behoeften, zooals ze zich voordeden. Bedenken we, dat de grondslag van den staat van 1848 nog altijd behouden is, dan zal niemand kunnen aarzelen Thorbecke's werk wel zeer goed-Nederlandsch te noemen.

Even goed onder buitenlandschen invloed staan de andere staatkundige opvattingen in het Nederland van na 1840: van de Christelijk-historischen of anti-revolutionnairen (Von Stahl); van de Katholieken; van de meest internationale van allen: de sociaal-democraten, wier opkomst hier te lande vrij laat geschiedt (nà 1870). Maar hoe veel meer Nederlandsch voelen zij dan de partijen der 18e eeuw! Toch vindt men deze zonder veel moeite onder hen terug: de liberalen zijn de afstammelingen der patriotten; de christelijk-historischen die der tegenstanders van dezen. Het blijkt vooral uit het hoofdverschil, dat hen verdeeld houdt. Terwijl de eersten de kerk buiten den staat willen houden, is voor den vóórman der anderen, Groen van Prinsterer, geen andere staatkunde dan eene, afgeleid uit Gods woord, mogelijk. En omdat de groote „revolutie" uit „ongeloof" voortgekomen is — Groen's hoofdwerk, bestaande uit voorlezingen in 1845 op 1846, is aan deze stelling gewijd —, verwerpt hij theoretisch hare uitwerking: zich overigens ook op den grondslag der historische rechtsschool stellende, verschilt hij in consequente doordenking geheel van Thorbecke. Met hem herneemt het Calvinisme, zelf nu verjongd, zijn invloed op onze staatkunde en het Katholicisme versterkt weldra dit kerkelijke element in hooge mate. Het socialisme brengt dan, als iets nieuws, de sociale verhoudingen voorgoed in het staatkundig debat.

Van de praktijk van 1813 komen we nà 1840 weer in staatkun-

dige theorieën terecht, maar die veel meer dan die van 1795 op ondervinding gebaseerd zijn en daarom gemakkelijker vallen toe te passen. Realisme voor idealisme! Maar welk een verschillen in de opvattingen aangaande de meest wenschelijke wijze der toepassing. Nooit te voren kwam het politieke leven, weldra in staatspartijen zich uitende, tot zulk een ontwikkeling! Hemelsbreed verschil van inzicht over — om de voornaamste onderwerpen te noemen —: de juiste verhouding van kroon, ministers en Staten-Generaal; de staatsbemoeiing met het onderwijs; de aan het kiesrecht te geven uitbreiding; over de aan de zwaksten in den socialen strijd door den staat te verleenen bescherming door de zgn. sociale wetgeving. De beide eerstgenoemde vraagpunten beheerschen de eerste 40 jaar nà 1848, de beide andere den tijd na 1890 in steeds sterkere mate. De ontwikkeling staat daarbij in het teeken der democratie, der zich uitbreidende sociale wetgeving. In deze laatste ligt een afwijking van het liberalisme van Thorbecke, volgens wien het staatsgezag zich in hoofdzaak tot politiediensten te beperken had, en ook zoo, meende hij, drong het in zijn tijd „oneindig dieper" dan vroeger in de bizondere belangen in; ligt ook een afwijking van de leer der Christelijk-historischen, wier tweede woordvoerder, Kuyper, in een zijner eerste openbare redevoeringen [1]) (1873) tegen staatsalmacht waarschuwde. Maar noch het liberalisme noch de kerkelijke partijen konden zich aan den drang van het nieuwe geheel onttrekken, dat scheuring en nieuwe partij-formatie onder hen bracht.

Hoe ver raken wij met de hare zorgen uitbreidende staatsmacht van de staatkundige „vrijheid" der oude Republiek, terwijl de geestelijke, persoonlijke en ruime handelsvrijheid, waartoe men na 1840 spoedig terugkeerde, als een bolwerk van heel Nederland bewaard bleef en in onzen modernen rechtsstaat bizonder beveiligd bleek. Een volkomen natuurlijke ontwikkeling deze staatsmacht inmiddels naar het schijnt, in overeenstemming met onze eigen belangen en met wat om ons heen geschiedt, men mocht haar dan soms wat vlugger, wat minder hortend willen zien gaan: bij de begaafdheid van verscheidene onzer staatslieden, van Thorbecke vooraan, schijnt de politieke machine nog immer wat stroef te loopen. Gemis nog aan politieke ondervinding

[1]) Het Calvinisme. Oorsprong en waarborg onzer Constitutioneele vrijheden (Amst., 1874). Uitvoeriger in: Calvinism. Six Stone-Lectures (Amst., 1899).

van het grootste deel van het volk, zooals men in onze ongebondenheid en groote neiging tot tuchteloosheid een uiting onzer hooggespannen, historische vrijheidsliefde pleegt te zien? Of waarlijk blijvend gemis aan politiek talent?

De ontwikkeling van den liberalen staat van 1848 is, hoe zeer de omstandigheden zich wijzigden, nog niet ten einde: er is geen staat op anderen grondslag voor in de plaats gekomen. Hare indeeling, hare behandeling uit zuiver historisch oogpunt worden daardoor te moeilijker. De bronnen voor hare kennis vloeien ook niet ruim. Men houde dit voor oogen bij de beoordeeling van het volgende beknopte, immers binnen de perken van ons Handboek blijvende overzicht dezer nieuwste periode onzer geschiedenis.

Literatuur:[1]) a) Handelingen van de regeering en de vertegenwoordigende lichamen: Behalve op het hiervóór, p. 406, genoemde valt hier nog te wijzen op de afzonderlijke uitgaven der parlementaire redevoeringen van enkele staatslieden (o. a. THORBECKE, GROEN, KUYPER). — Ook betreffende de grondwetsherzieningen van 1840, 1848 en 1887 bestaan afzonderlijke uitgaven. — Van 1868 af is er een serie Oranje-boeken, bevattende diplomatieke bescheiden over bepaalde gebeurtenissen. —Vgl. ook BOUDEWIJNSE, *Regeering en Staten-Generaal tijdens de grondwet van 1848*; idem: *1888—1898* ('s Grav. 1890 en 1899).

b) Gedenkschriften: S. VAN HOUTEN, *Vijfentwintig jaar in de Kamer*: 1869—1894, 4 dln. in 5 stukken (Haarlem, 1903—1915; bevat een keuze uit Van Houten 's redevoeringen in de Tweede Kamer; voor den tijd na 1894 raadplege men zijne Staatkundige Brieven). — QUACK, *Herinneringen*: 1834—1913 (2e uitg.: Amst., 1912).

c) Geschiedschrijvers: DE BRUYNE, *Geschiedenis van Nederland in onzen Tijd*, 5 dln.: 1848—1887 (Schiedam, 1912 en vlg.). — VAN WELDEREN RENGERS, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1891*, 2 dln. met reg. (2e druk[2]): 's Grav., 1907). — VAN EYSINGA, *Ontwikkeling en inhoud der Nederlandsche tractaten sedert 1813* ('s Grav., 1916). —*Eene Halve Eeuw*: 1848—1898. *Historisch Gedenkboek*, uitg. door het Nieuws van den Dag —, 2 dln. (Amst., 1898). — FABIUS e. a., *Het Herstelde Nederland. Zijn opleven en bloei na 1813* (Amst., 1913). — *Het Katholieke Nederland*: 1813—1913 —, 2 dln. (Nijmegen, 1913).

d) Bizondere onderwerpen: H. L. ASSER, *De Buitenlandsche Betrekkingen*: 1860—1889. *Schets eener parlementaire geschiedenis* (Haarlem, 1889). — ALBERS S. J., *Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie in de Nederlanden*, 2 dln. (Nijmegen, 1903—1904). — VOS, *Groen van Prinsterer en zijn Tijd*, 2 dln. (Dordrecht, 1886—'91). — PIERSON, *Oudere Tijdgenooten* (Amst., 1898). — HUIZINGA, *Gesch. der Universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan* (in Academia Groningana: 1814—1914; Gron., 1914). — KIERCK, *De Atjeh-Oorlog*, I ('s Grav., 1912). — EVERWIJN e. a., *Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*, 3 dln. ('s Grav., 1912). — BOERS, *Het beleid van den liberalen Staat*: 1848—1897 (Amst., 1901). — BUYS, *De Grondwet, toelichting en kritiek*, 3 dln. (Arnhem, 1883—'88). — DE SAVORNIN LOHMAN, *Onze Constitutie* (2e uitg.: Utrecht, 1907). — BIJMHOLT, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland*

[1]) Men vergelijke de lijst hiervóór, p. 406.

[2]) Een 3e druk is bezig te verschijnen in de serie van Nijhoff's Handboeken.

(Amst., 1894). — SMITS, *de Nederlandsche Arbeidersbeweging in de 19e eeuw* (Rott., 1902). — VLIEGEN, *De Dageraad der Volksbevrijding*, 2 dln. — (Amst., 1902.) — ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, *Kapitaal en Arbeid in Nederland* (in Soc. Bibl. n°. 2, 3e druk: Amst., 1909). — JONCKERS NIEBOER, *Gesch. der Nederlandsche Spoorwegen* (Haarlem, 1907). — VAN KOETSVELD, *Het ontstaan, de beginselen en de geschiedenis van onze politieke partijen* (Rotterdam, [1904]).

e) Biografieën: BOSSCHA, *Het Leven van Willem II* (2e uitg.: Amst., 1854). — FREDERIQUE, *Thorbecke voor 1830* ('s Grav., 1906; cf. COLENBRANDER, *De Jeugd van Thorbecke*, in Historie en Leven, II, 112, en de uitg. van THORBECKE's brieven van 1830—'32 door Groen: Amst., 1873). — OLIVIER, *Herinneringen aan Mr. J. R. Thorbecke* (Arnhem, 1872; cf. WIJNMALEN, in Levensberichten Mij. Ned. Lett., 1875, 203; VAN VLOTEN, *Thorbecke's Standbeeld*; DE BEAUFORT, *in Nieuwe Geschiedk. Opstellen*, I, 203). — COHEN STUART, *In Memoriam G. Groen van Prinsterer. Notices biographiques* (Utrecht, 1876). — DE VRIES, *Mr. G. Groen van Prinsterer in zijne omgeving* (Leiden, 1908). — GLEICHMAN, *F. A. van Hall als minister* (Amst., 1904). — ODILON PÉRIER, *Dirk Donker Curtius* — (La Haye, Bruxelles, 1876). — GOLTSTEIN, *Jhr. Mr. G. C. J. van Reenen als staatsman* ('s Grav., 1894). — SMIT, *Minister Van der Brugghen* (Nijmegen, 1913). — PERSIJN, *Dr. Schaepman*, tot nu 2 dln. (Utrecht, Amst., Antwerpen, 1912—1916). — Men raadplege verder de lange serie der Levensberichten van de Mij. van Ned. Lett. (een afz. klapper hierop in Hand. en Med. Lett. 1915—'16, 47) en in die der Koninkl. Acad. van Wetenschappen; verder enkele nummers der serie: Mannen van Beteekenis.

§ 1. De overwinning van het liberalisme (1840—1848).

Het liberalisme vond zijn aanhang in Nederland, evengoed als elders, bij de burgerij, die nog altijd van invloed van beteekenis op de regeering verstoken was. Nu, heel anders dan in den patriottentijd, een zeer kalme, bezadigde burgerij: weinig groote woorden in de pers, zeer bescheiden verlangens. Althans omstreeks 1840 vonden tamelijk ver reikende wenschen, zooals ze indertijd door Van Hogendorp (p. 456) en nu door Donker Curtius, den redacteur der Arnhemsche Courant, verkondigd werden, nog zeer weinig instemming; het meer gelezen Handelsblad was lang niet zoo vooruitstrevend. Een einde te zien komen aan het persoonlijk gouvernement des Konings door ministerieele verantwoordelijkheid, door beter toezicht van de Staten-Generaal — daarheen ging het streven. Tusschen 1840 en 1848 worden de begeerten al grooter. Men ziet het het beste aan de ontwikkeling van Thorbecke, den wetenschappelijk-hoog-staanden vertegenwoordiger der Nederlandsche burgerklasse van dien tijd. Omstreeks 1830 nog geheel gouvernementeel, toonde hij zich niet lang na zijne benoeming tot hoogleeraar in het staatsrecht te Leiden (1830) overtuigd van de wenschelijkheid van liberale hervor-

mingen: hij gaf hieraan uiting in 1839 in zijne Aanteekening op de Grondwet, maar ging toen nog weinig ver; de Proeve van herziening der Grondwet (1840), de tweede uitgave der Aanteekening (1841—'43) bewezen de langzame uitbreiding zijner wenschen, die ook daarna voortging. Op deze ontwikkeling hebben de ernstige tijdsomstandigheden na 1840, heeft de weinig bevredigende regeerwijze in Nederland stellig invloed gehad. En een groot deel der burgerij, grooter stellig dan in den patriottentijd het aantal patriotten was geweest, maakte deze ontwikkeling mede: onder den indruk van Thorbecke's onderwijs, dat te Leiden zeer in den smaak viel, maar natuurlijk vooral, omdat de behoefte aan hervormingen steeds ernstiger gevoeld werd. De Nederlandsche burgerij voer er wel bij, dat zij ditmaal als leidsman een door en door ernstig, degelijk, krachtig man, van algemeen erkende bekwaamheid, vond, die wist wat hij wilde, en dit ook vermocht te zeggen. Welk een verschil met haren eersten leidsman: Van der Capellen tot de Pol! En tevens markeert het verschil tusschen dezen Gelderschen edelman en den Zwolschen burgerjongen (J. R. Thorbecke was geboren te Zwolle in 1798) den ontwikkelingsgang, dien de kern der burgerij doorgemaakt had, op niet onduidelijke wijze. Veel minder bijval vond de andere leidsman, die zich voor het staatkundig Nederland aanbood: Groen van Prinsterer (geb. 1800), man van fijne beschaving en groote ontwikkeling, werkzaam in 's Konings onmiddellijke omgeving, eerst als secretaris van 's konings kabinet, dan als archivaris (als zoodanig gaf hij de Archives uit), wiens Christelijk-historische beginselen, sedert 1830 in een tijdschrift, de Nederlandsche Gedachten, dan ook in een brochure over de grondwetsherziening verkondigd, in de praktijk op behoud doorgaans neerkwamen.

Het eigen-bestaan van Nederland begon in 1840 niet onder gelukkige auspiciën. De regeering van Willem I, die in 1813 haast een blanco crediet van volkswege gekregen had, stond te eindigen te midden van vrij algemeene ontevredenheid. Vooral het financieel beheer, door de regeering meer en meer aan het toezicht der Staten-Generaal onttrokken, baarde de grootste onrust, waaraan bij de beraadslagingen in de Tweede Kamer over de begrooting voor 1840 zeer duidelijk uiting gegeven werd, zóó zelfs dat twee ministers het geraden achtten hun ontslag te vragen: een ongewilde inwijding der ministerieele verantwoordelijk-

heid! Er bestonden in het financiewezen alleronverkwikkelijkste verhoudingen. Alleen de Koning, zou hij zelf eenmaal gezegd hebben, kende de rijksfinanciën. De werkzaamheden van het amortisatie-syndicaat, de voorschotten van de Handelmaatschappij, die in de 30er jaren bij de verscheping van producten der zich nu onder regeeringsbescherming in Nederland, v. n. in Twente, ontwikkelende textiel-nijverheid zeer begunstigd werd, het nog uitblijven van hooge Indische opbrengsten uit het op Java door den generaal Van den Bosch na 1830 ingevoerde cultuurstelsel, waarop gerekend was, — hadden bij de hooge eischen, sedert 1830 aan de schatkist gesteld, een toestand geschapen, die hoogst moeilijk ontwarbaar scheen. En ook nu werden de Staten-Generaal niet dan bij stukken en brokken over den feitelijken toestand ingelicht.

Evenmin bevredigend waren de kerkelijke aangelegenheden, die in de 30er jaren tot heel wat beroeringen hadden geleid. De meer dan eens door ons opgemerkte grootere godsdienstzin na 1815 had ten gevolge, dat zich op verscheidene plaatsen ontevredenheid openbaarde over den toestand in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Vooral in landelijke gemeenten, eerst in Zeeland, dan in Groningen en elders, werd geklaagd over afwijkingen van de oude gewoonten, ook van de besluiten der Dordtsche synode; men vroeg om herstel hiervan. Het was een beweging, verwant aan die van Bilderdijk en aan het Réveil, maar in meer strict orthodoxen zin zich uitende. Toen de synode naar de klachten niet luisterde en eigenmachtig optreden van enkele predikanten kerkelijk gestraft werd, volgde in 1834 de afscheiding, waartoe de afgezette predikanten De Cock te Ulrum en Scholte te Doeveren het sein gaven. Maar moeilijk werd nu direct de verhouding der oude en der nieuwe, zich Christelijk-Gereformeerd noemende kerk. Welke waren de rechten der laatste? Had zij wel bestaansrecht, wat de synode ontkende? Deze drong op gerechtelijke vervolging aan, waartoe het werkelijk kwam. En op meer dan één plaats moest de militaire macht optreden, om de afgescheidenen, die zich veelal heftig gedroegen, in bedwang te houden. De regeering plaatste zich op het standpunt, dat, waar de grondwet alleen aan „bestaande" kerkgenootschappen bescherming verleende, de nieuwe kerk geen recht hierop had; alleen onder zeer bezwarende omstandigheden wilde zij hare ge-

meenten erkennen (1836). Hare houding vond in den beginne goedkeuring: men was den afgescheidenen om hun forsch optreden over het algemeen niet goed gezind en Thorbecke, bevreesd voor de bedreiging van het regeeringsgezag, verdedigde haar uitdrukkelijk. Maar de stemming sloeg zeer spoedig om: de Nederlandsche afkeer van geloofsvervolging deed zich gelden, vooral toen Groen van Prinsterer, in een veel gelezen brochure het recht op geloofsvrijheid, ook voor de afgescheidenen, verdedigde. De regeering handhaafde echter haar streng rechtsstandpunt en de vraag van de verhouding der beide kerken — want de nieuwe verdween om de vervolging niet! — bleef eigenlijk onbeslist. Inmiddels weken in de 40er jaren èn om de hun aangedane behandeling èn om den weinig bevredigenden economischen toestand ten platten lande een vrij aanzienlijk aantal afgescheidenen naar Noord-Amerika uit: bloeiende Nederlandsche (nu grootendeels veramerikaanschte) kolonies, v.n. in Grand-Rapids en Jowa, danken aan deze emigratie haar ontstaan.

Het is, of Willem I in 1840 alle aanraking met den volksgeest verloren heeft. Ook de buitengewone werkzaamheid, waardoor hij zich eenmaal onderscheiden had, schijnt zeer geluwd. Eigenlijk blijkt na de afhandeling der Belgische zaak nog slechts één onderwerp zijne volle aandacht te hebben: een herziening van de grondwet, nu om de afscheiding van zelf geboden. Ditmaal geen benoeming eener commissie; de regeering hield de zaak zelf in handen en toonde sterke neiging zich tot strict formeele wijzigingen te beperken. Daartoe strekten de eerst ingediende, door Van Maanen ontworpen vijf voorstellen, die later door nog zeven andere gevolgd werden, ten slotte zelfs door een voorstel betreffende de ministerieele verantwoordelijkheid: deze latere kwamen los onder den indruk der vooral om de financieele politiek ongunstige stemming in de Tweede Kamer en brachten geen principieele wijzigingen in den grondslag der grondwet, maar toch eenige tegemoetkoming aan geopperde wenschen. Na korte beraadslagingen namen de Staten-Generaal ze àlle op één na (betreffende de militie) aan. In de dubbele vergadering gingen ze er evenzoo door, maar niet dan na krachtige oppositie van enkele der nieuw gekozen leden van de Tweede Kamer, v.n. Thorbecke, die op een geheele stelselmatige herziening aandrong en daarom tegen de partieele stemde: hij verweet de regeering gebrek aan „eenheid

of plan". Behalve de formeele wijzigingen, als geldigverklaring van de grondwet alleen voor Nederland (voor Luxemburg niet meer), bepaling van het aantal leden der Tweede Kamer op 58 en der Eerste op 20 à 30 leden, stelde de nieuwe grondwet o.a. vast, dat het stemrecht in de steden en op het platteland wettelijk (dus niet meer bij koninklijk besluit) zou geregeld worden; dat de regeering elk jaar verslag zou doen van de ontvangsten en uitgaven in de koloniën, terwijl het batig slot bij de wet geregeld zou worden; dat de begrooting voor twee jaar vastgesteld zou worden; dat de ministers, die de wetten en koninklijke besluiten van ieders ressort mede moesten onderteekenen, verantwoordelijk zouden zijn „ter beoordeeling van den Hoogen Raad naar de voorschriften van de wet". Het gewest Holland, dat reeds twee gouverneurs en twee colleges van Gedeputeerde Staten had, werd in tweeën gesplitst. De gewijzigde grondwet trad 4 September 1840 in werking.

Kort daarop deed Willem I op het Loo afstand van de regeering (7 Oct.). „Ne veut-on plus de moi? On n'a qu'à le dire; je n'ai pas besoin d'eux". Zoo drukte de Koning zijne ontstemming en misnoegen over de Nederlanders in deze dagen uit. Men paste werkelijk niet meer bij elkander: de Koning, wiens regeering op een fiasco uitgeloopen was en die terecht mocht zeggen: „veel bedorven door de vereeniging met België", en het Nederlandsche volk, dat onder het vaderlijk gezag, dat de geldmiddelen zoo grondig bedorven had, weg wilde. Maar een particuliere aangelegenheid gaf toch den doorslag. Willem I had in 1837 zijne gemalin, koningin Wilhelmina, verloren en, zeer huiselijk van aard, dacht hij een paar jaar later ernstig over een tweede huwelijk met de Katholieke Belgische hofdame Henriette d'Oultremont. Het plan, door een kabaal aan het Hof openbaar geworden, gaf zeer grooten aanstoot en oogenschijnlijk gaf de Koning het plan hierom op (Maart 1840). Hij wachtte echter alleen op de grondwetsherziening. Zoodra deze afgedaan was, begon hij zijne stappen — geheel onverwacht zelfs voor den vertrouwden Van Maanen —, om zich vrij te maken, en niet lang na den troonsafstand werd te Berlijn het huwelijk voltrokken (Febr. 1841).

Aan Willem II, „onzen beminden zoon en wettigen troonopvolger", had Willem I alle rechten op Nederland en Luxemburg overgedragen. Nederland's tweede koning (inhuldiging 28 Nov.

te Amsterdam) was een minder zelfbewuste figuur dan de eerste: goedig, royaal, maar ook veranderlijk, met neiging tot het avontuurlijke, zooals zijne houding als Prins van Oranje bij enkele gelegenheden duidelijk bewezen had; vooral met militairen aanleg. Hij werd voor liberaal gehouden en had in 1839 ook op een meer liberale grondwetsherziening aangedrongen. Als Koning bleek hij evenzeer op zijn gezag gesteld als Willem I — in het bizonder ten opzichte van de buitenlandsche zaken —, maar minder geschikt om het te handhaven. Een nieuwe periode begon met hem allerminst en de wijzigingen, die kort na zijn optreden aangebracht werden, waren eer door de omstandigheden dringend geëischt dan vrucht van een weloverwogen, vast regeeringsstelsel. Ook aan de ministerieele positie veranderde voorloopig niet veel; alleen werd tengevolge van de meerdere wettelijke zelfstandigheid van elk departement van wege de ministerieele verantwoordelijkheid de algemeene staatssecretarie opgeheven (dit was een der eerste regeeringsdaden van Willem II). Overigens kregen de ministers van zelf bij dezen zwakkeren koning een kans op meerderen invloed.

De nieuwe Koning toonde, zou men kunnen zeggen, een wat vriendelijker gelaat ten opzichte van de moeilijkheden, die hij van de vorige regeering overerfde. Volgens een toezegging, nog onder Willem I gedaan, kwam de minister van financiën, Rochussen, met een (later niet volledig gebleken) staat der geldmiddelen bij de Staten-Generaal (einde 1840), die weldra zijn weg naar de openbaarheid vond: er viel ruim 25 ½ mill. jaarlijks aan rente te betalen, benevens voor Indië bijna 10 millioen; met 1 Januari 1841 werd een tekort van 34 millioen berekend. Nu wist men het! De „afgescheidenen" kregen hunne erkenning op gemakkelijker voorwaarden (Jan. 1841); zij zouden echter geen aanspraak mogen maken op de bezittingen, goederen en inkomsten der Hervormde Kerk of eenige andere kerkelijke gezindte. Een commissie (o.a. Groen) werd benoemd, om onderzoek te doen naar de bezwaren, van kerkelijke zijde ingebracht tegen het bestaande lager onderwijs; het gevolg was een koninklijk besluit (Jan. 1842), waarbij aan de geestelijken der onderscheiden gezindten eenige invloed op de schoolzaken ingeruimd werd. De regeering had het geluk een definitieve overeenkomst met België te sluiten (Nov. 1842) over de regeling der schuld: vermindering der jaarlijksche

Belgische bijdrage op 4 millioen. Zij was voor Nederland niet bizonder gunstig, maar had een uitwerking ten goede op de betrekkingen met België en dit was te meer noodig, omdat men in België niet zonder vermoeden was, dat de Koning of enkele aanzienlijke Nederlanders de hand hadden in Orangistische woelingen, die zich daar enkele malen (o.a. in 1841) nog voordeden. Stellig tot groot ongenoegen van Falck, die, in 1839 tot gezant te Brussel benoemd (hij had den post te Londen in 1832 opgegeven, omdat hij het stelsel van volharding afkeurde), zijn land hier op voortreffelijke wijze vertegenwoordigde († 1843). Hij wist wel, dat het herstel van Oranje in België een herschenschim was. Of Willem II dit in deze jaren ook inzag?

Maar met een vriendelijk gezicht waren de moeilijkheden niet uit den weg te helpen. Er kwam dan ook geen ware ontspanning. Er overheerschte een gevoel van malaise: men voelde als bij intuïtie de zwakheid der nieuwe regeering. Ook de trouwe dienaren uit de dagen van Willem I waren niet meer op hun gemak. Van Maanen vroeg en verkreeg ontslag (1842): zijn tijd was als die van Willem I voorbij; men mocht hem nahouden, dat hij het land nooit om eigen belangen, maar alleen om de beginselen gediend had. Zijn opvolger, Floris Adriaansz. van Hall, een bekend Amsterdamsch advocaat, gold als voorstander van liberale hervormingen. Hij had reeds in 1831 een memorie tot een zeer liberale grondwetsherziening bij den Koning ingediend en zich ook sedert in dezen zin uitgelaten; maar hij trad als minister van justitie op, zonder eenige toezegging van hervormingen te eischen. Toch werd de handige, bekwame man direct een kracht van beteekenis in de regeering en hij heeft zijn land een reuzendienst bewezen met zijne financieele wetten. Noch Rochussen, die in 1842 de opheffing van het amortisatie-syndicaat bewerkte, noch diens opvolger toonde zich in staat de grondige herziening tot stand te brengen, die met het oog op den stand der geldmiddelen dringend noodig was; hunne voorstellen tot het invoeren van nieuwe belastingen (o.a. op het inkomen) vonden bij de Tweede Kamer geen gunstig onthaal. Van Hall, eerst tot tijdelijk minister van financiën benoemd (Sept. 1843), bereikte het. Met een paardenmiddel!

De staatsschuld van Nederland, in 1844 reeds ƒ 1.324.533.521,

---

[1]) In Maart 1844 definitief; toen trad hij als minister van justitie af.

dreigde per jaar met eenige millioenen toe te nemen. Elk jaar was er een zeer aanzienlijk tekort! Dit moest op een débâcle uitloopen. Van Hall stelde nu in het einde van 1843, behalve eenige kleinere wetsontwerpen tot afdoening van den achterstand der laatste jaren en van de schuld aan de Handelmaatschappij, voor: een zgn. vrijwillige leening van 150, later tot 127 millioen verminderd, à 3 %; een belasting op de bezittingen à 1½ %, alleen te heffen, wanneer dit noodig mocht blijken. Nieuws of oorspronkelijks was er niet in de voorstellen: het leeningsplan was reeds in de Tweede Kamer geopperd en het leek veel op de vrijwillige giften uit vroegere tijden, maar er stond nu een stok achter de deur in den vorm der belasting. Van Hall's groote verdienste ligt in het beleid en de kracht, waarmede hij de maatregelen er doorgehaald heeft. Van hem was ook het denkbeeld uitgegaan, om koning Willem I een aanbieding te vragen van een ruime bijdrage in de leening: immers, schreef hij hem vrijmoedig, de achterstand van vóór 1840 spruit voor een deel uit uitgaven, die door de wet niet waren toegestaan. Willem I, ofschoon hem bij een bezoek aan het Loo (1842) verzocht was niet naar Den Haag te komen, stemde grootmoedig en verheugd, dat hij zijn Nederlanders een bewijs zijner liefde kon geven, toe: hij beloofde 10 millioen en bovendien gaf hij enkele vorderingen ten laste van Nederland op. Een beau geste van een gelouterd man! Hij stierf (Dec. 1843 te Berlijn), vóórdat de leeningwet er door was; zijn erfgenamen kwamen na eenige moeilijkheden de toezegging na. De strijd over Van Hall's voorstel was in en buiten de Staten-Generaal zeer hevig. Men herinnerde aan Alva's penningen! Men gebruikte de sterkste woorden, om den minister te bestrijden. Maar de agumenten waren gering en Van Hall had geen groote moeite ze in de Tweede Kamer te bestrijden. Het móest — dit was het hoofdargument der voorstanders. Toch werden de beide voornaamste ontwerpen slechts met geringe meerderheid aangenomen — een bewijs, hoe weinig men op belastinggebied nog gewend was! Evenmin als De Witt's reductie (p. 191) beteekenden Van Hall's leening, die juist binen den gestelden termijn (v.n. te Amsterdam) volteekend was (20 April 1844) en daarna gevolgd werd door een conversie der 5 % rentende schuld in 4 %, een radicalen omkeer in de belastingwetgeving; als gene opende zij, met aanzienlijke bezuinigingen op den staatsdienst, de gelegenheid, om den finan-

cieelen toestand grondig te verbeteren. De geregelde Belgische rentebetaling en vooral de juist nu inkomende, zeer aanzienlijke Indische batige saldo's droegen er verder het hunne toe bij, dat het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven niet alleen werd hersteld, maar dat ook een begin met schulddelging kon gemaakt worden.

„Excellentie, ik geloof, dat gij het zult redden", zoo uitte zich een der hooge ambtenaren aan Van Hall's departement na kennisneming van „het eskader wetten". Van Hall redde het inderdaad en niet weinigen verwachtten, dat hij, nu *de* man in de regeering, ook als politiek hervormer zou optreden. De roep om zulk een persoon nam toe. De liberale oppositie in de Tweede Kamer werd gaandeweg sterker: Thorbecke, De Kempenaer, Storm (een Katholiek), alle bekende hervormingsgezinden, deden er in 1844 hunne intrede. Met zijn negenen dienden de liberalen (o.a. nog Luzac) toen een uitgewerkt, zeer ruim opgevat voorstel tot grondwetsherziening in (Dec. 1844). Maar de meerderheid der Kamer weigerde het in behandeling te nemen, als hoofdreden opgevende, dat het initiatief ten dezen van den Koning behoorde uit te gaan: zij wenschte in werkelijkheid in hoofdzaak het behoud van den bestaanden toestand. Evenals de ministers, Van Hall inbegrepen! De laatste, weinig beginselvast ten dezen, was van zijne liberale neigingen van 1831 teruggekomen: onder invloed van het milieu, waarin hij nu verkeerde, moet men wel aannemen. Hij bepleitte wel een herziening, maar binnen de perken der bestaande grondwet, en liet zich daardoor de kans, om aan zijn hervormingswerk de kroon op te zetten, ontglippen. De regeering heeft inderdaad gewerkt aan een herzieningsplan in dezen zin, maar het ging weinig van harte. Verschil van meening tusschen den Koning en Van Hall over de grens der herziening noopte den laatsten zijn ontslag te vragen (1847). De regeering kwam ten slotte met een 27-tal ontwerpen voor den dag, tot „verduidelijking" (begin Maart 1848 ingediend), die echter nooit in behandeling gekomen zijn.

De loop der Europeesche gebeurtenissen achterhaalde in 1848 den langzamen tred der heeren in Den Haag. 1848 is het groote jaar der binnenlandsche revolutiën in haast alle Europeesche landen: liberaal-democratisch, maar ditmaal gemengd met een sterk sociale kleur, want voor het eerst deed in meer dan één land de moderne arbeidersbeweging, in socialistische of commu-

nistische denkbeelden gehuld, zich in sterke mate gelden. In Nederland was de beweging — want een revolutie werd het hier niet — zuiver politiek. De factoren voor een arbeidersbeweging ontbraken hier te lande nog haast geheel: nergens een groot industrie-centrum (Twente was pas in opkomst), nergens een opeenhooping van arbeiders in fabrieken. De economische toestand liet op het platteland zeker vrij wat te wenschen over en de groote duurte van levensmiddelen (nà een aardappelziekte in 1845) had hier, evenals elders, ontevredenheid gekweekt, in het Noorden zelfs tot oproerige bewegingen geleid (1846). Daarentegen begonnen handel en scheepvaart zich juist in de 40er jaren meer te ontwikkelen en het gemak, waarmede de leening van 1844 volteekend was, bewijst, dat het aan geld niet ontbrak. Wij kennen echter den economischen toestand van dezen tijd, evenmin als die van de 18e eeuw, goed en het blijft dan voorshands ook zeer moeilijk een uitspraak te doen over den invloed der economische toestanden op den ommekeer langs wettigen weg, die 1848 voor Nederland bracht.

Dit staat vast: de groote stoot kwam van buiten. De Februari-revolutie te Parijs, die van Frankrijk binnen een paar dagen een democratische republiek maakte, verwekte onrust. Men vreesde, hier evenals elders, voor een herhaling der gebeurtenissen uit de groote revolutie. Het gaf aanleiding tot een wisseling van brieven tusschen Leopold I en Willem II, waarin deze ruiterlijk toezegde den ander, die zich op zijn steun beroepen had, te zullen helpen, mocht Frankrijk aanvallen: een eerste toenadering tusschen de rivalen van 1831, waarbij Nederland's koning zich bereid toonde België's onzijdigheid mede te helpen verdedigen. Verder behoefde men niet te gaan, want een aanval bleef uit. Grooteren invloed hadden in de eerste helft van Maart de tijdingen uit Duitschland, waar zich een sterk liberale beweging manifesteerde, om van Duitschland een inwendig krachtigen staat te maken, en waar verscheidene kleine vorsten zich al spoedig gedwongen zagen uitgebreide volksrechten ten opzichte van de regeering te verleenen, terwijl het te Weenen en Berlijn spande (hier begonnen de revolutiën resp. op 13 en 18 Maart). Onder den indruk van deze tijdingen en, naar het schijnt, vooral onder dien van een brief van zijne dochter, prinses Sophie [1]), besloot Willem II vrij plotseling

[1]) In 1842 gehuwd met den hertog van Saksen-Weimar.

tot een algeheele grondwetsherziening over te gaan. De onrust in Nederland zelf, de vergaderingen van op den voorgrond tredende liberalen op initiatief van Thorbecke (toen geen lid der Tweede Kamer meer) eenerzijds en van een aantal tot dus verre zeer gematigde, nu ook tot geheele herziening overhellende kamerleden anderzijds, mogen daarbij eenigermate tot 's Konings besluit van 13 Maart medegewerkt hebben. Hij was toen van zeer conservatief zeer liberaal geworden, naar hij aan het corps diplomatique op een audientie mededeelde; maar hij volgde daarbij het voorbeeld van de meerderheid der Tweede Kamer, naar hij er bijvoegde, en hij meende, dat het beter was vrijwillig te geven, wat anders later afgedwongen zou zijn.

De uitvoering van 's Konings op zich zelf zeer loffelijk besluit ging op een wijze, die van weinig beleid getuigde. De Nederlandsche bezadigheid, die zich ook nu niet verloochende, werkte er toe mede, dat de zaak ten slotte toch in behouden haven raakte. Op 13 Maart gaf de Koning den voorzitter der Tweede Kamer te kennen, dat hij de wenschen der Kamer omtrent de wijziging der grondwet zoo spoedig mogelijk wilde vernemen. Hij deed dit buiten zijne ministers om, die toen hun ontslag aanboden. De Kamer toog met bekwamen spoed aan het werk en was reeds 16 Maart met een voorstel gereed, dat de nieuwe stemming der meerderheid weergaf: ruime herziening, zonder rechtstreeksche verkiezingen echter, minder ver daarom gaande dan de liberalen reeds in 1844 gewild hadden. 17 Maart stelde de Koning een grondwetscommissie in, waarvan alleen liberalen (Thorbecke president, Donker Curtius, De Kempenaer, Luzac en Storm) lid waren, om met „overweging van de wenschen" der Kamer een volledig ontwerp van grondwetsherziening voor te dragen en hare denkbeelden omtrent de vorming van een ministerie. Hier raakte Willem II geheel in het vaarwater der liberalen, dus in dat van de minderheid der Tweede Kamer. Maar hij gehoorzaamde, dus doende, aan de volksstem, die zich ook bij eenige straatmanifestatiën in de avonden van 14—16 Maart in Den Haag onder leiding van enkele weinig gunstig bekend staande lieden, die vroeger met den Koning zekere relatiën hadden onderhouden, hoogst liberaal uitte. Van Luzac en van Thorbecke hoopte en sprak men in deze dagen meer dan van iemand anders, van den laatste vooral, en dit is wel een opmerkelijk verschijnsel, dat een hoogleeraar,

alleen door zijne geschriften en zijn onderwijs naar buiten bekend, die in zijn eigen academischen kring om de scherpte en hoogheid van oordeel, om de stroefheid in den omgang niet geliefd en wel gevreesd werd, die in regeeringskringen den naam had van zeer radicaal te zijn — hij zou de Republiek willen! —, zoo het oor van de burgerij gehad heeft. Een week na de grondwetscommissie reeds werd, onder den indruk van ongeregeldheden te Amsterdam den dag te voren, een nieuw, voorloopig ministerie benoemd (25 Maart). De Koning had de samenstelling er van opgedragen aan graaf Schimmelpenninck, zoon van Rutger Jan, die onder Willem I aanzienlijke ambten bekleed had, nu gezant te Londen was en bij een bezoek aan Den Haag, kort te voren, door den Koning over een ministerie was gepolst. Nu opontboden, verklaarde hij zich alleen bereid zich met de zaak in te laten, indien hij als kabinetsformateur mocht optreden. Willem II ging hierop conform het advies der grondwetscommissie in en zoo werd voor het eerst een ministerie in Nederland niet direct door de kroon bijeengebracht. Luzac (zonder portefeuille) was er lid van, Donker Curtius (voor justitie) eveneens, maar Thorbecke niet! Inmiddels was een ernstige fout begaan. Niemand had zich vergewist, of Schimmelpenninck, die zich over binnenlandsche hervormingen tot dus verre niet dan vaag uitgelaten had, sympathiseerde met de denkbeelden der grondwetscommissie! Zoowel de Koning als deze laatste, en v.n. Luzac en Donker, die de Koning persoonlijk het meest raadpleegde, dragen hieraan schuld. Men kan 's Konings handelswijze verontschuldigen: hij was zeer zenuwachtig, gevolg van physiek lijden, dat verergerd was onder den indruk van het pas ingekomen overlijdensbericht van zijn tweeden zoon, prins Alexander, die op Madeira tevergeefs herstel van gezondheid gezocht had. Minder die van Luzac en Donker, wien het wezenlijk aan voldoende doorzicht en kloekheid schijnt ontbroken te hebben. Men mist Thorbecke's kracht in deze dagen. De Koning wilde hem liefst niet; zijne medeleden in de commissie weerden hem niet, maar pousseerden hem evenmin; hij zelf drong zich niet op, maar meende na hem gedane toezeggingen stellig, dat hij minister zou worden; Schimmelpenninck, die een persoonlijke grief tegen hem had (om Thorbecke's recensie op zijn boek, genoemd p. 368), liet hem ten slotte buiten de deur. Maar nu ontstond er gevaar voor een zeer ernstig conflict.

De commissie was zeer spoedig met haren arbeid gereed. Reeds 11 April diende zij haar door Thorbecke geredigeerd ontwerp bij den Koning in. Spoedig bleek nu, dat Schimmelpenninck andere herzieningsplannen had: hij wilde een herziening naar het voorbeeld der Britsche constitutie, had hij den Koning en in de Tweede Kamer te kennen gegeven, en in de praktijk scheen hij het meest te zullen steunen op de meerderheid der Tweede Kamer, die zijn optreden zeer had toegejuicht; met hem kon men aan de liberalen misschien nog ontkomen. In den ministerraad echter zegevierden Luzac en Donker, die hier aan Thorbecke's ontwerp vasthielden, met behulp van den Katholieken collega (Lightenvelt), die spoedig bemerkte, dat de stemming onder zijne geloofsgenooten, om de kerkelijke bepalingen, zeer ten gunste van het ontwerp was. Ziedaar het conflict, onderwijl het ontwerp, dat publiek gemaakt was, in de pers een levendige polemiek deed ontstaan. Maar Willem II bleef bij het ontwerp. Gevolg: aftreden van Schimmelpenninck en één collega en opneming van De Kempenaar (voor binnenlandsche zaken) en drie anderen in het ministerie. Zoo kwam het ontwerp, behelzende 12 voorstellen, in enkele punten gewijzigd (wat een bestrijding van Thorbecke in een brochure uitlokte) bij de Staten-Generaal. Deze namen het aan, hoewel met eenige belangrijke veranderingen, en de meerderheid deed dit alleen, omdat zij, ook om 's Konings zeer duidelijk gemanifesteerden wensch, niet durfde weigeren, zich echter in stilte voorbehoudende er te eeniger tijd op terug te komen. Met groote meerderheid in de Tweede Kamer, met haast algemeene stemmen in de Eerste, waar slechts een enkel der voorstellen verzet uitgelokt had, daarna ook in de dubbele vergadering aangenomen (11 Oct.), werd de grondwet op den 3en November afgekondigd. „Herzien" noemde men haar formeel, maar men kon in wezen van een nieuwe grondwet spreken.

„De grondwet sloot volkskracht buiten; zij moet die nu in alle aderen des Staats trachten op te nemen". — „De grondwet heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer onzer eeuw, laten slapen. — De burgerij had tot hiertoe het besef, dat zij mederegeerde, niet. — Dit besef wordt door eene echte, eenvoudige vertegenwoordiging in plaatselijke, provinciale en landsregeering aan de ingezetenen geschonken". In deze woorden, aan Thorbecke's memorie bij het ontwerp ontleend, wordt het nieuwe van de

grondwet van 1848 zeer duidelijk uitgedrukt. Nog blijft de monarchale macht tamelijk uitgebreid, maar zij wordt in wezen beperkt door de onschendbaarheid van den Koning, terwijl de ministers verantwoordelijk zijn (te regelen bij de wet) voor alle regeeringshandelingen. Tevens krijgt de regeering te maken met een zeer versterkte kracht der Staten-Generaal, wier leden wegens hunne adviezen ter vergadering niet vervolgbaar zijn, zoowel door de veranderde wijze van samenstelling als door de uitbreiding der bevoegdheden. In het bizonder geldt dit van de Tweede Kamer, waarvan de leden (1 op elke 45.000 inwoners) voor den tijd van 4 jaar, terwijl om de 2 jaar de helft aftrad, gekozen werden uit de minstens 30-jarige Nederlanders door de meerderjarige Nederlanders, die in de directe belastingen een som van minstens ƒ 20— ƒ 160 (dit hing af van de plaatselijke gesteldheid) betaalden. Hier kreeg dus de volkskracht ruimte, om zich te doen gelden, en tevens in de Provinciale Staten en gemeenteraden, die door dezelfde kiezers (bij de laatste was de census de helft lager) gekozen werden, terwijl in de eerste alle standsverschil werd opgeheven en in de gemeenten het verschil van platteland en stad verdween. De leden der Eerste Kamer, ten getale van 39 (een bepaald aantal uit elk gewest) werden gekozen door de Provinciale Staten uit de hoogstaangeslagenen in de directe belastingen voor 9 jaar, terwijl om de 3 jaar een derde aftrad. Terwijl de macht der Tweede Kamer uitgebreid werd door het haar verleende recht „wijzigingen in een voorstel des Konings te maken" (recht van amendement) en dat van enquête, werd die van de Staten-Generaal vergroot door de instelling van éénjaarlijksche begrootingen van alle uitgaven (te verdeelen naar die voor elk departement) en de middelen tot dekking, terwijl hun een aandeel in het koloniaal bestuur werd toegekend. De Koning kreeg het recht om beide Kamers, elk afzonderlijk of samen, te ontbinden, mits binnen twee maanden nieuwe Kamers samenkwamen: een middel, om bij voorkomende conflicten een beroep op de kiezers te doen. Naast de volkskracht, die zij in den staat binnenliet, waarborgde de grondwet in ruimere mate de vrijheid: van drukpers, behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet, van petitie, van vereeniging en vergadering, van godsdienst — nu zelfs met de uitdrukkelijke afschaffing van het recht van placet (p. 430) —, van onderwijs, want het geven hiervan werd vrij behoudens het

bij de wet te regelen toezicht van de overheid, maar voor deze bleef het openbaar onderwijs een voorwerp van aanhoudende zorg, die nu zóó ver uitgebreid werd, dat overal in het rijk voldoend openbaar lager onderwijs gegeven moest worden. Het was vooral deze laatste bepaling, waardoor een belangrijke wijziging in Thorbecke's ontwerp gebracht was: vrees voor te grooten clericalen invloed had de meerderheid der Tweede Kamer tot deze verandering, die oorzaak van veel strijd geworden is, doen besluiten. Voor veranderingen in de grondwet behoefde voortaan geen dubbele vergadering der Staten-Generaal te worden bijeengeroepen; wel was een meerderheid van $^2/_3$ noodig, om in de na de eerste behandeling nieuw gekozen Kamers eventueele voorstellen voorgoed te doen aannemen.

1848 heeft voor Nederland een bizonder gelukkige uitkomst gehad. Terwijl in de meeste landen dit jaar groote onrust en revolutiën bracht, zonder rijpe vruchten, kreeg Nederland in luttele maanden een door velen gewenschte wijziging in de regeering, die in staat bleek alle verdere bewegingen te voorkomen. En tegelijkertijd was aan een zich in Limburg opdoende, niet zeer ernstige beweging tot aansluiting bij Duitschland lucht gegeven door het gewest te veroorloven twee afgevaardigden te zenden naar het parlement van Frankfurt, waar het nieuwe Duitsche rijk gesticht zou worden —, wat ditmaal nog mislukte. Vergelijkt men 1848 met 1748, dan kan men niet ontkennen, dat de houding van Willem II nu zeer gunstig afstak bij die van Willem IV toen: al had men hem liever met meer beleid zien optreden, hij heeft het belang van Nederland gediend door dan toch, toen de nood drong, den slagboom te helpen wegnemen, die het kleine kringetje der Nederlandsche oligarchie van vóór 1848 scheidde van de Nederlandsche burgerij, die nu eindelijk een behoorlijken politieken invloed kreeg. Maar nog minder valt te ontkennen, dat deze burgerij zelf in politieke ontwikkeling niet weinig vooruitgegaan was. De hervormingen van 1848 hebben het land, dat in de 17e eeuw door zijne vrijheden in Europa vooraan gestaan had, den achterstand doen inhalen, waarin het ten opzichte van enkele andere landen (bep. Engeland, Zwitserland en België, dat een zeer vrijzinnige constitutie bezat) sedert de 18e eeuw geraakt was.

Literatuur: over de „afscheiding" bestaat een uitvoerige literatuur, waarover zie Reitsma, *Gesch. van de Hervorming en de Hervormde kerk in de Nederlanden*, 3e

a. Cornelis de Hoon;
b. Holbeinsloot: „ Een Hoofdb. van den Graaf V.d. Bosch"
c. J. J. Westendorp Boerma:
Johannes v.d. Bosch als Sociaal Hervormer.
(1927)

Inhoud van c: Museum. 35e jaarg. No 3.
Van hem zijn de landbouwkolonies in Drenthe.
Kleine met een volledige levensbeschrijving.
Met de kolon. bedoelde hij: „ om binnen weinige jaren de armoede in ons land geheel uit te roeien".
Marie hoofdstukk: VI & VII.

druk, 758 en vlg.; verder nog: VAN DER ZEE, *The Hollanders of Jowa* (Jowa City, 1912). — COLENBRANDER, 1848 (in Historie en Leven, II, 181; met belangrijke bijlagen in Onze Eeuw, 1904, IV, 173; 1905, I, 45, 278); THORBECKE, *Dagverhaal* (uitg. W. THORBECKE in Gids, 1903, I, 466).

§ 2. De bevestiging van den liberalen staat (1848—1870).

„Thorbeckianen" en „anti-Thorbeckianen", zoo was de partijverdeeling in de de 40er jaren in Nederland. Nieuw was ze: omstreeks 1840 waren er nog geen partijen in Nederland, zei Thorbecke zelf. Maar men herkent toch gemakkelijk enkele trekken van gelijkheid met de vroegere. Wanneer de politiek-evenwichtige stemming met hare zeer geringe nuances van na 1813, waarin oud-prinsgezinden en oud-patriotten beide waren opgegaan, aan het wankelen komt, ziet men in de „Thorbeckianen" het duidelijkst verwantschap met de democratische patriotten: zij vormen ook nu de het meest vooruitstrevende fractie der burgerij onder intellectueele leiding; hoogleeraren als Vissering te Leiden en Tellegen te Groningen worden voorname propagandisten van Thorbecke's staatkunde. Maar een niet onbelangrijk deel der burgerij maakt den liberalen sprong niet mede; het levert de elementen voor de conservatieve partij, die haren voorman vindt in Van Hall, die onder het pseudoniem Olivarius Thorbecke in 1848 vinnig bestreden had. De zwakte dezer partij lag in het gebrek aan een duidelijk omlijnd doel: zij wilde terug, maar hoe ver? In de praktijk werkte zij in hoofdzaak remmend, de nadere bevestiging van het liberalisme immers naar vermogen verhinderend. Meer principieel stond Groen van Prinsterer tegenover de liberalen. Zijn grootere invloed begon van 1848 af, toen hij met enkele geestverwanten, die hij vooral in aanzienlijke kringen vond, zijne denkbeelden aangaande een Christelijk-historische of anti-revolutionnaire ontwikkeling onzer staatkunde op dikwijls scherpe, niet altijd geheel duidelijke wijze in de Tweede Kamer uitsprak. „Meer evangelie-belijder dan staatsman" wilde hij zijn, en zijn verzet tegen de liberale beginselen gold dan ook minder de nieuwe inrichting van den staat, ofschoon hij de rechtstreeksche verkiezingen afkeurde, dan de volgens hem uit de groote revolutie stammende en door hem veroordeelde, liberale beschouwing over de verhouding van staat en kerk: de taak van beide ten opzichte van

het onderwijs werd in het bizonder de inzet van den strijd. Klein was zijn aanhang voorloopig. Veel grooter was die der Katholieken, die, altijd nog wat vreemd in het land, waar ze zoo lang buiten de staatkunde gestaan hadden, door velen gevreesd en toch eigenlijk ook weer niet voor vol aangezien, bezig waren hun eigen weg te zoeken, maar voorloopig begrepen van Thorbecke het meest te mogen verwachten.

Van nu af ontwikkelde zich het staatkundig leven ten onzent in sterkere mate. Van georganiseerd partijverband, al hadden er sedert Maart 1848, toen de grondwetsherziening aan de orde kwam, vergaderingen van gelijkgezinden uit de Staten-Generaal plaats, en van staatkundige programma's hoort men echter nog niet. Het ging alles nog zoo gemoedelijk, vergeleken bij een 50 jaar later, in overeenstemming met de weinig ontwikkelde structuur der Nederlandsche maatschappij in modernen zin: geen grootindustrie, haast geen spoorwegen zelfs nog. Van wenschen naar meerdere democratie is nog geen spoor te vinden. De langzamerhand vermeerderende dagbladen (o.a. de liberale Nieuwe Rotterdamsche Courant sedert 1846, de Katholieke Tijd sedert 1868, het conservatieve Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage sedert 1850) geven de voornaamste stroomingen op gematigde wijze weer. Het is de min of meer welgestelde burgerij, die nu voorgoed staatkundig mondig geworden was. Het aantal stemgerechtigden voor de Tweede Kamer bedroeg ± 73.000; het aantal leden dezer Kamer na de eerste verkiezing 68 (de bevolking dus: ruim 3 millioen), dat in de volgende jaren met de toeneming der bevolking geregeld steeg (in 1878: 86). Het is moeilijk precies te zeggen, hoeveel vertegenwoordigers elke partij telde: daartoe was het partijverband nog te los en de individualiteit der leden te groot. Maar stellig was wat vóór 1848 als oppositie gold, nu meerderheid geworden. Niet alleen in de Tweede, maar ook in de Eerste Kamer, die volgens het in de additioneele artikelen der grondwet opgenomen, voorloopig kiesreglement voor den eersten keer door den Koning samengesteld was uit hem door de kiezers voorgelegde dubbeltallen.

Koning Willem II overleefde de inwerkingtreding der grondwet van 1848 niet lang. Ruim een maand na de opening der nieuw gekozen Staten-Generaal (13 Febr. 1849) stierf hij te Tilburg plotseling aan de hartkwaal ,waaraan hij sedert eenige jaren leed

(17 Maart). De kroonprins (geb. 1817), juist op reis in Engeland, aanvaardde na zijn terugkeer de regeering (12 Mei ingehuldigd). Willem III had zich vóór zijn koning-worden in het publiek niet veel uitgelaten. Men kende hem weinig en het oogenblik is ook nu nog niet gekomen, om een afdoend oordeel over zijne persoon uit te spreken. Zeker bezat hij niet de gave, om zich populair te maken, als zijn vader. Hij had iets ruws en stak in geestesbeschaving sterk af bij zijne gedistingueerde gemalin, koningin Sophie, geboren prinses van Würtemberg (gehuwd: 1839). Men meende hem sterk ingenomen tegen de liberale grondwet en stellig heeft de beperking van het koninklijk gezag niet zijne instemming gehad. Maar toch is de praktijk der nieuwe regeerwijze tijdens hem, na eenige strubbelingen, ingeburgerd en het woord uit zijne eerste proclamatie, dat zijne roeping zou zijn de grondwet „volledige werking te geven", in vervulling gegaan. Bij de inwendige crises, die zich tijdens zijne lange regeering voordeden, heeft hij, zoo niet altijd, dan toch meer dan eens een gelukkige oplossing gevonden.

Zoo in de eerste plaats bij het conflict tusschen Tweede Kamer en ministerie, dat zich spoedig na zijn optreden als Koning voordeed. Natuurlijk waren de ministers elk voor zich en waren zij gezamenlijk, den ministerraad vormende, van veel grooter beteekenis geworden nà de grondwetsherziening. Buiten elk hunner om, voor zoover de zaken van ieders departement betrof, buiten hen allen om, wanneer het het algemeene regeeringsbeleid — en dit laatste maakte een zekere homogeniteit tusschen hen onderling tot vereischte — gold, kon de Koning niet meer regeeren. Het ministerie, dat de grondwetsherziening er door gehaald had en daarna door Willem II definitief benoemd was, bleek weldra niet in staat de uit de grondwet voortvloeiende regelingen met de noodige voortvarendheid tot stand te brengen. Hoe hard de ministers zich inspanden, in het bizonder De Kempenaer, het door hen voorgediende vond doorgaans geen gunstig onthaal. De oppositie van de eigen partijgenooten, van Thorbecke vooral, die nu (evenals Groen) lid der Tweede Kamer geworden was, was vinnig; van den eersten was na de bejegening van 1848 geen bizondere welwillendheid tegenover zijne medeleden uit de grondwetscommissie te verwachten. In September 1849 nam de Kamer een door Thorbecke ontworpen verklaring aan, dat er gemis aan overeen-

stemming tusschen haar en de ministers bestond. Het ministerie diende zijn ontslag in en Willem III droeg, niet dan na vrij lange aarzeling, de vorming van een nieuw kabinet aan den Leidschen professor op, daarmede een overwinning op zich zelf behalende. Thorbecke was spoedig gereed met een ministerie (1 Nov.), waarin overigens geen personen van groote beteekenis voorkwamen: hij stak ver boven zijn ambtgenooten uit. „Onze" daden, waarop hij de Kamer naar aanleiding van een vraag van Groen over het programma der regeering verzocht te wachten, waren grootendeels *zijne* daden.

In de lange lijst van ministeries, die elkander sedert 1848 opgevolgd zijn, staat het eerste ministerie-Thorbecke in grootheid van prestatiën nog altijd bovenaan. De onderwerpen, ter regeling, waren voor het grijpen en de minister van binnenlandsche zaken bleek een buitengewone begaafdheid te bezitten, zoowel in het spoedig gereedmaken der wetsontwerpen voor de belangrijkste er van als in hunne gladde verdediging voor de Kamers. In dit opzicht en ook om zijn wilskracht een regeerder eerste klasse, zooals Nederland er niet veel gehad heeft, een man, die in de 16e of 17e eeuw een Oldenbarnevelt of De Witt had kunnen zijn; misschien wat doctrinair, maar toch doorgaans ook wel zeer reëel. Reeds in den zomer van 1850 waren kieswet en provinciale wet aangenomen en een klein jaar later volgde de gemeente-wet. De eerste — Thorbecke heeft dit zelf voorzien — heeft natuurlijk reeds lang voor een nieuwe moeten plaats maken; de beide andere bestaan en — wat meer zegt — voldoen in hoofdtrekken nog. Van 1850-1851 dateert dus de regeling der provinciale en gemeente-besturen, die we allen kennen en waarvan de grondslag is, dat gewesten en gemeenten autonomie voor eigen zaken bezitten, terwijl hun band met de centrale regeering door door de Kroon benoemde commissarissen en burgemeesters (deze voor 6 jaar) wordt onderhouden: een wijze middenweg tusschen de oude „vrijheid" en de nieuwe centralisatie. Door de nieuwe inrichting verdwenen patriarchale toestanden, waarvan Beets in de Veerschipper nog zoo onderhoudend vertelt, voorgoed uit onze staatkundige inrichtingen. Het bleef niet bij deze drie „organieke" wetten. Wetten, o.a. tot regeling van het recht van enquête, onteigening ten algemeenen nutte, een postwet kwamen eveneens tot stand. En de weg tot de handelsvrijheid werd bewust ingeslagen

door de scheepvaartwetten (v.n. afschaffing der ten bate van de nationale scheepvaart geheven differentieele rechten en van de doorvaart- en scheepvaartrechten), dit in navolging van Engeland, waar de vrijhandel juist nu culmineerde in de afschaffing der navigatie-acte. Het was het verdienstelijke werk van Van Bosse, den minister van financiën. Maar hoog boven hem en de andere collega's troonde de eerste minister of „premier" — een naam, niet ingeburgerd in onze staatsinstellingen, zooals in Engeland en elders, maar op Thorbecke wel zeer toepasselijk [1]). Zóó ver ging zijn faam, dat toen in 1852 Napoleon III zich keizer in Frankrijk maakte, waardoor de democratische republiek ten onder ging, de koning van Pruisen, bevreesd voor een reprise der veroveringsoorlogen van Napoleon I, schreef over een alliantie met Engeland, koning Leopold en „Thorbecke". En op een reis in Nederland werd de minister in hetzelfde jaar op enkele plaatsen zeer gefêteerd. In overdrachtelijken zin mocht de Koning inderdaad bevreesd zijn voor een Republiek!

De merkwaardige April-beweging van het jaar 1853 heeft aan de eerste phase van Thorbecke's ministerieele loopbaan een einde gemaakt. Dit was een botsing tusschen de oude krachten van Protestantisme en conservatisme met de nieuwe van Katholicisme en liberalisme. De vrije verhoudingen op kerkelijk gebied, gevolg van de grondwet van 1848, gaven de aanleiding. De Nederlandsche Hervormde Kerk voerde in 1852 een herziening van het reglement van 1816 (p. 419) in, die geheel langs kerkelijken weg tot stand gekomen was en onder eenige reserves bij koninklijk besluit bekrachtigd werd, zonder dat dit aanstoot gaf. De Katholieke kerk ging er toe over een eigen organisatie in te voeren: toen kwamen de hartstochten los. Het concordaat van 1827, waarover in het begin van de regeering van Willem II opnieuw vruchteloos onderhandeld was, was onuitgevoerd gebleven. De nieuwe Nederlandsche regeering en de paus kwamen overeen van de verdere uitvoering af te zien (1852). Op aandrang vooral van Nederlandsch-Katholieke zijde, die hiervan een krachtiger steun verwachtte voor het oplevende Katholicisme in Nederland en zich de medewerking wist te verzekeren van het hoofd der zending hier te

[1]) Wel fungeert de kabinetsformeerder als tijdelijk voorzitter van den ministerraad. Onder „premier" verstaat men eigenlijk de minister, die het algemeen beleid der regeering aangeeft en dus boven de andere ministers staat.

lande, Belgrado, werd daarna de organisatie te Rome ontworpen. Zij bestond in een aartsbisdom Utrecht met vier bisdommen te Den Bosch, Breda, Roermond en Haarlem en was vervat in een pauselijke breve van 4 Maart 1853, die nader toegelicht werd in een allocutie van paus Pius IX tot het college der kardinalen van 7 Maart. Vooraf had Belgrado de ministers van buitenlandsche zaken en Roomsch-Katholieken eeredienst [1]) van de op komst zijnde organisatie in algemeene termen verwittigd, terwijl hij door een vertrouwd persoon evenzoo Thorbecke ingelicht had. (12 Jan. 1853); maar zij schijnen er te weinig acht op geslagen te hebben. De mare zelf uit Rome wekte hier te lande een zeer groote agitatie; de allocutie gaf in Protestantsche kringen veel aanstoot. Een stroom van anti-Katholieke geschriften brak los; in felheid deden zij aan den Geuzentijd denken. Maar tevens gold de verontwaardiging Thorbecke en hier mengde zich de politiek in het geding: welke schoone gelegenheid, om den man van 1848 te treffen! Het lot van Oldebarnevelt en De Witt werd hem als waarschuwend voorbeeld voorgehouden! Te Utrecht, dat zich zeer Protestantsch voelde en zich nu — uit oude herinnering! — met een aartsbisdom bedacht zag, begon een adresbeweging: de Protestanten zouden zich wenden tot den Koning, om de intrekking of althans de niet-erkenning der hiërarchie te verzoeken. De adressen vonden veel onderteekenaars: in een paar weken ruim 200.000! En dit, niettegenstaande de synodale commissie uit de Kerk wijselijk tot matiging maande, terwijl Groen het goed recht der Katholieken uitdrukkelijk erkende, alleen de wijze der ininvoering lakende, en de Katholieken zelf een bewonderenswaardige zelfbeheersching in acht namen. Een der adressen werd den Koning te Amsterdam aangeboden, waarbij de predikant Ter Haar namens een aanzienlijke deputatie een toespraak hield (15 April). Willem III, zonder zich over de hiërarchie uit te laten, antwoordde op een wijze, die sympathie met de beweging verried: „deze dag heeft den band tusschen het Huis van Oranje en het Vaderland nog hechter vastgesnoerd en dierbaarder aan mijn hart gemaakt", waren de woorden, waarop het het meest aankwam. Zij waren zoo al niet in tegenspraak met, dan toch in bedoeling

[1]) Resp. Van Zuylen van Nyevelt en Strens, tevens minister van justitie; Van Sonsbeeck, een Katholiek, die beide ministeries had vervuld, was kort te voren afgetreden.

geheel verschillend van wat de ministerraad den Koning geadviseerd had te antwoorden: n.l. dat de invoering der hiërarchie als uitvloeisel der grondwettelijke kerkelijke vrijheid goedkeuring noch erkenning van noode had. Op dezen grondslag verdedigde de regeering hare houding in de Tweede Kamer, waar zij van Protestantsche zijde ook aangevallen was, terwijl zij te kennen gaf krachtige vertoogen tot den paus te zullen richten over de wijze van de invoering der hiërarchie; zij had de voldoening er hare houding met aanzienlijke meerderheid te zien goedgekeurd (18 April). Desniettemin ging de Koning in op de ontslagaanvrage van het ministerie, ingediend naar aanleiding van zijn antwoord aan de deputatie te Amsterdam, tenzij hij een ronde verklaring zijner bedoelingen wilde geven (16 April). Dit wettigt de meening, dat Willem III, zij het onder conservatieven invloed, zeer gaarne een aanleiding gezocht heeft, om zich van Thorbecke te ontdoen. Reeds den 16en was Van Hall ten paleize ontboden, om over een eventueele ontslagaanvrage geraadpleegd te worden, en vier dagen later stond het nieuwe, door Van Hall gevormde ministerie in de Staatscourant!

Conservatief met een liberaal tintje was het nieuwe ministerie, dat vaagweg gezegd werd de „tegenovergestelde richting" te vertegenwoordigen: Van Hall voor buitenlandsche zaken, Donker Curtius voor justitie. Het bleek spoedig, dat de verandering volstrekt geen radicalen ommekeer beteekende. Van Hall had den Koning als voorwaarde een „eerlijke en loyale uitvoering der grondwet" gesteld; gemeente- en kieswetten zouden in behoudenden zin gewijzigd worden; bevrediging van het gekwetste gevoel der Protestanten zonder opwekking van verbittering bij de Katholieken; ontbinding der Tweede Kamer. In den grond der zaak veranderde er niets. Van Hall heeft gepoogd den paus te bewegen van Utrecht als aartsbisdom af te zien — de minister van Roomsch-Katholieken eeredienst, Lightenvelt, ging hiertoe zelf naar Rome —, maar de paus weigerde en Van Hall bepaalde er zich nu toe, om een wetsontwerp tot regeling van het toezicht op de kerkgenootschappen in te dienen; het behelsde in hoofdzaak politiemaatregelen, geldende voor alle kerkgenootschappen, en werd onder vrij sterk verzet van Katholieke zijde door de Staten-Generaal goedgekeurd (Aug. 1853). Inmiddels trad volledig „apaisement" op kerkelijk gebied in, wat Van Hall's voornaamste doel

mocht heeten en hem als verdienste aangerekend worden; de bisschoppen hadden hunne bedieningen aanvaard, de geheele organisatie kreeg haar beslag. Zoo waren de oude krachten in staat gebleken een beweging van belang te ontketenen, het nieuwe terugduwen konden zij niet meer; zooals op kerkelijk gebied de hiërarchie, zoo bleef op politiek gebied Thorbecke's schepping onaangetast.

En toch heeft de April-beweging groot nadeel gedaan! Het is, of de betoovering van den nieuwen staat na Thorbecke's val verdween. De politieke educatie, in 1849 zoo gelukkig aangevangen, houdt te plotseling op. Verdere krachtige ontwikkeling blijft uit. Een zoo belangrijke materie als een nieuwe belastingregeling kan haar beslag niet krijgen. In de behandeling van andere gewichtige politieke vragen, die in de volgende jaren aan de orde komen: onderwijs, aanleg van spoorwegen, koloniale politiek, parlementaire of koninklijke ministeries, ontbreekt gewoonlijk die zelfbewuste, krachtige leiding, die in zijn eerste ministerie van Thorbecke uitging en die hij zelf ook daarna in die mate niet meer heeft vermogen te geven. De omstandigheden waren hem trouwens nooit meer zóó gunstig als tijdens zijn eerste optreden; de liberale, Thorbeckiaansche phalanx kwam nà de ontbinding der Tweede Kamer, gevolg van Van Hall's optreden, niet dan geducht gehavend in de Kamer terug — Thorbecke zelf had alleen in een Katholiek district (Maastricht) gekozen kunnen worden — en werd nooit meer zóó sterk als van 1849—1853, al kenterde het getij spoedig weêr vrij wat te zijnen gunste. En de andere partijen toonden zich niet tot een opbouwende politiek, die hare tegenovergestelde denkbeelden zou hebben moeten verwezenlijken, in staat. Anderzijds mag men vragen, of Thorbecke als leider der oppositie wel even gelukkig opbouwend was als in hoedanigheid van minister.

De parlementaire geschiedenis in de eerste jaren na 1853 geeft een weinig aantrekkelijk beeld te aanschouwen: het kiezerscorps, slechts flauw belangstellend nog, toonde zich in meerderheid liberaal; de Koning, zeer weinig op het liberalisme gesteld, trachtte er doorgaans met weinig geprononceerde, weinig beginselvaste ministeries te komen, die dan in de Kamers geringe sympathie vonden. Vandaar veel kritiek, vele conflicten en geringe gouvernementeele kracht. De wetgevende arbeid, voor zoover hij voort-

ging, droeg in hoofdzaak toch een min of meer liberaal karakter. De wet tot regeling van het armbestuur (1854) vond de meeste bestrijding bij de anti-revolutionnairen. De wetten op de ministerieele verantwoordelijkheid en op het recht van vereeniging en vergadering (1855), al werden ze van liberale zijde bestreden, waren voorgesteld door Donker Curtius, eenmaal vrijzinniger dan Thorbecke zelf. De intrekking van de accijns op het gemaal (1855) herinnerde aan een voorstel tot afschaffing van die op het geslacht, door negen liberale leden twee jaar vroeger gedaan, maar toen door de regeering bestreden. Het ontwerp-onderwijswet van Van Reenen, minister van binnenlandsche zaken, ging uit van beginselen — bep. dat tot handhaving der bestaande staatsschool —, die de meerderheid der liberalen onderschreef. Het wekte juist oppositie van anti-revolutionnaire zijde, op welker steun het ministerie ten deele aangewezen was. Groen en de zijnen begonnen er een adresbeweging tegen, die in Protestantsche kringen vrij veel sympathie vond. De Koning, na het „apaisement" verdere „conciliatie" wenschende, raadpleegde Groen over de onderwijszaken en in het algemeen over de regeeringsbeginselen. Vijf ministers, v.n. Van Hall, Donker, Van Reenen, vonden toen in de voor hen ongunstiger wordende omstandigheden aanleiding hun ontslag te vragen. Niet Groen, die tegen de verantwoordelijkheid opzag, maar zijn partijgenoot Van der Brugghen trad nu als kabinetsformeerder op, voor zich zelf de portefeuille van justitie nemende; een overleg van hem met Groen aangaande de samenwerking had tot geen duidelijk resultaat geleid.

Het ministerie-Van der Brugghen vormt een der merkwaardigste episodes uit onze parlementaire geschiedenis. Van der Brugghen zelf was anti-revolutionnair, maar gematigder dan Groen, zoowel op staatkundig als op kerkelijk gebied; hier behoorde hij tot de ook direct bij het réveil aansluitende ethisch-irenische richting van Chantepie de le Saussaye en Beets, die Groen's scherpte van optreden in het staatkundige laakten; op het staatkundig terrein achtte hij passieve eerbiediging van den godsdienst voldoende, zonder dus een specifiek Christelijken staat of een Christelijke politiek te willen. Als minister had hij te doen met een in meerderheid liberale kamer en juist met hulp der liberalen en een deel der Katholieken hebben hij en Van Rappard, de minister van binnenlandsche zaken, de wet op het lager onderwijs van

1857 tot stand gebracht. Het was de wet van Van Reenen met invoeging eener bepaling, die reeds in de wet van 1806 gestaan had, dat het lager onderwijs ook moest dienen voor het opleiden tot maatschappelijke en Christelijke deugden. Zoo hoopte Van der Brugghen de nationale volksschool te kunnen behouden met wegneming van den „twistappel, die in ons vaderland geworpen is", en hij meende de Groenianen te winnen door voor bizondere scholen staatssubsidies mogelijk te maken, hoewel dan in elk afzonderlijk geval te verleenen bij de wet, dus lang niet gemakkelijk verkrijgbaar. De liberalen gingen zonder veel bezwaar met zijne voorstellen mede, vooral nadat hij verklaard had, dat hij onder de opleiding tot Christelijke deugden geen leerstelling, maar algemeenzedelijk, ethisch onderwijs verstond; zelfs het eenige Israëlitische lid der Tweede Kamer vond toen geen bezwaar zijn stem aan het ontwerp te geven. Echter werd de subsidie-mogelijkheid er bij amendement uit verwijderd. Groen en de zijnen lieten zich, ook met de subsidie, niet winnen. Volgens hunne opvatting moest de Nederlandsche staat, dien zij Christelijk noemden, Christelijk onderwijs geven en waar dit tot moeilijkheden tusschen Katholieken, Protestanten en Israëlieten dreigde te leiden, moesten voor de belijders dezer gezindten, misschien ook nog voor anderen, afzonderlijke gezindte-scholen van staatswege geopend worden, althans in de groote steden: in de praktijk een niet dan met groote moeite, zoo al uitvoerbare taak! Hier ligt de groote beginselvraag over de verhouding van staat en kerk open en het pleit voor Groen, dat hij van zijn standpunt hier geen kamp gaf; zelfs meende hij, diep gegriefd, na de aanneming van het ontwerp zijn ontslag als lid der Tweede Kamer te moeten nemen (pas in 1862 werd hij opnieuw afgevaardigde). Het is moeilijker te begrijpen — het moet uit een hoog-idealistische opvatting verklaard worden —, hoe Van der Brugghen heeft kunnen meenen met zijne zeer eenvoudige, maar weinig zeggende formule de moeilijke vraag te kunnen regelen. Feitelijk veranderde er ten gevolge dezer nieuwe wet, hoeveel verbeteringen zij overigens ook invoerde in de techniek van het onderwijs, in de school-kerkelijke verhouding niets en de groote vraag ten dezen was, zooals spoedig zou blijken, dan ook alleen verschoven. De openbare school bleef naar de opvatting harer tegenstanders godsdienstloos en moest dit naar de meening harer liberale voorstanders zijn als uitdrukking van den staat,

die zich met eenig kerkgeloof niet te bemoeien had, hoewel Thorbecke en de zijnen in geenen deele het Christelijk karakter van den Nederlandschen staat ontkenden, dit echter alleen in zijn algemeenheid: als Christendom boven geloofsverdeeldheid dus, aanvaardende.

Tot verderen wetgevenden arbeid van beteekenis toonde het ministerie-Van der Brugghen zich niet in staat en evenmin deden dit de drie ministeries, die elkander na Van der Brugghen's aftreden (1858) in kort tijdsbestek opvolgden (Rochussen, Van Hall, baron Van Zuylen Van Nijevelt). Alleen het middelste, door Van Hall, zelf minister van financiën, gevormd (1860), bracht een dringend-noodige aangelegenheid door de handigheid van den premier [1]) tot een goed einde, den spoorweg-aanleg. Nederland, van ouds rijk in goede waterwegen en sedert Napoleon's tijd in straatwegen, is aan spoorwegen lang te kort gekomen. Een lijn van Amsterdam naar Haarlem (1839), door de Hollandsche Yzeren Spoorwegmaatschappij aangelegd en sedert naar Rotterdam doorgetrokken, een paar lijnen van Amsterdam en Rotterdam over Utrecht naar Arnhem van de Rijnspoorweg-maatschappij was in 1860 al wat bestond (grootendeels aan de voortvarendheid van Willem I te danken) en in vergelijking met de ontwikkeling in de naburige landen was een groote achterstand in zake het ijzeren „paard" in te halen. Wij waren ook hier, als in zooveel sedert de 18e eeuw, achtergebleven. En toen in de 50er jaren het particulier initiatief toenam en meerdere concessies aangevraagd werden, hield de politiek de zaak op: aanleg en exploitatie van regeeringswege dan wel door particulieren? De liberalen voelden het meest voor het laatste. Van Hall, een middenweg nemende: aanleg van staatswege en exploitatie door particulieren, wist hunne principieele bezwaren wel niet te overwinnen, maar door een combinatie bij den ontworpen aanleg, waardoor de plaatselijke belangen in de kiesdistricten over het algemeen zeer goed gediend werden, toch zijn voorstel met vrij groote meerderheid te doen aannemen. Ons tegenwoordig spoorwegnet, dat aan de behoeften voldoet, is dus aan Van Hall's initiatief te danken: het was in 1870 gereed, werd en wordt door de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen (waarin de Rijnspoor

[1]) In uitzondering met de gewoonte werd Van Hall in zijn 3e ministerie voor een jaar tot voorzitter van den ministerraad benoemd.

in 1890 opging) bereden en is sedert vrijwat uitgebreid.

Voor de algemeene ontwikkeling van Nederland zette Van Hall door deze aanzienlijke verkeersverbetering een zeer belangrijk werk door. De economische opbloei, sedert de 40er jaren langzaam aan intredende, heeft er een krachtigen stoot door ontvangen, evenals van de liberale handelspolitiek, die sedert het eerste ministerie-Thorbecke geregeld voortgang maakte en door haast alle ministeries gediend was: afbreking van de bescherming der Handelmaatschappij (einde 1853), nu krachtig genoeg, om op eigen beenen te staan; afkoop van den Sonttol (1857) in samenwerking met de andere, bij de Oostzee-vaart betrokken mogendheden, terwijl omgekeerd de Schelde-tol door België en andere belanghebbende staten van Nederland afgekocht werd (1863); afschaffing van de Rijnvaarttollen, verdere verlaging van het tarief van in- en uitvoerrechten en afschaffing der stedelijke accijnzen (1862 en '65); verbetering van de toegangen tot Rotterdam en Amsterdam door den aanleg van den Nieuwen Waterweg en de doorgraving van Holland op zijn smalst. Deze laatste werken, door het ingenieurstalent van een Caland en een Dirks uitgevoerd, werden mogelijk gemaakt nà de aanneming van door Thorbecke voorgestelde wetsontwerpen (1863). Want Thorbecke was, eindelijk, in 1862 door den Koning opnieuw tot de regeering geroepen [1]) en met zijn gewone voortvarendheid wist hij toen, behalve de beide genoemde, ook de wet op het Middelbaar Onderwijs tot stand te brengen (1863): dienende tot verdere ontwikkeling van „die talrijke burgerij, welke — naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de talrijke bedrijven der nijvere maatschappij tracht" [2]), is zij voor Nederland's cultureele vorming van niet minder gewicht geweest dan de Waterweg en het Kanaal van IJmuiden voor den economischen vooruitgang.

Maar in hoofdzaak stond Thorbecke's tweede ministerie in het teeken der koloniale politiek en de leider hiervan in het ministerie, de nog jonge, in Indië zelf gevormde Fransen van de Putte bleek een voorstander van zeer ingrijpende hervormingen. Er was na 1848 niet direct zeer veel over koloniale zaken in de Staten-Generaal te doen: de belangstelling voor Indische zaken was

[1]) Bij het optreden van dit tweede ministerie-Thorbecke zijn de beide ministeries voor erediensten opgeheven.

[2]) Behalve de Hoogere Burgerscholen werd krachtens deze wet de Polytechnische School te Delft opgericht.

nog tot zeer kleinen kring beperkt. Een reglement op het beleid der regeering in Oost-Indië kwam tot stand (1854). Langzamerhand openbaarde zich in vooruitstrevende kringen oppositie tegen het cultuurstelsel, dat vooral om de wijze, waarop het toegepast werd, tot een gruwel voor meerdere deelen van Java geworden was. De oud-predikant Van Hoëvell, om een geschil met de Indische regeering naar Nederland teruggekeerd (1849), werd de woordvoerder dezer oppositie in de Tweede Kamer. Al werden in de 50er jaren enkele gedwongen cultures afgeschaft, de kritiek verkreeg geen radicalen ommekeer in de uitbuitingspolitiek van Indië ten bate van het moederland zelf. Evenmin deed dit Multatuli's Max Havelaar (1860), boek van overdrijving en eenzijdige voorstellingen trouwens, maar dat deze zeer goede zijde gehad heeft, dat veel meer lieden dan tot dus verre in Indië belang leerden stellen. De batige saldo's, waaruit onder meer Van Hall's spoorwegnet aangelegd is, hadden voor de meeste Nederlandsche staatslieden een te groote attractie. Ook de liberalen meenden, op zeer weinige uitzonderingen na, dat men er niet buiten kon. Zóó was men er na 1840 aan gewend geraakt. Zelfs tegen de afschaffing der slavernij zag men langen tijd op. Engeland's voorbeeld ten dezen van 1833, dat van Frankrijk van 1848 is hier eerst nagevolgd: voor Oost-Indië op 1 Januari 1860, in gevolge een bepaling uit het regeeringsreglement; voor West-Indië op 1 Juli 1863 krachtens een wet van 1862 (hier werden ± 33.000 slaven vrijgekocht voor ruim elf millioen). Den minister van koloniën Loudon uit het ministerie-Van Zuylen komt de eer van het ontwerpen er van toe; zijn opvolger [1]) in het tweede ministerie-Thorbecke verdedigde het in de Staten-Generaal. Diens plaatsvervanger, Van de Putte, vatte met groote voortvarendheid en bekwaamheid de koloniale wetgeving aan: men kan hem den Thorbecke voor Indië noemen. Een comptabiliteitswet, die de Indische begrootingen voorgoed aan de goedkeuring der Staten-Generaal onderwierp. Regeeringsreglementen voor de West-Indische bezittingen, aan welke een beperkt zelfbestuur verleend werd. Economische vrijmaking van Indië door opheffing van het staatsmonopolie voor specerijen in de Molukken (1863), door verlaging der differentieele rechten (geheele afschaffing volgde in

[1]) Uhlenbeck, die na korten tijd voor Van de Putte plaats maakte.

1872), wat ook hier een voordeel voor de Nederlandsche handelsontwikkeling gebleken is. Daarop kwam Van de Putte met zijn zeer radicaal ontwerp van een cultuurwet, waarbij niet alleen het beginsel van vrijen arbeid gehuldigd, maar zelfs zóó ver gegaan werd, dat de inlanders particulier eigendom aan den tot nu gemeenschappelijk bezeten grond in de dessa's zouden kunnen krijgen: een ontwerp, dat getuigenis aflegde van een groot optimisme ten opzichte van den aard der inlanders, maar met het oog op de reëele omstandigheden wat al te vooruitstrevend mocht geacht worden. Vooral het gevaar, dat Europeesche speculanten den grond van de inlanders zouden opkoopen en deze zouden worden tot een bevolking van paupers, was er een gewichtig bezwaar tegen. Het bracht strijd in den boezem van het ministerie, waar de jongeren het van den ouderen wonnen: Thorbecke en Olivier, minister van justitie, een van Thorbecke's beste vrienden, traden af (Febr. 1866). Het bracht ook strijd onder de liberalen in de Tweede Kamer, waarheen Thorbecke direct opnieuw afgevaardigd was, en hier verloor Van de Putte, die het ministerie gereconstrueerd had, waarop dit in zijn geheel heenging (Juni 1866).

Nu kwamen ten gevolge van de verdeeldheid onder de liberalen zelf de conservatieven aan het bewind. Graaf Van Zuylen van Nijevelt, de kabinetsformeerder, trad op als minister van buitenlandsche zaken; J. Heemskerk Azn, conservatief, maar buigzaam en handig als Van Hall, voor binnenlandsche. Het ministerie steunde niet op een meerderheid in de Tweede Kamer. Al mocht het de anti-revolutionnairen (waartoe Van Zuylen zelf gerekend werd) als zijn voorstanders beschouwen, Groen merkte een paar jaar vroeger uitdrukkelijk op, dat dezen zich in „hun isolement", waarin hunne kracht school, wenschten te handhaven. En toen kwam de in elken constitutioneelen staat belangrijke vraag, die in min of meer latenten vorm zich sedert 1853 ten onzent herhaaldelijk voorgedaan had, in alle scherpte te voorschijn: is dit een wenschelijke toestand, dat de Koning bij de samenstelling zijner ministers alleen met eigen wenschen te rade gaat? Of moet hij rekening houden met de meerderheid in het belangrijkste deel der volksvertegenwoordiging? Moet, met andere woorden, een ministerie koninklijk dan wel parlementair — het woord is natuurlijk aan de Engelsche praktijk ontleend — wezen? Aanleiding tot het aan de orde stellen der vraag was de benoeming

van den minister van koloniën zelf, Mijer, tot gouverneur-generaal, die spoedig na de optreding van het ministerie plaats vond. De benoeming wekte om haar zelve opzien, maar ook stemde zij de liberalen tot ontevredenheid, omdat men van hem, den conservatief, in Indië niets goeds verwachtte. Een motie, door den anti-revolutionnair Keuchenius voorgesteld, waarbij de daad van Mijer's uittreding uit het ministerie werd afgekeurd, omdat dit de regeling der Indische zaken op de lange baan dreigde te schuiven, vond een meerderheid in de Kamer, al lieten zijne partijgenooten [1]) zelf den voorsteller in den steek. Breuk dus tusschen Kamer en ministers. De Koning koos de zijde der laatsten en ontbond de Kamer. Een hartstochtelijke verkiezingsstrijd, als hier te lande nooit te voren gevoerd was, volgde en Willem III liet niet na, als in 1853, in een proclamatie, in het Staatsblad opgenomen en, met de nationale kleuren versierd, aan de kiezers toegezonden, duidelijk zijn voorkeur voor de ministers uit te spreken. Ongrondwettig noemden de tegenstanders de handelwijze van de meerderheid der Kamer, waartegen niet minder dan twaalf hoogleeraren in de rechten protest aanteekenden. De liberale meerderheid kwam, eenigszins verzwakt, toch in de Kamer terug en won dus. Spoedig herhaalde zij haren aanval om de zaak zelve, die nu eenmaal acuut geworden was.

Ditmaal gaf het beleid der buitenlandsche zaken er de aanleiding toe. Wanneer men de Handelingen onzer Staten-Generaal en de resolutiën der Staten-colleges uit den tijd der Republiek doorbladert, wordt men getroffen door de omgekeerde verhouding van het aantal keeren, dat in beide de buitenlandsche zaken ter sprake komen. De Staten-Generaal hebben niet zulk een groot aandeel meer aan hun beleid, maar ook de buitenlandsche aangelegenheden zelf zijn, uit staatkundig oogpunt, van zooveel minder beteekenis geworden. De groote politiek raakt ons niet veel meer, zij maakt ons eer schuw. Nederland accepteerde mede de verklaring aangaande het zeerecht, door haast alle Europeesche mogendheden te Parijs (1856) aangenomen — zij ging van dezelfde vrije beginselen uit, die ten onzent van de 17e eeuw af gehuldigd waren — en men vertelt ook, dat Van Hall, toen juist minister, eenigen invloed zou gehad hebben op de onderhande-

[1]) Groen was toen geen lid der Kamer meer; hij steunde Keuchenius.

lingen, die den Krimoorlog (1853—1856) ten einde brachten, maar de juiste waarheid hiervan is tot dusverre niet bekend. Toen in 1863 enkele mogendheden, op initiatief van Napoleon, nota's richtten tot Rusland in verband met een opstand in Polen en ook Nederland zich hierbij aansloot, vond deze handelwijze gereede afkeuring: niet alleen om het minder gelukkige beleid, waarvan de toenmalige minister van buitenlandsche zaken bij deze gelegenheid blijk gaf, maar ook omdat men van oordeel was, dat Nederland zich met deze zaken der groote mogendheden niet in te laten had. Eenzelfde stemming overheerschte bij de behandeling der Luxemburgsche kwestie in 1867, toen met minder recht, want deze was voor ons wel van zeer groot direct belang.

De lang verwachte, in 1866 uitgebroken oorlog tusschen Pruisen en de meeste staten van den Duitschen bond eindigde binnen zeer korten tijd met een zware nederlaag van Oostenrijk en zijne bondgenooten (1866). De Duitsche bond hield op te bestaan, een Noord-Duitsche bond onder leiding van Pruisen, dat zelf zeer vergroot werd, kwam er voor in de plaats. Limburg en Luxemburg, niet opgenomen in den nieuwen bond, raakten nu eigenlijk buiten Duitschland: de verhouding bleef echter voorloopig ongeregeld. Een groote moeilijkheid ontstond, doordat Napoleon III hoopte, nu ook zijn land te kunnen uitbreiden, waarop Bismarck, de eigenlijke leider der Pruisische politiek, hem vóór den oorlog vaagweg het uitzicht geopend had. Het liep er toe, dat de Keizer Willem III liet polsen over den verkoop van Luxemburg (Febr. 1867). Mits Duitschland voor een fait accompli gesteld werd, zou Bismarck zich hiertegen niet verzetten, had deze den Franschen gezant te Berlijn te kennen gegeven. Willem III, aangemoedigd door zijne zeer Franschgezinde gemalin en den kroonprins Willem, had wel ooren naar het voorstel, maar meende, van zijn kant zeer terecht, er op te moeten aandringen, dat de bevolking van Luxemburg en de mogendheden, die het verdrag van 1839 onderteekend hadden, bep. Pruisen, over het geval geraadpleegd zouden worden; ten slotte nam hij er genoegen mede, dat alleen aan Pruisen formeel toestemming zou gevraagd worden. Maar inmiddels lekte het plan uit en onmiddellijk openbaarde zich een sterke oppositie in Duitschland tegen den verkoop van Duitsch gebied aan Frankrijk. Onder invloed hiervan gaf de Pruisische gezant in Den Haag namens zijne regeering te kennen,

dat verkoop van Luxemburg een reden tot oorlog zou zijn (3 April). Toen nam Willem III te elfder ure zijn tot den verkoop gegeven toestemming terug, terwijl een reeds ontworpen garantieverdrag tusschen Frankrijk en Nederland ongeteekend bleef. Een oogenblik dreigde oorlog tusschen Frankrijk en den Noord-Duitschen bond [1]), maar Napoleon III durfde om den militairen toestand den strijd niet aan en beide partijen namen genoegen met een voorstel van Engeland tot het houden eener conferentie te Londen tot regeling van de nieuwe positie van Luxemburg. Op deze in naam van den groothertog uitgeschreven conferentie, waar de mogendheden van 1839 en de nieuw gevormde groote mogendheid Italië vertegenwoordigd waren, werd, ten einde aan Frankrijk eenige genoegdoening te geven, overeengekomen, dat het groothertogdom, evenals België, neutraal verklaard zou worden; maar in onderscheiding met de Belgische werd de Luxemburgsche neutraliteit door alle onderteekenaars van het verdrag, bij wie ook Nederland (maar België als neutraal land niet), collectief gegeven (11 Mei). De bondsvesting Luxemburg werd gesloopt en het groothertogdom als los van den Noord-Duitschen bond erkend; de laatste had, reeds vóór de conferentie, dit ook ten opzichte van Limburg verklaard en in het verdrag, te Londen geteekend, werd het door de mogendheden bevestigd. Voor Nederland was deze afloop van een moeilijke diplomatieke zaak niet anders dan gelukkig te noemen, vooral omdat de velerlei ingewikkelde kwestie's, waartoe het behooren van Limburg tot den Duitschen bond sedert 1839 aanleiding gegeven had, nu opgeruimd waren. En naar de kennis, die men tot nog toe van het beleid van graaf van Zuylen in deze heele aangelegenheid heeft, te oordeelen, mag men dezen eer prijzen dan laken om de wijze, waarop bij 's lands belangen hier behartigd heeft. Men ziet eigenlijk niet, hoe de minister anders voor Nederland had kunnen handelen dan hij deed, men moge dan van oordeel wezen, dat het beter ware geweest op den verkoop zelf van Luxemburg niet in te gaan, maar dit was in laatste instantie een persoonlijke zaak van Willem III, terwijl de geheele aangelegenheid van Nederland, al was het alleen om Limburg, niet af te scheiden ware geweest.

[1]) Voor de alg. gesch. raadplege men hier v. n. Von Sybel, Die Begründung des Deutschen Reiches, en van Fransche zijde E. Ollivier, l'Empire libéral (het gedeelte hieruit over Luxemburg ook in de Revue des deux Mondes van 15 Mei 1904).

En toch heeft zijne handelwijze dan minister zijn zetel gekost! Maar dit was een gevolg van liberale partijpolitiek, hier bevorderd, doordat Van Zuylen wat heel glorieus als „redder van Europa" poseerde en doordat zijn bemoeiingen op het Europeesche schaakbord, waarmede hij juist de partij had helpen winnen, angstig deden vragen, of hij zich niet te ver had gewaagd. Deze omstandigheden werden door Thorbecke en de zijnen uitgespeeld, om de binnenlandsche vraag over den aard van een ministerie opnieuw aan de orde te stellen. De begrooting van buitenlandsche zaken werd, eigenlijk dus om redenen, buiten de begrooting gelegen, verworpen (Nov. 1867). Nu boden Van Zuylen en zijne collega's ontslag aan den Koning aan. Opnieuw ontbond Willem III echter de Tweede Kamer. Maar ditmaal kwamen de liberalen versterkt terug en de nieuwe Kamer sprak weldra in een motie hare afkeuring over de ontbinding uit; daarop verwierp ze opnieuw de begrooting van Van Zuylen. Toen nam de Koning het hem opnieuw aangeboden ontslag der ministers aan en de Kamermeerderheid triumfeerde. Thorbecke vormde een nieuw ministerie, maar nam hierin zelf geen plaats, omdat het beter geacht werd, dat nà den hevigen partijstrijd der laatste jaren de leider op den achtergrond bleef.

Hiermede was opnieuw een beginselvraag, die zich in de Nederlandsche politieke ontwikkeling voordeed, in liberalen zin opgelost, in zoo verre voortaan de ministeries parlementair samengesteld werden. Voor zoover mogelijk althans: want de samenstelling der Kamer en de toenemende partij-verdeeling in de volgende jaren maakten het niet altijd gemakkelijk uit te maken, welke partij eigenlijk de meerderheid had. Nergens ziet men duidelijker dan hier het onderscheid van de onze met de Engelsche praktijk, waar parlementaire ministeries bij het doorloopend bestaan van twee groote staatspartijen, die elkander geregeld in de regeering afwisselen, zooveel te gemakkelijker samen te stellen zijn; het verschil bestaat ook hierin, dat de Engelsche ministers lid van Hooger- of Lagerhuis zijn, terwijl de gewoonte — op enkele uitzonderingen na — hier tot regel geworden is, dat een Kamerlid, tot minister benoemd, de eerste functie neerlegt.

Een reeks van liberale overwinningen, na langen, te langen strijd verkregen, biedt het tijdvak van 1848—± 1870, dat hieraan een zekere eenheid dankt. Maar nu is de groote tijd der Thor-

beckianen voorbij. Het bleek aanstonds, nu ze weêr regeeren moesten. Het ministerie Fock-Van Bosse, genoemd naar de ministers van binnenlandsche zaken en financiën, was niet krachtig, al slaagde het er in een paar belangrijke wetsontwerpen te doen aannemen: dat tot afschaffing van de doodstraf (1869); dat tot afschaffing van het zegel op de dagbladen (1869), wat een belangrijke uitbreiding hiervan ten gevolge had; de Indische cultuurwet (1870). De laatste, afkomstig van den minister van koloniën De Waal, een bekwaam man uit de praktijk, huldigde vrijzinnige beginselen, al ging zij niet zóó ver als Van de Putte indertijd gewild had. Ook werden nu alle gedwongen cultures, behalve die van koffie, afgeschaft en dus werd het beginsel van den vrijen arbeid in Indië meer en meer toegepast.

Literatuur: KOORDERS, *De April-beweging van 1853* (Kampen, 1854; cf. Blok in Onze Eeuw, 1903, II, 494); DE BEAUFORT, *Dertig Jaren uit onze geschiedenis*: 1863—1893 (in Nieuwe Geschiedk. Opstellen, II, 1; fragment); VAN KARNEBEEK, *Ter toelichting van de Limburgsche kwestie* ('s Grav., 1864); *Diplomatieke bescheiden betreffende de Limburg-Luxemburgsche aangelegenheid* (off. publicatie: Oranje-boek); ROTHAN, *L'affaire du Luxembourg* (Paris, 1895).

§ 3. Toenemende democratische ontwikkeling (1870—1887).

Voor Europa zijn 1870 en 1871 jaren van buitengewone beteekenis om de stichting van het Duitsche Rijk na de door Duitschland in den oorlog met Frankrijk behaalde overwinning. In midden-Europa op de plaats, waar zoo lang een leegte was geweest, lag van nu af een groot, machtig rijk. Alle verhoudingen, waaraan men zoo lang gewend was, dreigden te veranderen en de meeste niet-Duitschers beschouwden die nieuwigheid met weinig sympathie: het wederzijdsche wantrouwen leidde een tijdperk van groote militaire bewapening in. Vooral de bewoners van West-Europa, die zich zelf in gevaar achtten! Zou die groote slokop ook ons niet begeeren, vroegen velen zich hier te lande met groote vreeze. De ongunstige stemming werd bevorderd door liefde voor de Fransche cultuur, hier nog immer van grooten invloed. De Franschgezinde stemming openbaarde zich tijdens den oorlog in sterke mate, tot aan het Hof toe. Maar de vrees was denkbeeldig. De Duitschers bleken over het algemeen niet veroveringsgezind, al waren er onder hen, die Nederland en Zwitserland, oude

loten van den Duitschen stam, gaarne bij het vaderland zouden hebben teruggebracht. Wel gingen zij na 1870 door de volle gebruikmaking van den natuurlijken rijkdom van hun land en door de prachtige ligging er van in economisch opzicht met reuzenschreden vooruit en Nederland, v. n. Rotterdam, profiteerde van dezen opbloei op buitengewone wijze. In cultureel opzicht nam Duitschland's invloed, die in de 19e eeuw gestadig gegroeid was, ook na 1870 toe. Het staatkundig Nederland onderging van de groote gebeurtenissen uit 1870 in zoo verre den directen invloed dat het niet zeer sterke ministerie vervangen werd door een ministerie-Thorbecke (Jan. 1871), dat optrad met het bepaalde doel, om de nationale defensie te regelen.

Ook een andere buitenlandsche gebeurtenis van 1870 was voor onze staatkundige verhoudingen van direct belang: de inneming van Rome door den koning van Italië (Sept.), die aan de wereldlijke heerschappij van den paus een einde maakte en de eenheid van het koninkrijk Italië voltooide. De liberalen, ook ten onzent, juichten de gebeurtenis toe; de Katholieken vervulde zij met smart. In de Tweede Kamer stelde een Katholiek lid een motie voor, om de regeering uit de noodigen te gelegener tijd stappen te doen tot het herstel van 's Pausen souvereiniteit, die begrijpelijkerwijze verworpen werd (Dec. 1870). Maar het volgende jaar werd een van liberale zijde voorgesteld amendement op de begrooting van buitenlandsche zaken, tot schrapping van den post voor het gezantschap bij den paus, aangenomen en de regeering dus genoodzaakt dit gezantschap op te heffen. Voor de Katholieken een bittere pil om te slikken en van de liberalen meer een bewijs van doctrinarisme dan van staatkundig beleid. Van nu af gingen de wegen der bondgenooten van 1853 voorgoed uiteen. Het hing reeds eenigen tijd in de lucht. Ook het neutrale onderwijs der staatsschool begon den Katholieken tegen te staan en het mandement der Nederlandsche bisschoppen van 1868 had aan deze stemming zeer duidelijk uiting gegeven: de kerk wil, heet het hierin, dat het onderwijs in alle opzichten Katholiek en godsdienstig zij. Het was de invloed der denkbeelden van paus Pius IX, in 1864 verkondigd in de „syllabus errorum", waarin hij met nadruk de liberale leerstellingen veroordeeld had, die zich hier begon te doen gelden, en het was Schaepman, die juist in dezen tijd voor een langdurig verblijf naar Rome ver-

trok, in wien dit ultramontaansche Katholicisme het sterkste sprak[1]). De liberale Katholieken werden na 1870 al dunner en dunner gezaaid.

Natuurlijk was deze loop van zaken voor de positie der liberalen hoogst ongunstig. Hun onderlinge verdeeldheid maakte het er niet beter op. Tegenover het Thorbeckiaansche liberalisme begon zich reeds in de 60er jaren en nu al sterker een ander liberalisme te doen hooren, meer geavanceerd, meer democratisch eigenlijk. Thorbecke is het beginsel der geleidelijke ontwikkeling in de binnenlandsche politiek, door hem in 1844 beleden, in lateren tijd niet nagekomen: zijne „Narede" [2]) van 1869, die men als zijn politiek testament kan beschouwen, toont stilstand, begrijpelijke ingenomenheid met het tot stand gebrachte, geen aanwijzing voor verder, nu toch de welvaart en de ontwikkeling onder de burgerklasse zeer toegenomen waren. Deze aanwijziging trachtte Mr. S. van Houten te geven, journalist, advocaat, lid van de Tweede Kamer, die èn in èn buiten de Kamer Thorbecke tijdens zijn derde ministerie scherp bekritiseerde[3]) en krachtige, welbewuste liberaal-democratische politiek eischte, als grondslag van zijn staatsleer de volkssouvereiniteit aannemende; dicht bij hem stonden Wintgens, Kappeyne van de Coppello, Van de Putte en anderen. Uitbreiding van kiesrecht, verdere uitbreiding van staatsbemoeiing, bep. ter bescherming van de economisch zwakkeren, waren hunne practische eischen. Het is deze democratisch-sociale strooming, die nu het staatkundig leven meer en meer ging beheerschen. Geen partij ontkwam er aan en evengoed als bij de liberalen trof men bij de Katholieken en de anti-revolutionnairen een verschillend inzicht over deze dingen aan. In het bizonder de jongere leider der laatsten, de predikant dr. A. Kuyper, toonde zich, in tegenstelling van de meesten zijner partijgenooten, democraat. En deze machtige volksleider heeft op de bestemming zijner partij weldra een overwegenden invloed gekregen, vooral na Groen's dood († 1876). In plaats van tot de aanzienlijken, onder wie Groen zijne meeste aanhangers vond, wendde hij zich tot de „kleyne luyden". Hij leerde in meesleepende taal, niet zonder recht, hoewel uitgaande van eenzijdige opvatting, dat het Calvinisme

[1]) Hij is niet de steller van het mandement, zooals men dikwijls gemeend heeft; dit is pater Ghijben van Tilburg.

[2]) Gevoegd bij de Parlementaire Redevoeringen van Sept. 1865—Febr. '66.

[3]) Zie o. a. de Staatsleer van Mr. J. R. Thorbecke (Gron., 1872).

oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden is; hier was de band tusschen het verleden en het heden bizonder duidelijk gelegd. In kerkelijke zaken toonde hij zijn durf bij zijn agitatie als predikant te Amsterdam (v.n. in 1886) tegen de synode, wat eindelijk op een tweede afscheiding, de doleantie, uitliep. In wetenschappelijk opzicht diende hij de belangen zijner partij door de stichting der Vrije Universiteit te Amsterdam (1879), die aan zijn initiatief te danken is. Op staatkundig gebied kwam met hem Groen's partij uit haar isolement: Kuyper zocht en vond, door Schaepman gesteund, samenwerking met de Katholieken, wat Groen niet gewild had en wat ook nu meer dan één anti-revolutionnair (o.a. Keuchenius) bleef afkeuren. Voor onze toekomst was dit samengaan, waarbij de bezwaren tegen het staatsonderwijs als trait d'union dienst deden, een feit van de allergrootste beteekenis. Nu liep de hoofdscheidingslijn tusschen de voornaamste partijen — de eigenlijke conservatieven begonnen na 1870 uit te sterven of losten zich in de liberalen van den ouderen stempel op — over kerkelijk terrein; men kan dit geen gelukkige omstandigheid achten, waartoe de liberalen, die langen tijd halsstarrig aan de onderwijs-politiek van 1857 vasthielden, veel hebben bijgedragen. Juist de onderwijs-kwestie, die na 1870 meer en meer acuut werd, heeft verhinderd, dat de andere, de staatkundige scheidingslijn in onze partijverhoudingen geheel tot haar recht kwam. Of zou het waar zijn, dat ons volk geen politiek volk is, zooals meer dan eens werd beweerd, en dat daarom van zelf de ten onzent zoo sterk inwerkende kerkelijke kwesties de overhand behouden? Zeker is er geen overschot van politieke talenten en onze heele geschiedenis wijst inderdaad, enkele periodes uitgezonderd, op gering vormend politiek vermogen (cf. p. 159).

Liberalen van twee schakeeringen, anti-revolutionnairen en Katholieken met wat conservatieven, terwijl de eersten gewoonlijk de overhand hebben — zoo wordt na 1870 de Nederlandsche partijstelling. En terwijl de sociale wetgeving reeds de aandacht dezer partijen begint te vragen, is er van een eigenlijke arbeiderspartij nog haast geen sprake. De strijd van kapitaal en arbeid begon in Nederland, vergeleken met de omliggende landen, laat. Eerst in 1866 hoort men van een vakvereeniging van arbeiders en in 1871 wordt het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond

opgericht. In 1878 komt het te Amsterdam tot een sociaal-democratische vereeniging en drie jaren later kon een Socialistenbond opgericht worden, waarvan de oud-predikant Domela Nieuwenhuis de voornaamste leider werd. Maar de uitbreiding, zoowel van de naar Engelsch model gevormde en aanvankelijk weinig socialistische gezinde vakvereenigingen als van den onder invloed van het Duitsche socialisme (van Marx en Engels) staanden Socialistenbond ging zeer langzaam. Pas in den loop der 80er jaren kon men er van spreken, dat de werklieden zelf hunne stem in de staatkunde deden hooren, zoowel in als buiten de Tweede Kamer, waar Heldt, de voorzitter van het Werkliedenverbond, in 1885, en Domela Nieuwenhuis in 1888 hunne intrede deden. In die jaren gistte het in arbeiderskringen, v.n. te Amsterdam, zeer, wat door de rechterlijke vervolging van meer dan één socialistisch leider (o.a. van Nieuwenhuis zelf in 1886) zeer werd bevorderd. De socialistische beweging droeg toen een revolutionnair karakter en uitte zich op zeer scherpe, dikwijls hoonende wijze, in het bizonder over den Koning. Vooral in 1886 was (ook door het zgn. palingoproer te Amsterdam, dat overigens niet van socialistischen oorsprong was) de stemming hoogst onrustig.

De stroomingen, die de Thorbeckiaansche periode zouden beëindigen, begonnen omstreeks 1870 zichtbaar te worden, waarom wij ook voor onze geschiedenis, al is de inkerving niet zóó duidelijk als bij de Europeesche, hier een nieuw tijdvak mogen aanvangen. De buitenlandsche politiek ontwikkelt zich geheel in dezelfde lijn verder. Het is, of de Nederlanders na 1870 nog meer vastbesloten zijn dan daarvóór, om zich met de groote politiek niet in te laten: zij beginnen er zelfs het ware begrip voor te verliezen. Leven in goede verstandhouding met de buren, zonder met den één iets nauwer verbonden te zijn dan met den ander. Dat is de leuze en de praktijk was er mede in overeenstemming. Wel sloot men gaarne handelsverdragen met waarborging van zoo groot mogelijke handelsvrijheid, maar dit viel na 1870 steeds moeilijker, toen het ééne land vóór, het andere na hooge beschermende rechten invoerde. De groote mate van verkeersvrijheid, die in het midden der 19e eeuw in Europa ontstaan was, is na 1870 dientengevolge eerder ingekrompen dan verder uitgebreid, al is Nederland met Engeland de vrijheid getrouw gebleven. Een belangrijke overwinning werd in de richting der vrijheid behaald, toen

op Nederland's initiatief de Rijnoeverstaten [1]) bij de herziene Rijnvaart-acte van 1868 te Mannheim besloten tot het afschaffen van alle tollen op den Rijn. Wel werd ook bij de Congo-acte van 1885, door verschillende mogendheden, waaronder Nederland, te Berlijn gesloten tot oprichting van den Congo-staat, het beginsel van handelsvrijheid voor het geheele Congo-gebied ingevoerd, maar hieraan hebben zich de contractanten niet langer dan tot 1890 gehouden. De vrije vaart door het (in 1869 geopende) Suez-kanaal werd gewaarborgd door een hieromtrent in 1885 door de belanghebbende mogendheden te Parijs gesloten verdrag. Overigens vallen slechts enkele verdragen van beteekenis te noemen. De laatste directe herinnering aan den Belgischen tijd werd uitgewischt door den afkoop van de verdere rente-betaling door storting van een kapitaal van ƒ 8.900.000 (1873). Dreigende moeilijkheden over de wederzijdsche rechten op de Schelde bij gelegenheid van de afdamming der Oosterschelde voor den aanleg der spoorwegverbinding over Zuid-Beveland en Walcheren (1868) werden afgewend door de benoeming eener gemengde commissie, om te onderzoeken, of de afdamming de vaart op de Schelde zou benadeelen; de moeilijke vraag omtrent den omvang van Nederland's souvereine rechten op de Schelde, uit internationaal oogpunt beschouwd, daarmede echter niet geheel beslist. Financieele moeilijkheden met Luxemburg werden opgelost door een conventie van 1880; Nederland beloofde tegelijkertijd, dat de Nederlandsche gezanten de Luxemburgsche belangen in den vreemde zouden vertegenwoordigen. Het allerbelangrijkst was het verdrag met Engeland van 1872, waarbij dat van 1824 (p. 439) in enkele opzichten gewijzigd en aangevuld werd. Nederland kreeg volledige vrijheid van handelen op Sumatra; het bezit op de kust van Guinea, v.n. St. George del Mina, werd, tegen vergoeding van de waarde der Nederlandsche goederen aldaar, aan Engeland overgedragen. De eerste bepaling heeft den Atjeh-oorlog ten gevolge gehad, die ten slotte den stoot tot een groote uitbreiding van de Nederlandsche macht buiten Java heeft gegeven. Het verdrag van 1872 is nog gevolgd door een van 1895 voor de grensregeling in Noord-Borneo, waar Engeland zich gevestigd had.

Alleen Zuid-Afrika maakt een uitzondering op het indifferentisme der Nederlanders in de internationale politiek: de lotge-

[1]) Hieronder vervangt sedert 1871 Elzas-Lotharingen Frankrijk.

vallen der Boeren, die zich aan de Engelsche heerschappij onttrokken hadden en behalve het spoedig door Engeland geannexeerde Natal ten Noorden van Oranje-rivier en Vaal twee onafhankelijke republieken gesticht hadden, de Oranje-vrijstaat (1854) en de Transvaal (1852), waren wel geschikt, om de belangstellling van het moederland gaande te maken. Verscheidene Nederlanders vonden in de nieuwe staten met hunne sterk-Calvinistische bevolking een bestemming en toen Engeland zich in 1877 van den Transvaal meester maakte, ontstond hier te lande, vooral in intellectueele kringen, een sterke beweging van protest. Daar sprak het stamgevoel van Groot-Nederland, dat in zulke tijden smartelijk moet ervaren, hoe zwak het in staatkundig opzicht is en hoe ver de oude mededinger is vóór geraakt. Aan eigen kracht dankten het de Boeren onder leiding van Krüger en Joubert, dat ze hunne vrijheid na een zegevierenden strijd onder beperkende voorwaarde terugkregen (1881; gunstiger verdrag: 1884). De Nederlandsche regeering had wel aan Engeland gevraagd, of Nederlandsche bemiddeling aangenaam zou wezen, maar na een afwijzend antwoord niets verder kunnen doen. Men kan dit begrijpen, maar vat minder goed, dat het Nederlandsche kapitaal zich ook nà het herstel der onafhankelijkheid van den nu Zuid-Afrikaansche Republiek genoemden Transvaal zoo weinig toeschietelijk toonde en het plaatsen van een leening afsloeg. Men uitte zijne gevoelens in geestdrift, v.n. bij het bezoek van Krüger hier te lande in 1881, niet in daden. Eerst later werd de aanleg van spoorwegen door de van Nederlandsche zijde gesteunde Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij mogelijk gemaakt.

De inwendig-politieke geschiedenis uit de jaren van 1870 tot 1887 is nog minder aantrekkelijk dan die tusschen 1853 en 1870 voor een groot gedeelte. Het is een tijd van voorbereiding meer dan van het plukken van nieuwe rijpe vruchten. Thorbecke ervoer de kracht der ongunstige omstandigheden zeer duidelijk tijdens zijn derde ministerie. Tot de defensie-maatregelen, tot de bevordering waarvan hij, „het geweer op schouder", opgetreden was, kwam het niet, hoe noodig ze waren: in het voorloopig verslag over de oorlogsbegrooting voor 1871 sprak de Tweede Kamer van gapende gebreken, die bij de mobilisatie van het leger in 1870 aan het licht gekomen waren (als in 1672!), gevolg van zeer groote

bezuinigingen na 1840, toen men in een lang vredestijdperk in Europa bijkans aan de onnoodigheid van militaire uitgaven was gaan gelooven. Nu moest men de hand aan den ploeg slaan. Het ministerie wilde hiertoe eerst den financieelen toestand op beteren grondslag vestigen. Daartoe diende de minister van financiën (Blussé) een wetsontwerp tot het heffen eener inkomstenbelasting in, dat op groote bezwaren stuitte, terwijl bij de begrootingsdiscussiën de aanvallen van Van Houten op Thorbecke de tweedracht onder de liberalen duidelijk deden uitkomen en de neiging tot afscheiding der Katholieken van de liberalen zich sterk begon af te teekenen. Thorbecke zelf, physiek lijdende, was niet in staat met de vroegere kracht te handelen. Hij stierf (Juni 1872) kort nadat het ministerie om de verwerping van het eerste artikel van het belastingontwerp zijn ontslag ingediend had. Daarna kwamen de ontbindende factoren nog duidelijker aan het licht, nu een beheerschende persoon geheel ontbrak. Er zijn in de volgende jaren onder de ministeries, die elkander binnen korten tijd opvolgden, wel eenige wetten van beteekenis tot stand gekomen, maar men mist eigenlijk regeeringsbeleid te veel. Er is voortdurend groote politieke onzekerheid. De conservatieve Heemskerk komt het meest naar voren, ofschoon de conservatieve partij meer en meer verzwakt.

Toen na Thorbecke's dood Van Reenen, een tot het conservatisme overhellend, algemeen geacht staatsman, bekend uit het tweede ministerie-Van Hall, weigerde de hem door den Koning opgedragen vorming van het nieuwe kabinet aan te nemen, trad opnieuw een liberaal ministerie, ditmaal meer tot het jong-liberalisme neigend en gevormd door Mr. G. de Vries Az., op. Het had een kortstondig bestaan. De werkzaamheid van den minister van koloniën, als hoedanig Van de Putte opnieuw fungeerde, werd grootendeels in beslag genomen door den in 1873 uitgebroken Atjeh-oorlog. De doelmatigheid van het hierbij in Indië gevolgde beleid — de oorlog was door den gouverneur-generaal Loudon verklaard, omdat men vernomen had, dat de sultan, bevreesd voor Nederlandsche interventie in verband met den zeeroof in de Atjehsche wateren, zich tot een buitenlandsche mogendheid om hulp gewend had — gaf tot breedvoerige discussiën in de Tweede Kamer aanleiding, zonder dat dit aan de zaak zelve iets veranderde. Men moest doortasten, want de toekomst van

Nederland's gezag in den Oost-Indischen archipel stond nu eenmaal op het spel, en het ware beter geweest, hadden regeering en volksvertegenwoordiging van den beginne af meer energie aan de zaak zelve besteed dan aan weinig vruchtbare bespiegelingen. In Nederland behaalde de minister van oorlog (Weitzel) een succes met de aanneming van de vestingwet (1874), waarbij de defensie van Nederland werd geconcentreerd in de Hollandsche Waterlinie (nu opnieuw uitgerust), terwijl een aantal vestingen over het heele land opgeheven werden: het begin van een nieuwe organisatie der defensie. Van Houten nam het initiatief tot een eersten stap van wetgeving op sociaal gebied; zijn ontwerp tegen overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen werd aangenomen (1874). Een eerste politieke daad van het ministerie zelf, bep. van den minister van binnenlandsche zaken Geertsema, nl. tot uitbreiding van het kiesrecht door censusverlanging, mislukte ten gevolge van den tegenstand van conservatieven, kerkelijken en de echte Thorbeckianen en het ministerie ging heen (Juni 1874).

Iets langer leven was het toen volgende tweede ministerie-Heemskerk beschoren: conservatief met liberale allures. Een nieuwe rechterlijke organisatie, reeds door verschillende voorgangers zonder succes beproefd, werd door den minister van justitie Van Lijnden van Sandenburg tot stand gebracht (1877); de inkrimping van het aantal rechterlijke instellingen, die aan plaatselijke en provinciale belangen en overleveringen schade berokkende, werd er niet dan onder vrij sterken tegenstand doorgehaald. Heemskerk zelf zag zijne voorstellen tot uitbreiding van het spoorwegnet en het wetsontwerp op het Hooger Onderwijs, waarbij tevens het gymnasiaal onderwijs geregeld werd, aangenomen (1876): minder de bevestiging der drie rijksuniversiteiten, terwijl het athenaeum te Amsterdam met deze onder zekere voorwaarden werd gelijkgesteld, dan de tamelijk forsche ingrijping in de regeling van het onderwijs gaf tot veel kritiek aanleiding, die zich buiten de Kamers het scherpst uitsprak bij monde van den bekenden geschiedschrijver Fruin; de losmaking van den band tusschen de theologische faculteit en de kerk verwekte tegenspraak in sommige kerkelijke kringen. Na zijn succes met het hooger probeerde Heemskerk ook een regeling van het lager onderwijs, waarbij aan de wenschen der kerkelijken eenigermate werd

tegemoetgekomen, maar die eigenlijk niemand voldeed. Ontstemming hierover werd mede de aanleiding tot het aftreden van het ministerie, nadat in de Tweede Kamer bij het adres van antwoord op de Troonrede het verschil van overeenstemming tusschen regeering en meerderheid der Kamer geconstateerd was (Sept. 1877).

In overeenstemming met de juist eenigszins versterkte liberale meerderheid in de Tweede Kamer werd nu aan Kappeyne de kabinetsformatie opgedragen. Deze Haagsche advocaat was de talentvolste en op dat oogenblik de meest op den voorgrond tredende der jongere liberalen. Hij had in 1874 in een magistrale rede in de Tweede Kamer de nieuwe omstandigheden aangeduid en een nieuw program van staatsbeleid ontwikkeld. „Van den Staat moet en kan alleen uitgaan datgene, wat onontbeerlijk is, zal het volk voortdurend toenemen in kennis, in zedelijkheid en in rijkdom". Welk een ander staatsideaal dan Thorbecke zich gesteld had! Maar Kappeyne is niet de man gebleken, om als minister uit te voeren, wat hier zoo hoog was opgezet. Het ministerie had te kampen met de verdeeldheid onder de liberalen, onder wie de conservatieve vleugel nog het sterkst bleek, en Kappeyne hield hiermede wat al te veel rekening. Het had bovendien het ongeluk zijn bekwamen minister van oorlog, De Roo van Alderwerelt, van wien algemeen een definitieve hervorming van het defensiewezen — zeer moeilijke materie overigens, omdat verscheidene jong-liberalen voor defensieuitgaven weinig gevoelden — verwacht werd, door den dood te verliezen (Dec. 1878). Eigenlijk werd geen der drie hoofdonderwerpen, die Van Houten in 1879 als noodzakelijk voor regeling aanwees: volksvertegenwoordiging, belastingwezen, defensie, grondig aangevat. Een belasting op de successie, reeds onder het vorige ministerie voorgesteld, werd nu door den minister Gleichman ingediend en aangenomen: zij beteekende een eerste begin van een belastingstelsel, waarbij veel meer dan tot dus verre met draagkracht naar vermogen, dus bij de rijkeren het zwaarst, werd rekening gehouden. Echter werd bij het uitblijven der Indische batige saldo's, terwijl de uitgaven, zoowel voor Indië (v.n. om den Atjeh-oorlog) als van het moederland (ook om werken van openbaar nut, onderwijs, toenemende ondersteuning van kunsten en wetenschappen), steeds stegen, een geheele regeling meer en meer noodig. Een nieuwe wet op het lager onderwijs (1878) is eigenlijk de eenige

belangrijke vrucht van Kappeyne's eigen werkzaamheid: in hoofdzaak bevestiging van de wet van 1857, met verbetering van de positie en de opleiding der onderwijzers benevens een versterking van het toezicht van regeeringswege. De wet werd aangenomen met de stemmen der liberalen (op Van Houten na, die zich in hoofdzaak tegen de wet verklaard had en bij de eindstemming afwezig was) voor en die der kerkelijken tegen. De „scherpe resolutie", noemde haar Kuyper, toen geen lid der Tweede Kamer, maar die er daarbuiten een hevigen strijd tegen gevoerd had. Opnieuw kwam het tot een petitionnement aan den Koning, terwijl ook de Katholieken zich met door Schaepman ontworpen adressen tot Willem III wendden. Begrijpelijkerwijze heeft deze wet de samenwerking van anti-revolutionnairen en Katholieken in hooge mate bevorderd. Men vindt er reeds het begin van bij de verkiezingen van 1875, toen het initiatief Van Kuyper uitging, maar het ging stroef; sedert werd in de Kamer op het stramien verder geborduurdeerd door De Savornin Lohman, minder democratisch anti-revolutionnair dan Kuyper, en Schaepman, die in deze jaren zijn grooten staatkundigen invloed begon te krijgen. Niet meer in de naar gezindten ingedeelde staatsschool, maar in subsidieering van het bizonder onderwijs zochten de tegenstanders der neutrale school het middel tot wijziging van den bestaanden toestand en zij tamboerden met kracht op de onbillijkheid, dat zij, die de staatsschool voor hunne kinderen niet wenschten, op zeer zware kosten werden gejaagd voor hun bizonder onderwijs.

De weinig vruchtbare werkzaamheid van Kappeyne deed onder de liberalen het gevoel van malaise uit Thorbecke's laatste jaren toenemen. De verwerping van de „kanalenwet" [1]) — ontwerp tot den aanleg van een kanaal door de Geldersche vallei — was voldoende, om het ministerie in zijn geheel ontslag te doen vragen. Maar de Koning verzocht het hierop terug te komen. Kappeyne — zonder àl zijne collega's te raadplegen — stelde nu als voorwaarde, dat grondwetsherziening aanhangig gemaakt zou worden. Er was hiervan in de vorige jaren meer dan eens sprake geweest. Velen beschouwden haar als het eenige middel, om een

[1]) Voorgesteld door Tak van Poortvliet, den eersten minister van waterstaat, handel en nijverheid; het departement van dezen naam was bij Kappeyne's optreden ingesteld.

behoorlijke uitbreiding van het kiesrecht mogelijk te maken, want onder de jongere liberalen won de meening veld, dat het kiesrecht niet meer alleen aan census gebonden mocht blijven. Kappeyne's bevreemdende handelwijze had oneenigheid onder de ministers en nu voorgoed de aftreding van het ministerie ten gevolge, omdat de Koning niet geneigd bleek Kappeyne's voorwaarde te aanvaarden (Aug. 1879). Een „zaken"-ministerie trad op, gevormd door Lijnden van Sandenburg, een gematigd anti-revolutionnair; een zuiver politiek ministerie scheen voor het oogenblik onmogelijk. Het hield de zaken vier jaar gaande. De minister van justitie Modderman slaagde er in een nieuw strafwetboek te doen aannemen, vrucht van de werkzaamheid eener daartoe ingestelde commissie (ingevoerd: 1886). Hiermede verdween het laatste overblijfsel der in 1814 bestendigde Fransche wetgeving, omdat de code pénal (p. 402), reeds vroeger in enkele opzichten gewijzigd (o. a. door de afschaffing van de artikelen betreffende „samenspanningen of vereeniging" van werkgevers en werknemers in 1871, waartoe Van Houten den stoot gegeven had), nu verviel; de Code Napoléon was reeds in 1838 door een nieuw burgerlijk wetboek vervangen. Een postspaarbank werd opgericht. Toen Van Lijnden zich ten slotte liet verleiden toch met politieke voorstellen te komen, bep. tot kiesrechtuitbreiding en tot belastinghervorming, beduidden de Staten-Generaal hem, dat zij dit niet van zulk een ministerie verwachtten.

Na de ontslagaanvrage ten gevolge van de weigering der Tweede Kamer, om het kieswetontwerp in behandeling te nemen (Febr. 1883), kwam het derde ministerie-Heemskerk. Het langdurigste ministerie sedert 1848 en waarvan de formeerder met al zijn opportunisme nu Nederland een zeer grooten dienst bewezen heeft: het tot stand brengen der grondwetsherziening van 1887, waaraan hij met zijn groote staatsmanshandigheid en bekwaamheid, steeds in verzoenenden geest, een zeer groot aandeel genomen heeft. Wel mocht men haar noodig noemen. Niet alleen om de sterke neiging tot uitbreiding van het kiesrecht, terwijl van sociaal-democratische en arbeiders-zijde nu buiten de Staten-Generaal sterk op algemeen kiesrecht begon aangedrongen te worden (kiesrechtbetooging in Den Haag: Sept. 1885). Ook omdat de bepalingen aangaande de troonsopvolging verduidelijking noodig hadden. De vele sterfgevallen in de koninklijke fa-

milie, die elkander binnen korte jaren snel opvolgden (de kroonprins in 1879 te Parijs, prins Frederik in 1881, prins Alexander, 's Konings derde zoon, in 1884 [1])), maakten een nadere omschrijving in hooge mate wenschelijk. Reeds werd in 1884 met bekwamen spoed een herziening van één grondwetsartikel tot stand gebracht, waarbij het verbod, om tijdens een regentschap een grondwetsherziening aanhangig te maken, werd geschrapt (afgekondigd: Dec. 1884). Iets vroeger werd bij de wet het regentschap in geval van 's Konings overlijden opgedragen aan zijne tweede gemalin, prinses Emma van Waldeck Pyrmont (dit huwelijk was in 1879 gesloten [2]); in 1880 was prinses Wilhelmina, die in 1884 de naaste erfgenaam tot den troon werd, geboren). De uitgebreidere grondwetsherziening werd ter voorbereiding aan een commissie opgedragen, waarvan Heemskerk zelf voorzitter was. Zij was betrekkelijk spoedig met hare werkzaamheden gereed en daarop diende de regeering hare voorstellen tot het „in overweging nemen van grondwetsherziening" (zoo luidt de term) bij de Tweede Kamer in. Hier ontstonden groote moeilijkheden, waartoe de samenstelling der Kamer van zelf aanleiding gaf. In de laatste jaren waren de kerkelijken, tusschen wie de samenwerking al inniger werd, vrijwat in aantal toegenomen: zij waren nu even sterk als de liberalen (42 en 42), zoodat twee conservatieve leden den doorslag konden geven. De hoofdstrijd werd gevoerd over het na de algemeene beschouwingen direct in behandeling genomen onderwijs-artikel (194), dat de regeering eerst onveranderd gelaten, maar waarop ze ten slotte na een verklaring van kerkelijke zijde, dat deze zonder dit niet tot aanneming der andere voorstellen zou kunnen medewerken, ook een wijziging ingediend had. Maar deze voldeed geen der partijen, terwijl ook geen der voorstellen, van de zijde der partijen zelf gedaan, een meerderheid konden halen. Na de verwerping van het regeeringsvoorstel boden Heemskerk en zijne collega's hun ontslag aan (April 1886), welk verzoek werd ingetrokken, nadat Mackay, een der voornaamste anti-revolutionnairen, geweigerd had zich met

[1]) 's Konings tweede zoon, prins Maurits, was reeds in 1850 gestorven. In de vrouwelijke lijn werd het Oranje-huis nog vertegenwoordigd door de afstammelingen van prinses Louise († 1871) en prinses Maria († 1910), beide dochters van prins Frederik, resp. gehuwd met koning Karel XV van Zweden en prins Willem van Wied; van prinses Marianne († 1883), dochter van Willem I en gehuwd met prins Albrecht van Pruisen; van prinses Sophie († 1897; zie p. 477.).

[2]) Koningin Sophie stierf 1877.

een kabinetsformatie te belasten. Volgde een ontbinding der Tweede Kamer; de nieuwe Kamer, nu zonder conservatieven, had een kleine liberale meerderheid (47 tegen 39). De meeste voorstellen der regeering werden, na zeer lange beraadslagingen, aangenomen en tevens een bemiddelingsvoorstel van Schaepman tot herziening van art. 194; dit laatste kon echter in de Eerste Kamer geen meerderheid halen. Na een nieuwe ontbinding der beide Kamers, zooals de grondwet dit eischte, werden bij de nieuwe Tweede Kamer de definitieve voorstellen aanhangig gemaakt en aangenomen; art. 194 (nieuw 192) bleef ongewijzigd: de meeste kerkelijken hadden hiermede genoegen genomen, nadat van liberale zijde duidelijk eenige toenadering op onderwijs-gebied getoond was en Heemskerk verklaard had, dat in het artikel zelf geen beletsel tegen subsideering van het bizonder onderwijs gelegen was. Een lange weg die van deze vierde herziening der grondwet van 1814. Maar men bedenke wel, dat het ook de eerste maal was, dat een belangrijke verandering in ons staatsbestuur zonder eenigen dwang van buiten haar beslag gekregen had.

In beteekenis staat de herziening van 1887 bij die van 1848 achter. Men kan zeggen, dat zij een ontwikkeling in democratischen zin bracht. Dit blijkt vooral uit de verandering betreffende het kiesrecht, dat nu werd toegekend aan hen, die de nader bij de wet te bepalen kenteekenen van maatschappelijken welstand en geschiktheid bezaten; hiermede verviel de census als eenig kenteeken en reeds werd bij de nieuwe additioneele artikelen een belangrijke uitbreiding van het kiezerscorps ingevoerd. Het aantal der leden der Tweede Kamer, na 1848 geleidelijk toegenomen, werd nu op 100 bepaald, die om de vier jaar tegelijk zouden aftreden: zóó kreeg de veranderende volksstemming veel meer gelegenheid zich te doen gelden. De Eerste Kamer, welker wijze van samenstelling niet veranderde, werd op 50 leden gebracht; zij kreeg ook het recht van enquête. De over de defensie handelende artikelen werden besnoeid en ten opzichte van deze aangelegenheid werd meer vrijheid gelaten aan den wetgever. Die over de troonsopvolging werden eenigermate verduidelijkt, ofschoon met recht betwijfeld mag worden, of dit in voldoende mate geschied is [1]); o.a. werd voorgeschreven, dat voor huwelijken van

[1]) Zie over dit kwestieuse punt: E. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, De orde van Erfopvolging tot den troon in Nederland (Amsterdam, 1911).

prinsen en prinsessen van het regeerend stamhuis toestemming van de Staten-Generaal noodig zou wezen, om uitsluiting van de opvolging te voorkomen. De invloed der Staten-Generaal bij het aangaan van verdragen werd eenigermate uitgebreid.

De door de Staten-Generaal goedgekeurde voorstellen werden door den Koning bekrachtigd (6 Nov. 1887), wat bij proclamatie nader werd bekend gemaakt (15 Nov.).

§ 4. Na 1887.

Wij raken aan onzen eigen tijd en staan hier te dicht op, om hem te beschouwen als in het kader van dit boek zou passen. Wij moeten ons vergenoegen met de aanduiding en groepeering der voornaamste feiten.

Er is toeneming van nationaal leven in verblijdende mate. Men ziet het aan de literatuur der tachtigers. Men ziet het aan een verdiepende wetenschapsbeoefening. Men ziet het aan meer durf en energie onzer kooplieden en industrieelen, die zich van de kolossale rijkdomsvermeerdering over de geheele wereld een behoorlijk gedeelte hebben weten toe te eigenen. Zij verschaften Nederland meer en meer een plaats in het moderne economisch leven, dat de gansche aarde tracht te omvatten, nu de geweldige ontwikkeling van de techniek van het transportwezen en den post- en telegraafdienst dit mogelijk maken. Er is een staag groeiende belangstelling voor Indië — meer dan ooit de bron van onzen rijkdom — en een verdere ommekeer in de denkbeelden over koloniale politiek, die zich ook de geestelijke opvoeding der Inlanders gaat aantrekken. Men meent een nieuwen tijd voor Nederland aangebroken, waarin het volk zijne oude energie en kracht hernomen heeft, en kijkt met meewarigheid, die tot minachting neigt, op de menschen van vóór 1880, die men vereenzelvigt met rijmelende predikanten en Droogstoppels. Daarbij schijnt men wat veel te vergeten, dat toch het heden niet anders is dan vrucht van het verleden en dat nà den diepen val der 18e eeuw een langzaam bergop noodig was, om een nieuwen top te bereiken. Is Multatuli, de groote gangmaker voor het leeren denken van vele Nederlanders, niet van vóór '80? Behooren de moderne richting in de kerk en de Haagsche schilderschool, die tot Nederland's nieuwe reputatie veel bijgedragen hebben, na '80? Maar zeker,

het zelfbewustzijn van ons volk, in algemeenen zin genomen, heeft zich vooral na '80 in sterkere mate geopenbaard, niet echter als ding op zich zelf, maar als gelukkig product eener voortgaande ontwikkeling en in zeer nauw verband met de wereld om ons.

Van de staatkunde geldt hetzelfde. Er is na de 80er jaren veel opgewekter, zelfbewuster leven op staatkundig gebied ontstaan. Het regentschap van koningin Emma, aanvangende bij den dood van Willem III (Nov. 1890), en de regeering van koningin Wilhelmina (aanvaarding: Aug. 1898) dragen hiervan de duidelijkste sporen. Maar de kiemen er van zijn reeds vroeger aan te wijzen.

De buitenlandsche politiek. Zij blijft neutraal. Zij wijst in den aanvang der 20e eeuw toenadering van de zijde van België, dat zich in de meer en meer beklemmende atmosfeer der algemeen-internationale verhoudingen onrustig schijnt te gevoelen, af; de betrekkingen tusschen de beide landen, die 1830 hebben vergeten, blijven goed, maar worden — behalve op cultureel gebied – nooit vertrouwelijk en de merkwaardige ontwikkeling van België als neutrale mogendheid voltrekt zich geheel buiten het stamverwante volk om. Nieuw schijnt Nederland's neiging, om internationale samenwerking, die zich bij de meerdere aanraking der volkeren op allerlei wijze uit, te steunen. In werkelijkheid begint de aandrang hiertoe in de Staten-Generaal in 1871, wanneer Van Houten wijst op het streven naar een federatief volkerenverbond, terwijl de internationale politie-macht, sedert 1910 als plan-Vollenhoven [1]) meer bekend geworden, reeds terzelfdertijd aangeprezen werd. Volkomen natuurlijk! Hoe meer de bestaande internationale verhoudingen in rechte konden worden vastgelegd, hoe meer Nederland's bestaan, zooals het is, verzekerd wordt. Niet alleen idealisme deed het pacifisme in ons land veel sympathie vinden; óók het eigen belang was er mede gemoeid. Wij hebben niets te vragen; wij willen alleen behouden, ook in Indië, wat wij door historische wording ons eigendom mogen noemen. Daarom moest de internationale beweging tot codificatie van recht, al begrepen slechts enkelen de portée er van, hier te lande steun vinden. En men had het geluk, dat in het land van Grotius nu een Asser gereed stond, om zijne eminente gaven aan dit werk te

[1]) In Gids October 1910; later in de Eendracht van het land (1913).

wijden. Zeer groot was zijn aandeel aan de conferentiën voor internationaal privaatrecht, waarvan de laatste, kort voor zijn dood (1913), te 's Gravenhage gehouden werd. En voor een niet gering gedeelte schijnt het aan hem te danken[1]), dat de eerste zgn. vredesconferentie, op initiatief van keizer Nicolaas II van Rusland bijeengeroepen, in Den Haag samenkwam (1899). Vooral in onze dagen, nu alle internationale verhoudingen vlottend geworden zijn, valt het moeilijk over het nut van deze en de volgende conferentie (1907) een oordeel uit te spreken. De tastbare resultaten: het permanent Hof van arbitrage en het Vredespaleis (1913 ingewijd), zijn er...... Begrijpelijkerwijze nam Nederland ook een levendig aandeel aan de arbitrage-beweging, die sedert 1870 een vrij aanzienlijken omvang kreeg. Het aantal gevallen, waarin onze regeering in geschillen met andere mogendheden een beroep op arbitrage deed, zijn niet gering, al waren de zaken, waarover de geschillen liepen, meestal niet van zeer groot belang. Het meest bekend werden de grensregeling met Frankrijk in Guyana (1885) bij uitspraak van den keizer van Rusland en de regeling in zake een door Engeland geëischte schadevergoeding om de aanhouding van het schip „Costa-Rica-Packet" bij uitspraak van De Martens, een bekend Russisch staatsman (1895). Met enkele mogendheden werden arbitrage-verdragen gesloten, waarbij de contractanten zich verplichtten bepaalde soorten van geschillen door scheidsrechterlijke uitspraak te doen beslissen (het eerst met Italië in 1884). Van veel verdere strekking was een dergelijk met Noord-Amerika gesloten verdrag (1914), dat naar den bekenden Amerikaanschen staatsman Bryan, toen minister van buitenlandsche zaken, genoemd wordt. Vonden de internationale post- en telegraaf-Unies (1875) direct, toen zij gesloten werden, Nederland onder hare onderteekenaars, de Berner-conventie van 1886 tot bescherming van den letterkundigen en artistieken eigendom moest op Nederland's onderteekening tot 1914 wachten.

De binnenlandsche politiek. Thorbecke heeft den „koopman", Schaepman en Kuyper hebben den „burgerman en den boer", Domela Nieuwenhuis en Troelstra „den fabrieker" tot het denken aan staatkundige dingen opgewekt. De geestige climax is van den schrijver van de „Eendracht van het Land", in 1913

[1]) Zie Colenbrander in Gids 1913, III, 513 vlg.

verschenen en dat nog lang beschouwd zal worden als een der merkwaardigste uitingen uit onzen herlevingstijd. Sedert de 80er jaren nemen alle klassen der bevolking een min of meer levendig, steeds groeiend aandeel aan den politieken strijd en de vrouwen zoeken hare rechten tot gelding te brengen. Het politieke partij-leven heeft zich zeer sterk ontwikkeld. Meer dan het individu beheerscht nu de partij, als onderdeel van de massa, het staatkundig leven. Niet meer in de Kamers alleen, maar door rekening te houden met het kiezersvolk daarbuiten wordt de staatkundige strijd gevoerd. Groot is het aantal partijen en alle hebben ze òf hare programma's over het staatkundig beleid, naar de onderdeelen in paragrafen gesplitst, of althans hare algemeene beginselverklaringen. De anti-revolutionnairen gingen hierbij met het door Kuyper toegelichte en reeds van 1879 dateerende program voor; de andere volgden [1]), want de zich steeds uitbreidende staatszorg en -bemoeiing drongen tot al meerdere preciseering in allerlei vraagstukken. De groote tegenstelling tusschen de voornaamste partijen bleef voortdurend door een kerkelijke grenslijn aangegeven. Echter nam de invloed der democratische ontwikkeling àl meer toe en deze, nu vragende naar algemeen stemrecht en een krachtige sociale wetgeving, dreef een wig in bijkans elke partij, de sociaal-democratische uitgezonderd, die uit haren aard in zake verdere stemrechtuitbreiding en sociale wetgeving één was.

De toenemende beteekenis der sociaal-democratie is een der merkwaardigste momenten voor onze staatkundige geschiedenis na 1887. Onder invloed van een landbouwcrisis in Friesland (± 1890) breidde zij zich ook hier vrij snel uit, maar hare centra lagen in de groote steden en in enkele nijverheidsdistricten. Domela Nieuwenhuis, bij zijn veroordeeling en latere invrijheidstelling uitbundig gevierd, verloor spoedig de leiding. Onderlinge geschillen, v.n. over de te volgen strijdwijze, leiden in 1894 tot de oprichting van de sociaal-democratische arbeiderspartij onder leiding van Troelstra (in 1897 het eerst lid van de Tweede Kamer), waarna de Bond en Nieuwenhuis in beteekenis zeer achteruitgingen, terwijl de S.D.A.P. een macht in den staat werd. Eenzijdig uit overtuiging, omdat zij de belangen van éene klasse, het prole-

[1]) Men vindt ze bijeen in de jaarlijksche uitgaaf: Parlement en Kiezer, Jaarboekje, samengesteld door J. A. Jungmann en F. K. van Iterson.

tariaat, tegenover de bourgeoisie bewust verdedigt. Nu op weg om een radicale hervormingspartij te worden? De revolutionnaire neigingen zijn bij de meeste S.D.A.P.ers geheel bekoeld en Quack's beroemd boek over de Socialisten (een algemeen historisch werk) droeg er veel toe bij, om ook in de aanvankelijk zeer beangstigde burgerkringen de vrees voor het „roode spook" te doen verdwijnen.

En verder groeide Kuyper's partij snel. Zij bleef echter niet één. In 1895 scheidden zich de meer conservatieve vrij-anti-revolutionnairen onder Lohman en in 1897 de Christelijk-historischen (1903) welke beide zich later vereenigden, af. De Katholieken daarentegen, hoe zeer onder hen een mindere en meerdere democratische strooming ook duidelijk te herkennen vallen, bleven één: zij vormen de Roomsch-Katholieke Staatspartij. Samen met de beide andere kerkelijke partijen treden zij als coalitie tot den huidigen dag op. Veel grooter scheiding kwam er onder de liberalen, wier verschillende schakeeringen voor het laatst in de in 1885 gestichte Liberale Unie vereenigd waren. De meest democratische fractie verliet deze Unie in 1891 en richtte de radicale partij op, die later in de vrijzinnig-democratische partij (1901) zou overgaan. De het dichtst bij Thorbecke's liberalisme blijvende fractie scheidde zich eveneens af (1894) en noemde zich de bond der vrije liberalen. Eerst in 1913 zijn de drie partijen, in tamelijk los verband, als concentratie opgetreden.

Niettegenstaande deze formatie van kleinere partijen zijn toch de vruchten van het staatkundig leven in de jaren na 1887 veel overvloediger dan daarvóór. De staatkundige ervaring schijnt toegenomen, al hield zij geen evenredigen tred met de ook toenemende praatlust in de Tweede Kamer, van ouds een euvel in onze staatkundige vergaderingen. Wij zullen dit zien, wanneer we ten slotte de ministeries na 1887 en hunne voornaamste werkzaamheden in het kort de revue laten passeeren.

Bij de eerste verkiezingen na de invoering der nieuwe grondwet — het aantal kiezers was in gevolge de additioneele bepalingen van ± 100.000 op 350.000 gestegen — sprak de stembus ten gunste der kerkelijke partijen (1888). De anti-revolutionnair Mackay vormde toen het eerste coalitie-ministerie. Wat men mocht verwachten, geschiedde aanstonds: een wijziging in de wet op het lager onderwijs kwam tot stand, die de subsideering der bizondere

scholen van staatswege mogelijk maakte. De meeste liberalen, hopende den schoolstrijd nu een einde te zien nemen (waarin ze bedrogen uitkwamen), verzetten zich niet; de Eerste Kamer, in meerderheid nog liberaal, keurde de verandering ook goed. De sociale wetgeving werd gediend door een wet tot het tegengaan van overmatigen en gevaarlijken arbeid van vrouwen en jeugdige personen. De regeling der militaire zaken, door den minister van oorlog, den Katholiek Bergansius, flink aangevat, stuitte op moeilijkheden bij een deel van de regeerpartij zelf; verscheidene Katholieken wilden van de door hem voorgestelde invoering van den persoonlijken dienstplicht niet weten. Onderwijl gaf Keuchenius als minister van koloniën door zijn scherp optreden tegen den Islam in Indië aanleiding tot kritiek, ook onder zijne partijgenooten, waarom hij aftrad en vervangen werd door Mackay zelf.

De periodieke verkiezingen van Juni 1891 brachten een liberale meerderheid in de Tweede Kamer en acht jaren lang bleven nu de liberalen aan het roer. Het zijn de jaren, waarin de jongere onder hen een belangrijk deel van hun programma hebben kunnen verwezenlijken. Niettegenstaande een fellen onderlingen strijd, waarbij ook onder de jongeren twee stroomingen bleken te bestaan, die in deze jaren in den strijd tusschen Tak van Poortvliet en Van Houten zich het duidelijkst vertoonde: de laatste schrikte terug voor de consequentie der radicalere democratie, zooals de meeste der jongere liberalen deze nu voorstonden.

Het kabinet-Van Tienhoven — de formeerder zelf werd minister van buitenlandsche zaken — trad ten gevolge van de verkiezingen van 1891 op. Nu bracht de minister van financiën Pierson de reeds zoo lang gewenschte hervorming van het belastingstelsel tot stand: invoering van bedrijfs- en vermogensbelasting (1892—'93), afschaffing van enkele drukkende accijnzen. Tak van Poortvliet als minister van binnenlandsche zaken nam de herziening van de kieswet, noodig ten gevolge der grondwetsherziening, ter hand: hij stelde een kiesrecht voor, dat zeer dicht bij het algemeen kiesrecht stond. Maar dit bracht den strijd. De meeste leden van rechts en een deel der liberalen konden zich met het ontwerp niet vereenigen; de laatsten, v.n. Van Houten, wezen er op, dat Tak verder ging dan de eischen der grondwet gedoogden. Na goedkeuring van een voor den minister niet aannemelijk amendement volgde een ontbinding der Tweede Kamer (Maart 1894), die echter

de regeering niet baatte. De meer geavanceerde liberalen kwamen verzwakt terug en het ministerie bood de regentes zijn ontslag aan.

Het nu optredende ministerie-Röell (ook nu werd de samensteller minister van buitenlandsche zaken) met Van Houten voor binnenlandsche zaken had tot voornaamste taak de regeling van het kiesrecht in den door de meerderheid gewenschten geest. De wet van 1896, die tot 1917 bestaan heeft, was hiervan de vrucht: zij bracht een ruimere uitbreiding dan de additioneele artikelen, die echter van algemeen kiesrecht vrij ver af stond; zij voerde tevens enkelvoudige kiesdistricten in in plaats van de tot nu bestaande meervoudige. De minister van financiën Sprenger van Eyk zette de hervormingen der belastingen voort door een herziening van de wet op het personeel.

De eerste verkiezingen, volgens de nieuwe kieswet gehouden (1897), brachten een kleine verschuiving naar links, wat de aftreding van Röell's ministerie veroorzaakte. Pierson, met steun van Goeman Borgesius — beiden behoorende tot de meest op den voorgrond tredende leden der liberale Unie — vormde het nieuwe ministerie. Dit laatste krachtige liberale bewind, dat Nederland tot dus verre gehad heeft, mag op een zeer rijken oogst wijzen. Borgesius, minister van binnenlandsche zaken, zag zijn voorstellen tot de verzekering van werklieden tegen ongevallen en tot verbetering van woontoestanden aangenomen. Evenzoo dat tot invoering van leerplicht voor kinderen van hun 7e tot hun 13e leerjaar. Sociale verzorging eenerzijds, de volksverlichting anderzijds werden hierdoor gediend; op leerplicht was uit verschillende kringen reeds lang aangedrongen en Nederland kwam onder de staten, die haar invoerden, niet vóóraan. Cort van der Linden als minister van justitie was de vader der kinderwetten, die bestrijding van kinderwaarloozing bedoelden. Eland, de minister van oorlog, slaagde er eindelijk in de legerhervorming in te voeren o.a. door invoering van den persoonlijken dienstplicht en van den landweer, die de plaats der onbruikbaar geworden schutterij zou innemen (later aangevuld met den landstorm door Colijn, minister van oorlog in het aanstonds te noemen ministerie Heemskerk).

Het beleid van den minister van buitenlandsche zaken werd op zeer zwaren proef gesteld: door de samenkomst der eerste vredesconferentie, waarbij het hier te lande aanstoot gaf, dat de beide

Zuid-Afrikaansche Republieken — om louter practische redenen, naar kort geleden bleek [1]) —, evenals de paus niet tot comparitie uitgenoodigd werden; daarna door den in October 1899 uitgebroken oorlog om het bestaan der beide Zuid-Afrikaansche republieken, waarbij Engeland's optreden tot vrij wat opwinding hier te lande aanleiding gaf en waarbij Nederland door de afhaling van Krüger met een Nederlandsch oorlogschip uit Lorenzo Marques althans een schoon gebaar deed. Op het beëindigen van den door de Boeren heldhaftig gevoerden oorlog had, toen de toestand voor hen wanhopig scheen te worden, de Nederlandsche regeering eenige invloed. Het verdrag van Vereeniging (Mei 1902) hief de onafhankelijkheid der beide Boerenstaten op, maar zegde hun zelfbestuur toe — een belofte, die Engeland eenige jaren later vervuld heeft.

Het was niet meer het ministerie-Pierson, dat bij de onderhandelingen van de Engelschen met de Boeren eenige diensten bewees. De verkiezingen van 1901 waren den liberalen ongunstig geweest: vrees voor stijgende belastingen door de sociale wetgeving, misschien ook eenige ontevredenheid over het buitenlandsche beleid (hoe onbillijk deze ook ware) schijnen hierop den meesten invloed gehad te hebben. En sedert waren de coalitie-mannen op een korte tusschenperiode na tot 1913 voortdurend aan het roer.

Eerst kwam het ministerie-Kuyper, dat over een ruime meerderheid in de Tweede Kamer beschikte. Vier jaren van veel spanning en soms hartstochtelijken strijd, waartoe de persoon van den premier veel bijdroeg. Nooit was het „Christelijk" beginsel zoo scherp tegenover het „paganistische" gesteld als nu. Nooit werd in de natie een zóó scherp onderscheid gemaakt, waarbij „Christelijk" en „anti-de-revolutie" de scheidingslijn moesten aanduiden. De strijd concentreerde zich hoofdzakelijk om het wetsvoorstel tot herziening van het hooger onderwijs: 1° tot verheffing van de polytechnische school te Delft tot een Technische Hoogeschool, wat gepaard ging met een belangrijke wijziging in hare inrichting en aller sympathie had; 2° tot gelijkstelling van de Vrije Universiteit met de Rijksuniversiteiten onder zekere voorwaarden, wat èn omdat zij niet volledig uitgerust èn omdat zij van bepaalde kerkelijke leerstellingen uitging, van links op hevige bestrijding stuit-

[1]) Gids 1916, II, 465.

1 Literatuur:
Dr. J. P. van der Merwe: Die Kaap onder die Bataafse Republiek. 1803-1806
Cory, Preller, Blommaert: Die Retief-Dingaan-ooreenkoms (1924.)
Dr. Ph. R. Botha: Die Staatkundige ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse Republiek onder Krüger & Leyds. (19

te. De coalitie-meerderheid besliste ten gunste van het ontwerp. De Eerste Kamer, welker meerderheid nog liberaal was, verwierp het, werd ontbonden, waarop de Provinciale Staten, nu ook grootendeels op de hand der kerkelijken, haar omzetten. Vlak vóór de verkiezingen van 1905 was Kuyper's voorstel er door. Tevens was de mogelijkheid op subsidieering van vrije universiteiten en gymnasia geopend, terwijl bij een nieuwe herziening der lager-onderwijs-wet de positie van het bizonder onderwijs nog werd verbeterd. Zoo bemerkten de liberalen, dat de schoolstrijd nog niet voorbij was: het begon nu te gaan om gelijkstelling van het bizonder en openbaar onderwijs. En de socialisten, die den democraat Kuyper eerst niet zonder eenige sympathie begroet hadden, waren geheel van hem vervreemd door de voorvallen bij de groote spoorwegstaking van 1903, toen de regeering — het dient erkend: met recht — zeer krasse maatregelen genomen had, om geheele stopzetting van het verkeer te voorkomen.

De woelige periode van Kuyper's ministerie eindigde in 1905. De periodieke verkiezingen brachten een Tweede Kamer met zeer kleine meerderheid van links, de sociaal-democraten (nu zeven) inbegrepen. Algemeen kiesrecht werd de leus, waarmede het nieuwe, van den beginne af zeer zwakke ministerie-De Meester (eigenlijk door Borgesius gevormd), dat uit Unie-liberalen en vrijzinnig-democraten bestond, optrad [1]). Grondwetsherziening zou daartoe aan de orde worden gesteld, waartoe een staatscommissie onder voorzitterschap van De Beaufort werd benoemd; het artikel over het kiesrecht zou uit de grondwet geschrapt worden (blanco-artikel), ten einde den wetgever in deze materie de vrije hand te laten. Maar tot de behandeling is het niet gekomen. Het legerbeleid der ministers van oorlog (eerst Staal, toen Van Rappard), die uit waren op een vermindering van legerlasten, werd door vele Kamerleden lichtvaardig geacht — in een tijd, toen de spanning in de groote internationale wereld al toenam. De oorlogsbegrooting voor 1908 werd op initiatief der oppositie verworpen (Dec. 1907) en het ministerie trad af. Het had een wet op het arbeidscontract tot stand gebracht.

Opnieuw nam de coalitie de teugels van het bewind in handen. Heemskerk, de zoon van den bekenden conservatief, heel wat gematigder dan Kuyper, — hij had de oppositie tegen De Meester ge-

[1]) Een nieuw ministerie voor landbouw, handel en nijverheid (afgescheiden van dat van waterstaat) werd opgericht.

leid — vormde zijn ministerie, dat bij de verkiezingen van 1908 een meerderheid in de Tweede Kamer kreeg en aanbleef tot 1913. Talma's voorstellen voor sociale wetgeving waren kort te voren na zeer harden strijd tusschen links en rechts aangenomen, maar bleven na de aftreding van het ministerie onuitgevoerd. Een voorstel van den minister van financiën Kolkman tot zeer ingrijpende wijziging van het tarief met protectionistische strekking kwam niet in behandeling. Evenmin de nieuwe voorstellen tot grondwetsherziening, nu door éen commissie onder leiding van Heemskerk zelf ontworpen. Hierin lag de kern voor een nieuwen staat van zaken, die den liberalen grondslag van den staat wezenlijk zou aangetast hebben, zooals Kolkman's plannen op ons vrijhandelstelsel inbreuk maakten. Hier komt wat links en rechts scheidt, goed uit. Nimmer nog waren in de praktijk de twee stelsels in de praktijk zoo duidelijk tegenover elkander gesteld.

De verkiezingen van 1913 waren daarom wel van uitnemend belang. Zij beslisten ten gunste van de concentratie en de sociaaldemocraten. Nadat de laatsten geweigerd hadden aan de samenstelling van een vrijzinnig ministerie mede te doen, vormde Cort van der Linden het extra-parlementair ministerie, dat nog aan het bewind is. Het stelde zich een beperkte grondwetsherziening en gedeeltelijke herziening van Talma's wetten ten doel. Urgent mocht bovendien de versterking der geldmiddelen genoemd worden door de voortdurend stijgende staatsuitgaven (in 1908 reeds bijkans 200 millioen).

Het ministerie werd overvallen door den wereldoorlog, die — nu wij dit schrijven — een voor Nederland al dreigender wending schijnt te nemen. Het heeft toch zijn program ten deele uitgevoerd. Immers de grondwetsherziening, die algemeen kiesrecht voor mannen, met evenredige vertegenwoordiging, en gelijkstelling van bizonder en openbaar onderwijs zal brengen, heeft dezer dagen haar beslag gekregen. Een gelukkige oplossing van veel strijd, door wijs beleid van den minister van binnenlandsche zaken en de Kamers tot stand gebracht. Maar inmiddels overschaduwen de groote oorlogsvragen al het andere: zij stellen altijd meer moeilijkheden op buitenlandsch, financieel, economisch gebied aan de orde. En eerst een latere geschiedschrijver zal vermogen te beoordeelen, in hoeverre de regeering deze heeft weten te overwinnen.

REGISTER VAN EIGENNAMEN. [1])

---

[1]) De leden van regeerende vorstenhuizen zijn geplaatst op hunne voornamen. Telkens voorkomende namen als België, Nederland, Holland e. d. zijn weggelaten.

ERRATA.

Blz. XXIV	r. 6 v. b.	719—741	ls. 720—742.
„ XLVII	r. 4 v. o.	het eerste voorbeeld ls. een der eerste voorbeelden.	
„ LXX	r. 3 v. o.	broeder ls. oom.	
„ LXXVII	r. 4 v. b.	Hasselt ls. Thienen.	
„ LXXXVIII	r. 8. v. o.	Gerard IV ls. Gerard V.	
„ CV	r. 16 v. o.	blz. 70 ls. blz. LXXVIII.	
„ CXXV	r. 3. v. o.	gekozen „markerichter" ls. gekozen „markerichter" of misschien ook nu wel soms reeds een „erfmarkerichter".	
„ CCXXVIII	r. 2. v. o.	1863 ls. 1863—'68.	

